

LUND UNIVERSITY

Rop i öknen?

Resandes vittnesmål om diskriminering i svenska tidningar 1964-1983

Bernsand, Niklas

Published in:
Drabbrikan

2025

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Bernsand, N. (2025). Rop i öknen? Resandes vittnesmål om diskriminering i svenska tidningar 1964-1983. *Drabbrikan*, 2025(36), 6-19.

Total number of authors:
1

Creative Commons License:
Ospecificerad

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

drabbrikan

Nevopan palla marro buttipa dran Frantzwagner kettanepa

I detta nummer:

- Sid 2 - Om Drabbrikan
- Sid 3-4 - Nevopan - Nyheter
- Sid 5 - Save the date - Konferens Minoritetserkännandet 25 år
- Sid 6-19 - Rop i öken? - Resandes vittnesmål om diskriminering i svenska tidningar 1964-1983, av Niklas Bernsand
- Sid 18-20 - "Min Saga" - Del 3, om en valakisk-romsk familj i Sverige, av Raymond Husac
- Sid 21-36 - Tema: Minoritetserkännandet 25 år
- Sid 37-42 - Några iakttagelser kring familjen Palm, av Urban Lindqvist
- Sid 43-46 - Anna Maria Axelsson Klarin, av Urban Lindqvist
- Sid 47-57 - Den historiska länken mellan resande och finska romer, av Arvid Bergman
- Sid 58-66 - Om en bok, av Robert Brisenstam
- Sid 67-73 - Novell: Längs Sävsjöns myr - en berättelse om Glashandlaren Petter Lindström
- Sid 74 - Om Frantzwagner Sällskapet

Drabbrikan, Frantzwagner Sällskapet, Box 160 16, 250 16 Helsingborg.

Omslagsfoto Jon Pettersson
 Ansvarig utgivare Arvid Bergman
 Redaktör Jon Pettersson
 ISSN 2003-6256 Swish 123 071 64 64

Om Drabbrikan

Vårt första nummer av Drabbrikan publicerades i december år 2016 och utvecklades då från ett nyhetsmejl som gått ut sedan 2013. Sedan dess har antalet artiklar, skribenter och läsare konstant ökat.

Vår grundidé är att Drabbrikan ska vara kostnadsfri och fullt tillgänglig via webben. Det ska inte ställas varesig fysiska, ekonomiska eller andra krav på den som önskar att ta del av dess innehåll. Drabbrikan ska vara fullt tillgänglig för alla som önskar att ta del av det vi skriver. Man ska själv kunna avgöra när och var man tar del av Drabbrikan. Det digitala formatet .pdf kräver inte några kostnadskrävande program. Drabbrikans format är A4 och tillsammans med våra tillämpade teckenstorlekar den läsbar direkt på de flesta smartphones, läsplattor och datorer. A4-formatet är standard för utskrifter vilket innebär att den som önskar och har utskriftsmöjligheter också kan skriva ut enskilda artiklar eller Drabbrikan som helhet. Vi strävar efter att texterna ska vara skrivna på en svenska som medför bred mottaglighet och innehållet ska vara populärvetenskaplig samt kunskapshöjande. Innehållet ska vara kopplat till källor och dokumentation som också ska anges i respektive artikel. Vi tar sikte på att presentera en nyanserad bild över vår minoritets historia i Sverige och tillrättalägga felaktigheter som återges i berättandet av vår minoritets historia. Detta för att därigenom avdramatisera vanföreställningar om oss samt att skapa förutsättningar för individer inom vår minoritet att få kunskap om sin historia. Då för att man liksom individer ur många andra folkgrupper ska kunna känna stolthet över sin bakgrund och vem man är.

Redaktionen för Drabbrikan

Arvid Bergman & Jon Pettersson

Med stöd från

KULTURRÅDET SKÅNE

Nevopan Nyheter

MUCF får ansvar för uppföljningen av minoritetspolitiken

I april avslutades Länsstyrelsen i Stockholms arbete med uppföljningsrapporterna om minoritetspolitiken och strategin för romsk inkludering för 2024. I samband med det hölls ett digitalt möte där de involverade minoritetsorganisationerna deltog. Mötet handlade i mångt och mycket om att stämma av hur alla hade upplevt processen och vad som upplevdes ha varit bra eller dåligt. Länsstyrelsen har under de år man arbetat med rapporteringen blivit allt bättre, tyckte minoritetsorganisationerna.

I förra numret skrev vi om ett möte i Stockholm där Kulturdepartementet träffade representanter från de nationella minoriteternas organisationer. Då var frågan om MUCF skulle ta över länsstyrelsens ansvar för frågor som rör nationella minoriteter eller inte. I maj hölls ett liknande möte på plats i Stockholm, fast mellan länsstyrelsen och de nationella minoriteterna.

En stor del av mötestiden gick åt att tala om framtiden för minoritetspolitiken. Enligt länsstyrelsen lutade det åt att MUCF skulle få ta över ansvaret för detta ansvarsområde från länsstyrelsen, men de betonade att ingenting var bestämt ännu. De nationella minoriteterna var tydliga motståndare till en överflyttning till MUCF. På mötet kom de överens om att skriva ett gemensamt brev och skicka till regeringen för att uttrycka missnöje och efterfråga nya tag i minoritetsfrågorna. På mötet diskuterade man också vad som varit bra eller dåligt under 25 års minoritetspolitik.

Minoritetsrepresentanterna var kritiska till att minoritetsområdet har nedprioriterats under senare år och man uttryckte oro inför framtiden. En fråga som kom upp var också om organisationerna och länsstyrelsen ska kunna ha någon form av samarbete framöver, oavsett om det blir en flytt.

En kort tid efter mötet bjöd Kulturdepartementet in till ett digitalt möte om att minoritetsfrågorna skulle flyttas över till MUCF. Minoritetsorganisationerna skrev snabbt ihop ett protestbrev och skickade in det till departementet. Mötet bojkottades och någon dag senare senare kommunicerades att regeringen hade beslutat att flytten ska bli av.

Vad som nu väntar de nationella minoriteterna återstår att se. Det finns en oro att arbetet med minoritetspolitiken kommer att sinkas eller stanna upp. Organisatoriskt ligger länsstyrelsen betydligt närmre regeringen än MUCF, som dessutom ligger i Växjö. Därav blir också det geografiska avståndet mellan ansvarig myndighet och regeringen längre.

Den kanske väsentligaste frågan är, hur MUCF kan uppnå den expertis som länsstyrelsen har arbetat upp? Att lära upp nya tjänstemän om vad nationella minoriteter är och att arbeta med frågor som berör dem kan förväntas medföra en del utmaningar. Förvisso har man under senare år tagit fram en del utbildningsmaterial om de nationella minoriteterna, t.ex. **minoritetsutbildning.se** som har tagits fram av Länsstyrelsen och Sametinget.

Den stora frågan är hur flytten ska påverka det minoritetspolitiska området? Ska det bli bättre eller prioriteras området ned ytterligare och försämrats?

Det återstår att se.

/ Redaktionen

En resa genom romanikultur i Norge

Under våren reste vi till norska Elverum och besökte Glomdalsmuseet. De har en utställning med namnet *Latjo Drom* som är del av deras fasta utbud. Utställningen som öppnades av Kronprins Haakon Magnus år 2006 är en hyllning till och fördjupning i de resandes kultur och historia i Norge. Utställningens tillkomst möjliggjordes genom samarbete mellan organisationerna Taternes Landsforening, Landsorganisasjonen for romanifolket och enskilda personer och samlare.

Museet fokuserar på det mångkulturella Norge och synliggör i *Latjo Drom* resandes traditioner och levnadsvillkor, som har utvecklats över århundradena i en norsk, eller skandinavisk, kontext. Besökarna får möta berättelser från de resandes vardagsliv, om kulturarv, identitet, romanispråket, övergrepp och kampen för ett erkännande. Museets bredare uppdrag är att spegla Norges mångfald och minoritetskulturer, vilket också syns i de omkringliggande friluftsmiljöerna, som har samiska och skogfinska inslag.

Besökaren får en unik inblick i de resandes bidrag till norsk kulturarv och deras historia av kreativitet och motståndskraft. Utställningen är en levande påminnelse om de resandes bidrag till samhället genom en kombination av föremål, texter och personliga berättelser som inbjuder till reflektion över minoriteters situation och rätt till erkännande, identitet och delaktighet i beslut som tas om dem.

Att besöka utställningen *Latjo Drom* är ett måste. Den som saknar möjlighet att åka till Norge kan också ta del av en webbutställning på nätet –

latjodrom.glomdalsmuseet.no

Redaktionen

SAVE THE DATE!

På Resandefolkets dag – den 29 September 2025

Vi hälsar varmt välkomna till en heldagskonferens
där de fem nationella minoriteternas kulturer står i centrum!

Konferensen hålls i Malmö och genomförs i samverkan mellan organisationer som företräder de nationella minoriteterna samt urfolket samer i södra Sverige.

Konferensen riktar sig primärt mot tjänstepersoner inom det offentliga som på olika sätt i sina tjänsteroller kommer i kontakt med de nationella minoriteterna, urfolket samer och därmed är i behov att lära känna och förstå målgruppen.

Detta görs bäst genom att få ta del av minoriteternas inifrånperspektiv.

Minoritetserkännandet är en viktig historisk händelse och under de senaste 25 åren har erkännandet haft betydelse för individer med bakgrund i de nationella minoriteterna. Konferenser som har belyst minoriteternas rättigheter har många gånger anordnats, men dessa har konsekvent varit ställda ur ett majoritets- eller utifrånperspektiv.

Konferensen skiljer sig från andra liknande evenemang, eftersom minoriteterna denna gång själva har fått egenmakt att strukturera innehåll och organisera genomförandet. Härigenom får minoriteterna en unik möjlighet att göra sina innersta röster hörda.

Så sätt kryss i kalendern – anmälningssidan publiceras efter sommaren!

Rop i öknen? – Resandes vittnesmål om diskriminering i svenska dagstidningar 1964-1983

– av Niklas Bernsand

Läsare av Drabbrikan känner väl till hur från 1950-talet en syn på resande som en i huvudsak infödd social grupp med relativt få romska genealogiska kopplingar stegvis blev dominerande i svenska expertdiskurser. Akademiskt manifesterades denna syn, som ersatte en tidigare dominerande uppfattning om resande som, med tidens språkbruk, "zigenarättlingar" (Etzler 1944), som bekant främst genom Adam Heymowskis licentiatavhandling 1955 och senare genom hans doktorsavhandling från 1969.

Att expertdiskursen förändrades innebar dock inte att den nya synen snabbt slog igenom i hela det svenska samhället. Det mediamaterial jag i denna artikel går igenom visar tydligt att parallellt med att synen på resande som en social grupp blev hegemonisk i akademisk och medial diskurs och myndigheterna inte längre sökte lösa någon "tattarfråga" (Ericsson 2015) levde traditionella folkliga negativa stereotyper om "tattare" i högönsklig välmåga kvar ute i landet. Materialet visar hur sådana stereotyper kunde drabba resande med full kraft så sent som på 1970- och 1980-talet.

Det är väl känt att det diskursiva skiftet i synen på resande sammanföll med att en modern svensk välfärdsstat växer fram, inom vilken det traditionella samhällets orättvisor skulle överkommas genom aktiv socialpolitik (se t.ex. Wiklander 2015, Ericsson 2015). Det är viktigt att understryka att det efter att "tattarfrågan" försvann från den socialpolitiska dagordningen inte fanns någon tydligt formulerad koherent politik från myndigheternas sida gentemot resande. Vid en läsning av både expert- och mediamaterial från 1960-talet framskyntar snarast bilden av att resandegruppen förväntades försvinna när ekonomin moderniserades och det gamla samhällets fördomar och utstötningsmekanismer upphörde (se även Ericsson 2015: 244 utifrån exemplet Heymowski). Allra tydligast uttrycktes det kanske av etnologen och "zigenarexperten" Carl-Herman Tillhagen:

"Med all sannolikhet kommer tattarna att försvinna som folkgrupp och detta därför att de krafter som drivit fram "förtatrandet" nästan helt upphört att verka. Samhället har blivit ett annat/.../En stor del av de gamla resandesläkternas ättlingar kommer därför att assimileras av det svenska samhället och sannolikt bli goda medborgare, en annan del, de mentalt skadade och svagt begåvade, kommer att få tas om hand av fångvårdsanstalter och socialvård" (Tillhagen 1965: 19-20)

I denna assimilatoriska strävan har resandegruppens kultur, språk och identitet inget värde och är om något produkter av det gamla samhälle som i ett bättre Sverige skulle övervinnas. Uppmaningar till läsare och allmänhet från journalister, debattörer och experter att sluta använda ordet "tattare", som går att finna i åtskilliga artiklar i svenska dagstidningar vid denna tid ska ses mot denna bakgrund. Gruppen existerar i grunden som ett resultat av omgivningens uteslutningsmekanismer, och om bara folk slutar särskilja människor som "tattare" så kommer gruppen att sluta existera och alla individer som stigmatiserats får chansen att bli goda och likaberättigade medborgare (se t.ex. Amnesti 1964 som diskuteras nedan). Den implicita föreställningen här är att om resande bara får chansen kommer de omedelbart lägga ifrån sig sin kultur och identitet för att bli som alla andra. Den linjen möjliggjordes just genom att resande i

expertdiskursen nu sågs som en social, och inte en etnisk grupp¹. Detta assimilationistiska ställningstagande mot folkliga fördomar och stereotyper har jag tidigare i Drabbrikan kallat "osynliggörandets antirasism" (Bernsand 2020).

Som redan antytts ger materialet exempel på hur detta slags antirasism på marknivå arbetade i uppförsbacke, eftersom traditionella fördomar föga förvånande inte snabbt gav vika och inte nödvändigtvis följde diskursförändringen på expertnivå. Spåren från tidigare årtiondens "tattarinventering" och återkommande tal i såväl expertdiskurs som media om "tattarplågan" satt sannolikt i, och i en annan tidsmässig överlappning var resande särskilt utlämnade som objekt för åtgärder som sterilisering och tvångsomhändertagande av barn. Många resande valde därför under dessa år att "gå under jorden":

"I sina försök att undkomma samhällets åtgärder gömmer sig resandefolket. De berättar inte för grannar, arbetskamrater och vänner, ibland inte ens för sina egna barn, att de tillhör resandefolket. De tvingas välja bort en stor del av identitet för att skydda både sig själva och sina barn från att diskrimineras" (Hedström Lundqvist och Hellman 2015: 31-32).

Denna artikel bygger på mediamaterial ur Kungliga bibliotekets sökbara tidningsarkiv. Som alltid när detta arkiv används bör det framhållas att det inte rymmer samtliga årgångar av alla i Sverige utgivna tidningar. Saknas gör till exempel, för större delen av 1900-talet, även så stora tidningar som Stockholms-Tidningen, Kvällsposten och Helsingborgs Dagblad. Även om det således kan finnas något ytterligare relevant material i svensk press på detta tema finns det goda grunder att anta att de artiklar och insändare som denna artikel bygger på ger en representativ bild av temat och hur det ramades in av de olika redaktionerna.

Jag har valt att lyfta fram artiklar ur svensk press där enskilda resande under dessa decennier i skymundan berättar om sina liv, vanligen med fokus på hur de på olika sätt utsätts för tatarstämpeln. Det är huvudsakligen mörka berättelser, om verbal diskriminering, om fysiskt våld, och ibland om övergrepp från myndigheternas sida. Materialet sträcker sig mellan åren 1964 och 1983 och omfattar ett tiotal artiklar. Det kan tyckas vara ett inte särskilt digert material, vilket sannolikt säger mer om hur svårt det var för resande att berätta om sina liv offentligt än om problemets verkliga omfattning på olika håll i landet. I efterhand har vittnesmål från resande om sina liv vid den här tiden publicerats i olika sammanhang sedan gruppen åter kunnat ta plats i offentligheten sedan tidigt 1990-tal (se t.ex. berättelserna i Hazell (2011) och Hedström Lundqvist och Hellmann 2015: 45-118). Det finns dock ett värde i att uppmärksamma vittnesmål från resande som faktiskt publicerades under den mörkare tid när gruppen höll en låg offentlig profil.

Vilka resande var det då som hörde av sig till tidningarna eller av andra skäl gavs möjlighet att berätta om hur deras liv påverkades av tatarstämpeln? Det är lätt att föreställa sig att det under dessa år för många inom gruppen var ett stort steg att berätta sin historia för allmänheten i en svensk tidning, även när det kunde ske anonymt. På grund av den situation som ovan kort skissats saknades under dessa årtionden formella organisationer som kunde företräda resande och tillvarata deras intressen på ett sätt som det välorganiserade folkhems-Sverige i övrigt var van vid. En konsekvens var också att det heller inte fanns några starka sociala aktivister inom gruppen, motsvarande Katarina Taikon för kalderasharomerna, som

¹ Det teoretiskt märkliga i denna distinktion mellan "etniska" och "sociala" grupper diskuteras (i samband med en kritisk genomgång av Heymowskis forskning) på ett bra sätt i Minken (2009: 201-204), men togs upp som kritik mot Heymowski redan av den engelska forskaren Acton (1974: 20-22).

kunde ge de resande en röst och ett ansikte utåt (och helst som Taikon få brett stöd hos majoritetssvenska intellektuella och aktivister²). Det närmaste resandegruppen kom en sådan aktivist under denna tid kan kanske sägas vara Roger Johansson och hans kamp för att få bort tatarstämpeln ur kriminalvårdens dokument. Johansson fick gehör för sin kamp både i media och bland politiker, men eftersom han avtjänade ett femårigt fängelsestraff på Hall och hans kamp formellt handlade enbart om denna fråga kunde han inte bli en samlande gestalt för resandegruppen som sådan³. Han blev dock, i jämförelse med situationen i övrigt, ofta citerad i media under denna tid och gör stort avtryck även i materialet till denna artikel.

Flera av huvudpersonerna i artiklarna är som individer relativt marginaliserade. Någon är omyndigförklarad, en annan är invalidiserad och har alkoholproblem och en tredje har dömts till återkommande fängelsestraff. De mest marginaliserade personerna är också de som är mest öppna med sin identitet och framträder i tidningen med namn och bild. Kanske ansåg de att de inte hade så mycket att förlora. Några, som valt att vara anonyma, tycks leva ganska vanliga liv, men får sin tillvaro försvårad genom att de stämplas som "tattare" av både myndigheter och vanliga människor. I ett fall handlar det inte om en resande utan om en ung kvinna ur majoritetsbefolkningen som genom att hon har ett förhållande och ett barn med en resandeman plötsligt fått känna på styrkan i tatarstigmat i ett litet norrlandssamhälle i början av 1960-talet. Det är lätt att föreställa sig att resande med god ekonomi och bättre social ställning under dessa två decennier hade få incitament att gå ut i massmedia och berätta om hur de handskades med tatarstämpeln i sitt dagliga liv⁴.

När svenska tidningar under denna period väl bestämde sig för att ge spaltutrymme till enskilda resandeöden, vems var initiativet? Ofta handlade det om initiativ nerifrån, när enskilda resande bestämde sig för att beskriva sina problem offentligt, oftast anonymt. I två fall skedde detta genom traditionella insändare, i ett annat genom ett läsarbrev som tidningen omarbetade till en längre artikel. I ett fall tog en resande man själv initiativet att besöka en tidningsredaktion för att få gehör för sitt missnöje med förhållanden i det egna livet. I andra fall tycks initiativet ha kommit från tidningen, som i samband med andra aktuella händelser eller teman lyfte fram ett enskilt resandeöde. Detta gäller främst artiklarna om ovannämnde Roger Johansson, som uppmärksammades för sin inblandning i ett aktuellt rättsfall, för sitt arbete med en romaniordbok och för sin kamp för att få bort tatarstämpeln i dokument från kriminalvården, och i samband med detta getts möjlighet att relativt utförligt berätta om sitt liv som resande. I en artikel i Aftonbladet 1967 berättar en svensk resande man hur han levit i över 30 år med norsk identitet. Mest sannolikt har tidningen uppmärksammat fallet på grund av nyhetsvärdet i den ovanliga och fascinerande berättelsen. I två fall är det oklart om initiativet kommit från redaktionen eller från de skildrade resande. I inledningen till Aftonbladets intervju med flickvännen till en resandeman 1964 hänvisas till det vid tidpunkten uppmärksamade fallet med en 17-årig icke läskunnig resandeflicka i en

² För några exempel på mediatexter som i någon mån tog ställning för "tattarna", se Hamrin 1964 och Carlsson 1965.

³ Enligt en berättelseflora bland resande väckte dessutom Johanssons 1977 utgivna ordbok över svensk romani starka reaktioner bland resande som inte ansåg att språket alls borde skrivas ner och presenteras för utomstående.

⁴ Givetvis kunde resande förekomma i tidningarna utan att deras bakgrund nämndes. Se t.ex. Thomas Larssons berättelse om hans morfar skrothandlaren som intervjuades i Värmlands Folkblad efter att denne på 1970-talet fått regeringens tillåtelse att fortsätta sin skrothandel. Den avfotograferade artikeln nämner inte alls ordet "tattare". Hedström Lindqvist och Hellman 2015: 76.

Norrlandskommun, men det framgår inte hur man fick kontakt med artikelns huvudperson. Samma sak är oklar vad gäller en artikel om en invaliderad Göteborgsresande från GT 1970.

Det bör också sägas att inte i något fall handlar det här om små lokaltidningar från mindre orter, där ett offentligt framträdande som "tattare" skulle kunna förmodas vara än mer socialt riskabelt. I stället kommer materialet främst från de rikstäckande tidningarna Aftonbladet och Dagens Nyheter (DN), medan tre artiklar kommer från stora kvällstidningen Göteborgs-Tidningen (GT) med sin tydliga västsvenska profil.

Intressant nog rymmer de flesta artiklarna även faktarutor, uppföljningsartiklar eller andra kompletterande informationsbitar där redaktionen försöker förklara för läsarna vad ordet "tattare" betyder och vad det har för konnotationer. I detta sammanhang framgår tydligt både tidens etablerade uppfattningar om resandegruppen och tidningarnas syn på vad som är auktoritativ kunskap, oftast akademisk expertis eller uppslagsverk.

Med undantag för välkände Roger Johansson har jag valt att här anonymisera även de resande som i artiklarna träder fram med namn och bild. Jag lyfter fram huvudpersonens kön, bostadsort och ålder om sådan framgår, men utelämnar således namn och efternamn.

De resandes vittnesmål om diskriminering

Genom vittnesmålen i artiklarna får vi en bild av hur diskriminering mot resande kunde se ut och beskrivas under en tjugoförårsperiod på 1960-, 1970- och 1980-talen när det svenska folkhemmet befann sig i en expansiv fas och får många kanske nådde sin absoluta höjdpunkt. Genom de äldre personernas berättelser i artiklarna kan vi också se kontinuiteten i resandes utsatthet under större delen av 1900-talet.

Omedelbart slående vid en genomläsning av artikelmaterialet är de stora likheterna i de resandes berättelser om sin uppväxt och skolgång, som präglats av verbala och ofta även fysiska övergrepp från skolkamraters sida. Även vissa lärare deltog aktivt i diskrimineringen av resande. Samtliga resandemän i artiklarna beskriver hur deras skolorperiod präglades av okvädningsord som "tattarjävvel" och att de ständigt behövde försvara sig mot fysiska angrepp, oavsett om skolgången ägde rum på 1910-talet (Äng 1972), 1920-talet (Hjulström 1967) eller 1940- och 1950-talet (Johansson 1974). Flera resande understryker att de ibland gav igen med nävarna mot sina plågoandar. En resandekvinna från Göteborg berättar hur tattarstämpeln förföljt familjen i flera generationer, och nämner att hennes och andra resandes barn på 1970-talet kallas för tattare i skolan, vilket framkallar aggression och psykisk press (GT 1977). En ung resande från Borlänge nämner i en insändare inte fysiskt våld, men beskriver hur syskonskaran på 1980-talet skälls för tattare i skolan, av familjens socialassistent och av folk på stan (Aftonbladet 1983). I dessa berättelser ser vi alltså en kontinuerlig diskriminering av resandebarn i skolmiljö från 1910-talet upp till 1980-talet. I flera fall framhålls att lärare och skolpersonal ibland initierat och förstärkt kränkande särbehandling. Roger Johansson berättar om hur han som tioåring av läraren i skolan i Örebro pressades att ta på sig skulden för en försvunnen sedel, liksom om hur skolfröken i samband med en skolfotografering ställde honom så att han inte skulle synas på fotot. Han uppfattade det som att en del lärare "skämdes över att ha en tattare i sin klass" (Johansson 1974).

Flera resande beskriver hur den återkommande mobbningen för deras ursprung under skoltiden eller senare under ungdomsåren fick dem att sluta sig inom sitt skal och förlora hoppet om att de någonsin skulle kunna bli behandlade som andra människor. Roger Johansson berättar om hur han efter incidenten med sedeln "fick en insikt om sin utsatthet, var bitter och besviken" (Johansson 1974), medan en medelålders resandeman minns hur mobbningen gjorde honom "hårdare och hårdare" (Hjulström 1967). En äldre resandeman menar att bristen på acceptans från samhällets sida fick honom att börja begå småbrott i slutet av sin ungdomstid:

"Till slut var det väl så att man gav fan i att vara som andra människor. Man var ju utstött i alla fall hur man än bar sig åt. Och jag var ju tvungen att överleva" (Äng 1972).

Alla i detta sammanhang citerade resandemän lyfter i artiklarna fram sambandet mellan denna etniska mobbning från skolåldern och deras väg in i någon form av kriminalitet. Flera av dem uppfattar att deras resandebakgrund senare också gjort att de bedömts hårdare av kriminalvården och andra myndigheter vilket gjort det svårare att komma tillbaka till ett mer ordnat liv. GT citerar t.ex. ur ett domstolsprotokoll från 1937 där det hävdas om en då knappt 30-årig resandeman att "på grund av att han ständigt reser från ort till ort och tillhör en släkt som inte är önskvärd skall han intagas för vård på mentalsjukhus på obestämd tid" (Äng 1972). Mannen blev kvar på Säter under åtta år och omyndigförklarades innan han släpptes fri.

Även om den äldste av de intervjuade resande i artiklarna hävdar att myndigheternas negativa inställning till resande minskat under efterkrigstiden (Äng 1972) ger materialet gott om belägg för att diskrimineringen av gruppen aldrig upphört, varken från myndigheter eller från vanliga medborgare. En 19-årig majoritetsvensk flicka i en liten stad i Norrland som levde med och hade ett barn med en "kringresande" man talar om rasdiskriminering mot resande. Hon beskriver hur omgivningen var vänligt inställd mot hennes man innan hans resandebakgrund blev känd, och hur hon själv därefter haft svårt att få jobb motsvarande hennes utbildning, kallats för "tattarjanta" och ständigt drabbats av särskilt äldre människors elaka tungor. Om hennes man och dennes familj var van vid att inte räknas in i gemenskapen har det plötsliga utanförskapet påverkat flickans självförtroende:

"Var finns rättvisan? Var finns människovärdet för dem som är lite annorlunda. Jag hör helt plötsligt till dem nu. Jag är alldeles vilsen i vårt välordnade samhälle. All bestämmanderätt har tagits ifrån mig. Jag är inte lämplig till något" (Malmros 1964)

Även signaturen "Tattare" frågar sig i en insändare till Aftonbladet 1977 varför resande är så diskriminerade, och berättar om hur de är tvungna att dölja sin härkomst för att inte utsättas för etniska skymford. En 45-årig resandeman i Göteborg som invalidiserats efter en spårvagnsolycka och lever ett svårt liv som bostadslös i kläm mellan olika socialförsäkringssystem framhåller hur hans bakgrund blivit ett ytterligare handikapp.

"Det är ju inte bara i benen jag är handikappad. Jag är tattare också....också super jag, säger folk. Och då säger dom rätt. Jag super, fast aldrig så jag stör. Jag super för att glömma, det är ett medel för att fly undan den jävla verkligheten med".

Han understryker att folk inte accepterar tattare och att det stigmat är en viktig del av hans sociala problematik:

"Zigenare har det mycket bättre, säger han. De accepteras på ett helt annat sätt. Så har det åtminstone varit hela mitt liv. Far var hästhandlare i Värmland. Vi klarade oss bra, men i skolan skällde dem oss för tattarunge. När man sedan

blev vuxen har det ofta hänt att folk kallat mig för tatarjävel. Nu har i varje fall den här tatarjäveln mist benet och är så gott som utslagen. Jag orkar inte grovjobba. Jag har inget självförtroende kvar så jag kan göra affärer som förr”.

Den äldste av de resande i materialet svarar följande på frågan om hur det är att vara tattare 1972:

”Nog får man ett skällsord ibland. Och dom flesta, till och med du, har nog dina idéer om oss. Det är nog många som skulle vilja se oss tattare – och negrer och zigenare skjutas ihjäl” (Äng 1972).

Denne 64-årige resandeman gör en ännu tydligare referens till tidens diskussioner om rasförtryck när han förklarar omständigheterna bakom att han 1937 intogs på mentalsjukhus på obestämd tid:

”Det var inte för bedrägerierna jag hade gjort som jag fick det där hemska straffet. Jag är tattare. En tattare i Sverige på den tiden behandlades lika jävligt som de brukat behandla negrer i Sydafrika. Helst hade de väl velat ta livet av mig. Nu gjorde de i stället av med mig på det här viset” (Äng 1972).

Även 35-åriga Eva Marie (en pseudonym) i GT 1977 kallar den stämpling hon och hennes barn råkar ut för i sin vardag för rasproblem, och den 19-årige majoritetssvenska flickan i Aftonbladet 1964 talar som sagt om rasdiskriminering mot resande. GT:s redaktion ramar in den diskriminering av ”tattare” som beskrivs av Eva Marie i hennes läsarbrev som ”rasproblem i välfärdssamhället Sverige – 1977” (GT 1977). Precis som i tidningsartiklarna om den fördrivna resandefamiljen från Västgärde utanför Rättvik (Bernsand 2020) använde både resande och journalister rasproblem som ramverk för tatarstämplingens olika uttryck och effekter, och precis som där upplevde flera skribenter att en jämförelse med svartas situation i USA eller Sydafrika låg nära till hands⁵. Att förföljelsen av en grupp som expertdiskursen ser som social och inte etnisk förstås som rasproblem i media är intressant. Det skulle kunna bero på att media gav uttryck för flera tolkningar än bara den rådande inom expertdiskursen, på att som förståelsemall för diskriminering mot resande Heymowskis linje för många framstod som konstraintuitiv, eller på att man inte var medveten om att ordvalet kan uppfattas som en kritik mot expertdiskursen. En ytterligare förklaring skulle kanske kunna vara att tidningarna såg diskrimineringen av ”tattare” som sprungen ur rasistiska vanföreställningar som kan motbevisas just genom att anföra expertdiskursens linje. Detta ser vi också i flera av de faktarutor om ”tattare” som publicerades i samband med artiklarna.

Subjektskap

De resande i artiklarna är alla på olika sätt nedtryckta av tatarstämplingen, men tycks i flera fall ha utvecklat strategier för att ta tillbaka subjektskap till sitt liv. Resandemannen som flyttade till Norge och kom tillbaka med ny norsk identitet och levde med denna i årtionden i Sverige framstår i hög grad som en man som hade förmågan att ta sitt öde i egna händer. Den 64-årige resandemannen, som vägrade låta sig steriliseras för att tidigare komma ut från Säter, har också enligt egen utsago vänt omyndighetsförklaringen till sin egen fördel:

”Det har varit min lilla hämnd på samhället, säger han. Jag är lika klok som dom flesta. Efter 1945 har ju vi tattare blivit någorlunda väl behandlade. Jag hade säkert blivit myndighetsförklarad om jag begärt ett test. Men jag fick pension när jag blev omyndigförklarad. Och då hade jag ju mist den”.

⁵ Se Hübinette (2021) för en gedigen genomgång, till stor del byggd på material från KB:s tidningsdatabas, om hur ras diskuterades i svensk media under perioden 1946-1977. Se inte minst kap. 4 ”Svenska rasproblem”.

Genom omyndighetsförklaringen tillerkändes han en grundpenning, som dock hanterades av en förmyndare, och det var efter en konflikt emellan som han gick upp till GT:s redaktion för att berätta sin historia. I Roger Johanssons fall är det tydligt att både engagemanget mot tattarestämpeln, kunskapen om resandes språk och historia och en god förmåga till strategiskt nätverkande gav honom agens, självförtroende och i någon utsträckning en plattform. Undantaget här är kanske främst fallet med den invaliderade resandemannen, där en sådan agens tycks nästan omöjlig, och han var när artikeln publicerades 1970 utlämnad till motspänstiga myndigheters och enskilda individers välvilja. Å andra sidan så måste det ha krävt en viss styrka för att medverka med namn och bild i en tidningsartikel i en så besvärlig situation.

Att bli av med tattarestämpeln - en strävan efter att smälta in eller att kunna vara öppen med sin resandeidentitet?

Föga förvånande understryker alla resande i artiklarna att de skulle önska att diskrimineringen mot dem upphörde och att de och deras barn skulle få slippa den ständigt återkommande tattarestämpeln som försvårar deras liv på så många sätt. Men ville dessa resandeskribenter och intervjupersoner med detta i första hand smälta in bland alla andra svenskar eller handlade det om en önskan att öppet kunna få vara sig själva som resande ute i samhället?

Frågan ställs på sätt och vis i en av DN:s artiklar om den värtalige och öppne Roger Johansson:

"Det kan synas vara en motsägelse mellan Roger Johanssons lidelsefulla intresse för rommani och "tattarnas" historia och hans förbittring mot tattarestämpeln" (Johansson 1976)

Artikelförfattaren menar i stället fullt rimligt att detta i själva verket är en genomtänkt hållning från Johanssons sida, då förföljelsen av vad majoritetssamhället kallar "tattare" framkallar vrede, medan Roger Johansson utstrålar värme och självkänsla "då han redogör för sina djupgående kunskaper om de resandes språk och traditioner" (Johansson 1976). Roger Johansson, som med sitt arbete för att få bort tattarestämpeln ur kriminalvårdens dokument och med den första ordboken över svensk romani visar att det inte fanns någon motsägelse mellan dessa målsättningar. Resandekulturen och språket var i sig själva värda att bevaras - strävan efter att få bort tattarestämpeln var inte en kamp för smärtfri assimilation.

Insändaren från signaturen "Tattare" (Aftonbladet 1977) kan sannolikt förstås på ett liknande sätt. Skribenten framhåller som något negativt att resande är osynliga i förhållande till "andra invandrargrupper" (inom slakten har signaturen fått höra att resande är tatarer från Ryssland). Efter att ha tillbakavisat flera vanliga negativa stereotyper om resande avslutar "Tattare" sin insändare på följande sätt:

"Vi ser inte annorlunda ut än svenskar i allmänhet. Men vi får inte tala om att vi är tattare, för då får vi en prick på oss. Vi måste ljuga om vår härkomst, annars blir vi kallade för "tattarjävlar". Varför är vi så diskriminerade?" ("Vi tattare..." 1977)

Att skribenten på flera sätt i insändaren betonar likheterna mellan resande och majoritetssvenskar bör inte förstås som en vilja att slippa tattarestämpeln för att fullständigt kunna smälta in bland den övriga befolkningen. Snarare anas i citatet ovan en förhoppning om att kunna berätta öppet om sin identitet, samtidigt som omöjligheten att göra detta här ses som en del av diskrimineringen. Att bli av med

tattarstämpeln handlar sannolikt här, liksom i Roger Johanssons fall, inte bara om att bli av med en black om foten utan om att kunna ge offentligt uttryck för sin resandeidentitet.

Mer svårtolkad i detta avseende är 35-åriga Eva Maries berättelse som publicerades i GT:s avdelning Lördagsbrevet med rubriken "Sluta kalla mig tattare! (Alm 1977). Eva Marie har kallats tattare i hela sitt liv, och trots att hon lever som alla andra med fast jobb, bostad och tre barn kommer hon inte ifrån stämpeln, och har tidigare behövt byta jobb på grund av sitt ursprung. Hon lyfter särskilt fram att stämpeln gått vidare till hennes barn som får höra att de är "tattare" i skolan. Eva Marie understryker att hennes familj inte skiljer sig från andra familjer, och förstår inte varför de uppfattas som "tattare" av omgivningen:

"Vi är svenskar rakt igenom, säger Eva Marie. Och vi är helt socialt anpassade. Varför måste vi då ideligen bli förföljda och förolämpade? /.../Vi skiljer oss inte från andra människor. Tattare har ett eget språk, säger många. Ja, det kanske finns ett sådant språk. Men vi använder inte det. Vi lever i nuet och vill bli accepterade som de människor vi är." (Alm 1977)

Eva Marie och hennes mamma spekulerar vidare om det är det faktum att det funnits statare i släkten som givit familjen stämpeln. Till en början funderar jag över om möjligen Eva Marie och hennes barn tillhörde dem som av omgivningen stämplades som "tattare" utan att faktiskt vara en del av gruppen resanderomer. Tidigare undersökningar, inte minst i Drabbrikan, visar att en sådan kategori fanns även om den kanske inte var särskilt stor (se t.ex. Bergman 2021). Men när man läser hela Eva Maries berättelse framstår inte den tolkningen som sannolik. Tattarstämpeln har funnits i familjen i flera generationer, och drabbade även hennes föräldrar, som aldrig kom ifrån den ens om de flyttade till andra delar av Sverige. Det "tisslades och tasslades" bland grannarna i barndomen om att familjen var "tattare", trots att, berättar Eva Marie, de hade hus och barnen gick i skolan, konfirmerades och pojkarna gjorde sin värnplikt. Det framgår också att Eva Marie umgås mycket med andra människor som kallas "tattare" och att det finns en stark samhörighetskänsla dem emellan. När hon berättar om den samhörigheten talar hon i starka vitermer:

"Vi är väldigt engagerade i våra barn. Beskyddar dem. Det beror antagligen på att vi ser hur andra hackar på dem och utsätter dem för press" (Alm 1977).

För mig framstår Eva Marie som en resandekvinna som i stor utsträckning har sitt nätverk bland andra resande som även de stigmatiseras som "tattare" av omgivningen. Hon tillhör därmed inte en kategori som bara finns i betraktarens öga och slutar finnas i samma ögonblick som blicken vänds bort, utan en gruppgemenskap där många vid tidpunkten önskar att blicken vänds bort så de kan leva sitt liv ifred:

"Jag förstår inte varför vi måste bli kallade för tattare. Vad går folk efter? Är det utseendet? Hur kan detta hänga efter oss? Vår enda önskan är att få leva ifred. Leva våra liv som alla andra människor i Sverige 1977. Skall detta vara så omöjligt?" (Alm 1977).

I detta fall tycks målet för resandeskribenten inte vara att få stoltsera öppet med sin resandeidentitet, men att få vara ifred med den bland de sina utan att bli stigmatiserad av majoritetsbefolkningen.

Faktarutor och förklarande artiklar om tattarebegreppet

Alla tre dagstidningarna inkluderade faktarutor eller förklarande artiklar till flera av de resandes berättelser. I GT:s faktaruta till artikeln om resandemannen som invalidiserats efter en spårvagnsolycka får mannen själv berätta kort om hur tattarstämpeln har präglat hans liv. Därefter citerar tidningen i traditionella ordalag en uppslagsbok som hävdar att ordet "tattare" betecknar vagabonderade släkter med livsföring som "uppvisa eller ha uppvisat likheter med zigenarnas" (Äng 1970). Samma journalist ligger bakom tidningens artikel om den omyndigförklarade äldre resandemannen och även här finns en faktaruta där den intervjuade först kommer till tals och bl.a. berättar att hans släkt bakåt innehåller "massor av vanligt folk" (Äng 1972). Även här citeras två ordböcker som båda hävdar att "tattarna" utgör en blandning av svenskar och "zigenare". Några år efter att Heymowskis doktorsavhandling kom ut 1969 tycks GT just i detta sammanhang alltså snarast fortfarande präglas av arvet efter Etzler, som ju starkt betonade, för övrigt i sak korrekt som modernare släktforskning (se t.ex. Lindwall 2014) visat, det romska inslaget i resandes bakgrund.

Både Aftonbladet och Dagens Nyheter ligger betydligt närmare Heymowskis syn i sina respektive informationstexter. Aftonbladet publicerade dagen efter artikeln om den svenska flicka som bildat familj med en resandeman (Malmros 1964) en förklarande artikel med den talande rubriken "Det finns inga tattare!". Journalisten Pehr Amnestål anför som förklaring till vilka "tattarna" är en variant av den då hegemoniska uppfattningen att de inte är en blandning av "zigenare" och svenskar som man trodde förr utan "vanliga svenskar – som än idag får lida för att deras förfäder en gång råkade i olycka" (Amnestål 1964). Han tillstår dock att saken ännu inte är helt utforskad, och visar, i en mer kritisk läsning än GT:s, hur moderna uppslagsböcker förändrat sina definitioner av gruppen. Budskapet blir att fördomar mot en redan avvikande grupp gör det ännu svårare för gruppens medlemmar att anpassa sig, och därmed upprätthålls en ond cirkel:

"Flera hundra år senare – 1964 – tycker man att den onda cirkeln kunde vara bruten. Men det är den inte. Fortfarande finns det många "kringresande" (ibid).

Detta kan ses som ett exempel på vad jag kallar osynliggörandets antirasism, som innebär att gamla rasfördomar och andra traditionella stereotyper om "tattarna" tillbakavisas samtidigt som gruppen inte anses ha någon egentlig verklighetsförankring bortom dessa fördomar utan förväntas försvinna i takt med att samhället blir mer upplyst. I praktiken blir därför själva existensen av en särskild folkgrupp, inte bara fördomarna om den, en del av det som upprätthåller den onda cirkel Amnestål nämner. Bakom knuten fanns därmed i denna slags antirasism en förväntan om assimilation.

Dagen efter artikeln om Roger Johansson, hans ordbok och kamp mot tattarstämpeln valde Aftonbladet att inkludera en faktaruta skriven av journalisten Aino Heimerson, under den något mindre braskande rubriken "Vad är en tattare?" (Heimerson 1976). Aftonbladet förklarade att hundratals svenskar har tattarstämpeln i sina identitetsdokument, "trots att tattare i dagens samhälle bara lever kvar i folkmun och inte som social företeelse" (ibid). Enligt tidningen lever alltså 1976 föreställningar om tattare kvar men det finns ingen längre någon verklig social grupp bakom dem. Med det sagt så är Aftonbladet 1976 på en punkt något mer nyanserad än 1964, och tillstår att vissa familjer kan ha "zigenarinslag", även om de "oftast var av skandinaviskt ursprung" (ibid). Genom fattigdom och utstötning drevs de till att ta föraktade

yrken som i sin tur spädde på utanförskapet. Tolv år efter Amnestås artikel understryker Aftonbladet genom Heimerson att gruppen nu definitivt tillhör det förgångna:

”Sociala förbättringar har gjort att de fattiga utslagna som stämplades som tattare nu helt försvunnit” (ibid).

Även Dagens Nyheter inkluderade en väl tilltagen faktaruta till journalisten Rune Johanssons artikel om Roger Johansson 1974. DN bygger faktarutan på en jämförelsevis korrekt redogörelse för Heymowskis avhandling, och konstaterar att ”tattarna” inte är en ”svensk-zigens blandras” utan mestadels ättlingar till svenskar, ofta med föraktade yrken, och i betydligt mindre utsträckning till tyskar och romer (Johansson 1974). Man avvisar folkliga föreställningar om kriminalitet knutna till gruppen, och citerar Heymowskis uttryck socialt isolat om resande och antyder därmed att det trots allt handlar om en grupp, inte om en kategori som bara finns i utomståendes fördomar och fantasier. DN är heller inte lika övertygad som Aftonbladet om att gruppen på 1970-talet inte längre finns, utan nöjer sig med att konstatera att ”(D)en gamla resandegruppen förefaller att försvinna” (ibid).

Det kanske också kan nämnas att tidningen i Rune Johanssons artikel från 1976 inkluderar några romaniuttryck med översättning inspirerade av Roger Johanssons ordlista under rubriken ”Lär er förstå tattarspråket: Sa tji, din tjimmlo!” (Johansson 1976). Detta får sägas vara en ovanlig och relativt väl tilltagen exponering av svensk romani på första sidan i Sveriges största morgontidning.

Avslutning

Genomgången av ett tiotal artiklar med vittnesmål från enskilda resande i tre svenska dagstidningar 1964-1983 visar tydligt hur stark diskrimineringen mot resande kunde vara i dåtidens svenska samhälle. Om man inkluderar äldre intervjuade resandes berättelser från sin skolgång innehåller materialet redogörelser för verbal diskriminering och ibland fysiskt våld mot resande från 1910-talet till början av 1980-talet, liksom några rena övergrepp mot resande från lärare och domstolsväsendet. Få resande var sannolikt beredda att under dessa årtionden berätta om sig själva och sina erfarenheter av tattarstämpeln i media. Vissa av dem som ändå gjorde det kan sägas varit relativt marginaliserade, andra levde under mer ordnade förhållanden och valde att uttala sig anonymt. Inget tyder heller på att någon av dessa skribenter och intervjupersoner hade stämplats som ”tattare” av omgivningen utan att ha ursprung bland de resande.

Det är lätt att förstå att de få resande röster som under dessa decennier berättade för tidningarna om sin erfarenhet av diskriminering från majoritetsbefolkningens sida på grund av sitt ursprung önskade att tattarstämpeln skulle försvinna från dem och deras barn och familjer. Samtidigt finns ingenting i dessa artiklar som tyder på att någon av dem bara önskade lämna minoriteten och sömlöst assimileras in i majoritetsbefolkningen som den diskurs som jag kallar osynliggörandets antirasism tycks ha förväntat sig att ”tattarna” önskade. Historiskt har naturligtvis människor både lämnat och anslutit sig till resandegruppen, men någon programmatisk önskan att slippa tattarstämpeln genom upplösning av resandeidentiteten står inte att finna i materialet. I de fall där det är möjligt att göra en tolkning vill några kunna visa upp sin resandeidentitet offentligt, medan andra åtminstone vill kunna leva som resande utan att bli stämplade som tattare av omgivningen.

Det går att uppfatta dessa enskildas berättelser lite som rop i öknen, som försök att ge sig själva och sin grupp en röst i en tid när resandes existens som en etnisk grupp förnekades och när det varken fanns organiserad grupprepresentation, starka egna talesmän för gruppen (även om det förvisso fanns kända personer med resandebakgrund), eller konsekventa och uthålliga advokater för gruppen från majoritetsbefolkningen.

Tidningsmaterial

Alm, Mats: Eva-Marie – förföljd av sina landsmän. Sluta kalla mig tattare! *Göteborgs-Tidningen* 1977-01-29

Amnestål, Pehr: Läs här svenska rasförföljare: Det finns inga tattare! *Aftonbladet* 1964-02-13

Hansson, Anita: Han har kämpat hela sitt liv för att slippa kallas tattare. *Aftonbladet* 1976-05-24

Heimersson, Aino: Vad är en tattare? *Aftonbladet* 1976-05-25

Hjulström, Curt-Roland: I 33 år levde han under falskt namn. *Aftonbladet* 1967-09-27:

Johansson, Rune: "Tattar-Roger" – en utstött resenär. *Dagens Nyheter* 1974-09-15

Johansson, Rune: Sa tji, din tjimmlo/"Tattarna är förföljda". *Dagens Nyheter* 1976-12-12

Malmros, Sven-Olof: Birgit, 19 år, förlovad med en "kringresande": Alla ser ned på oss! *Aftonbladet* 1964-02-12

"Vi tattare är inte sämre än andra människor". *Aftonbladet* 1977-11-25

"Vi skälls för tattare och vägras hjälp...". *Aftonbladet* 1983-10-14

Äng, Börje: "Mitt största handikapp är inte det förlorade benet. Jag är tattare också". *Göteborgs-Tidningen* 1970-11-04

Äng, Börje: "Jag är tattare. Därför straffas jag". *Göteborgs-Tidningen* 1972-02-20.

Övriga referenser

Acton, Thomas: *Gypsy politics and social change. The development of ethnic ideology and pressure politics among British Gypsies from Victorian reformism to Romany nationalism*. Routledge & Kegan Paul, London and Boston 1974.

Bergman, Arvid: Tattarinventeringen 1943-1944 – systematisk gengång av inventeringen – del 9. *Drabbrikan* nr 21 september 2021.

Bernsand, Niklas: Fördrivningen av en resandefamilj år 1971: mellan traditionella stereotyper och osynliggörandets antirasism. *Drabbrikan* 16 2020.

Carlsson, Björn: Zigenare, tattare och vanliga fördomar. *Socionomförbundets tidskrift* Nr 14 1965.

Ericsson, Martin: *Exkludering, assimilering eller utrotning? 'Tattarfrågan' i svensk politik 1880-1955*. Historiska institutionen, Lund universitet, Lund.

Etzler, Allan: *Zigenarna och deras avkomlingar i Sverige. Historia och språk*. Almqvist & Wiksells Boktryckeri Aktiebolag, Uppsala 1944.

Hamrin, Mac: Plikten mot de utestängda. *Sölvesborg-Tidningen* 28 januari 1964.

Hazell, Bo: *Resandefolket. Från tattare till traveller*. Ordfront, Stockholm 2011.

Hedström Lundqvist, Britt-Inger och Hellmann, Ann (red): *Dinglarens väg. Vorsnos Drom. De ofrivilligt åsidosatta*. Institutet för språk och folkminnen 2015.

Heymowski, Adam: *Om 'tattare' och 'resande'*. Sociologiska institutionen, Uppsala 1955.

Heymowski, Adam: *Swedish 'Travellers' and their ancestry. A social isolate or an ethnic minority?* Acta Universitatis Upsaliensis. Studia Sociologica Upsaliana 5, Uppsala 1969.

Hübinette, Tobias: *Svensk rasism under efterkrigstiden. Rasdiskussioner och rasfrågor i Sverige 1946-1977*. Carlssons, Stockholm 2021.

Johansson, Roger: *Svensk rommani. Upptecknad av Roger Johansson. Med etymologiska och grammatiska kommentarer av Gösta Bergman och Erik Ljungberg samt förord av Adam Heymowski*. Acta Academiae Regiae Gustavi Adolphi LV 1977.

Lindwall, Bo: *Anor från landsvägen. Hur jag finner mina förfäder bland resandefolket*. Sveriges släktforskarförbunds handböcker 7, Malmö 2014.

Minken, Anne: *Tatere i Norden för 1850. Sosio-ökonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Universitet i Tromsø 2009.

Tillhagen, Carl-Herman: *Zigenarna i Sverige*. Natur och Kultur, Stockholm 1965.

Wiklander, Ludvig: Resandefolket och svensk minoritetspolitik. 1990-talets paradigmskifte. *Historisk tidskrift* 135: 4 2015.

"Min saga" del 3

Av Ray Husac

Videobandspelaren förde med sig ett fasligt jagande efter nya spännande filmer. Videokassetter hyrdes, lånades, byttes och kopierades hej vilt. En kväll kom pappa hem med en videokassett han bytt sig till. Den var full med en massa sporter på – och där, där uppenbarade sig en boxare som slog allt annat jag hade sett förut. Det var Muhammad Ali. Han boxades mot Cleveland Williams och aldrig tidigare hade något påverkat mig så mycket. Wow, så där bra ville jag bli. Jag ville boxas precis som han.

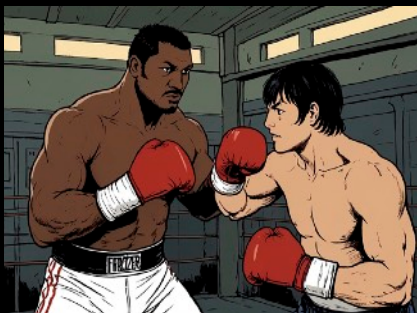
Så jag började träna som en galning. När kompisarna jagade tjejer och festade, då stod jag istället och slog på en sandsäck. Träningen tog upp det mesta av min tid, både dag och natt. Jag bodde i stort sett i gymmet, och när jag inte tränade såg jag på film. Rocky-filmerna med Sylvester Stallone eldade inte bara på min vinstjukt, en kompis till mig hakade också på träningen. Tillsammans slet vi som djur. Träningen var allt, tillsammans med ett annat intresse som väcktes – att teckna serier.

Vid denna tiden hade mamma och mormor hade börjat läsa en bokserie som hette Sagan om Isfolket, av Margit Sandemo. Den var omåttligt populär och i brist på annat att läsa så tog jag upp den första boken och fastnade direkt. Vi sträckläste böckerna efter hand de kom ut. Och de kom varannan månad. Först läste mamma, sedan mormor och så jag till sist. Framför mig såg jag hur otroligt bra den skulle bli som tecknad serie.

Så jag satte mig och gjorde några provteckningar. Karaktären Sol började jag med, och den blev väl okay, men inte på en nivå som räckte till.

Det var en underbar tid i livet. Jag gick upp tidigt varje dag och tecknade, tränade med Ingemar, min bästa vän, och sedan blev det att se film och läsa Isfolket.

Drömmen om att bli proffsboxare fanns där hela tiden, men det var inte förrän en viss man dök upp som det började bli på riktigt. Conrad Oscar hette han och var ett fullblodsproffs från London. När han tog över träningen på klubben så började det bli på allvar. Genom hans kontakter inom boxningen i England kom proffsanbudena. Jag talade med pappa om att åka över dit. Själv skulle han åka till Norge och spela med orkestern, sin vana trogen. Så han kunde förstås i så fall inte följa med mig.

När pappa åkte var han pigg och glad, minns jag. Han såg alltid fram emot att komma iväg över sommaren. Det var en tid då han kunde arbeta och tjäna pengar till familjen. Denna gången åkte han själv, medan vi andra skulle stanna hemma.

Det var en dag i augusti och jag precis kommit hem efter ett hårt sparringpass med Ingemar. Telefonen ringde och i andra änden på linjen hördes min farbror Lasse. Han berättade att pappa hade gått bort i Norge. Jag minns inte vad jag kände då, men mamma blev helt förstörd. Min bror sa ingenting. Vi var alla i chock – att pappa inte skulle finnas med oss kunde vi aldrig föreställa oss. Familjen samlades genast i Borås hos mina farbröder och fastrar. Alla var upprörda och sorgsna. Mamma var orolig för hur vi skulle klara oss, men de tog hand om allt och hjälpte oss med pengar för att överleva. Mamma bestämde att begravningen skulle bli så som pappa skulle vilja ha det, på zigeniskt vis. Olle och Lasse tog ansvar för det hela.

På begravningen kom mycket folk. Släktingar och vänner till pappa hade rest långa vägar för att ta farväl av honom. Efter begravningen på kyrkogården träffades allihop hemma hos oss i trädgården. Jag minns att jag ställde mig på altanen och såg ut över långbordet som var uppdukat med mat och dryck för alla som var där. Jag tänkte för mig själv – nu är det jag och inte pappa som måste ta hand om allt, jag. Min pappa var borta, han skulle aldrig komma hem, jag skulle aldrig få träffa honom igen.

Kort efter pappas begravning träffade jag min tränare Conrad. Jag bad honom sätta fart och försöka få fram ett proffskontrakt. Familjen behövde pengar och det enda jag kunde var ju att boxas och teckna. Oddsen för att tjäna pengar på boxning var större än på teckning. 8 veckor efter begravningen kom en otrolig chans. Utan att nämna några namn så fick vi anbud om proffskontrakt, från både England och Florida. Jag hade tränat så hårt för det, och fortsatte träna, men kände samtidigt att något saknades. Drivet, viljan, inspirationen – det som pappa gett mig, det var borta med honom.

När det var dags för signering av profffskontraktet så gick det upp för mig att spelet bakom kulisserna inom boxningssporten bara handlade om cyniska ekonomiska vinningar. Det var något annat än jag hade föreställt mig. Så jag bestämde mig för att låta bli, jag ville inte längre. Jag var färdig med mina proffsplaner och slutade helt med boxningen – trodde jag. Uppehållet blev kort. Ingemar var den som manade på mig och tyckte att vi skulle köra vidare med boxningen. Vi kunde ju träna för att det var kul. Så vi satte våra egna, högst personliga mål.

Jag hade ingen lust att gå tillbaka till amatör-boxningen heller, så vi körde bara på och boxades för att det var kul. Trots det mådde jag under en lång tid dåligt, det var något som saknades. Givetvis såg min mentor och gamle tränare Conrad detta. En dag frågade han mig plötsligt om jag inte ville komma och hjälpa honom med träningen. Det var på en lokal klubb som han hjälpte till som tränare på. – De vet inte vad de håller på med, de behöver oss, sa han. Så jag bestämde mig för att åka dit. Det skulle förmodligen vara bättre än att bara sitta hemma och må dåligt.

Det visade sig bli jättekul. Jag och Conrad hade i och för sig ett helt annat tänk vad gällde boxning än vad de hade på den här klubben. Vilja hade de i mängder, men lika stor var saknaden på kunskaper hos tränarna. Vi förändrade snabbt väldigt mycket och jag fick ta hand om en tjejgrupp. Det tog inte lång tid innan den växte och snart blev en av tjejerna jag tränade inbjuden till Stockholm, till landslagets träning.

Vad detta skulle leda till anade jag föga då, och det ska jag berätta mer om i nästa del av Sagan om mitt liv...

Tema minoritetserkännandet 25 år

Del 2 - Svensk romani som minoritetsspråk

I förra numret av Drabbrikan gjorde jag en övergripande genomgång av själva minoritetserkännandet och hur begreppet rom/romer uppstod. Denna gång tänkte jag fokusera på minoritetsspråket romani chib, ur ett perspektiv som utgår från resande, som är talare av varieteten svensk romani, som ibland också kallas resanderomani

I artikeln kommer först att beskriva processen fram till erkännandet, med fokus på språket. Därefter kommer jag att nämna skeenden från de 25 år som löpt och kort beskriva hur situationen har varit för svensk romani. Själv benämner jag helst språket kort och gott som romani. Det är nämligen så jag och de talare jag känner till benämner språket. Alla former av tillägg framför *romani* är egentligen endast till för att precisera vilken varietet man åsyftar. I vissa fall är det relevant, men inte alltid. I något enstaka fall kommer jag ge exempel som rör andra specifika varieteter, då preciserar jag dem som t.ex. *lovari*, *kalderash*, *arli* etc.,. I de fall jag skriver om alla varieteter samlat använder jag termen *romani chib*, den juridiskt gällande term som används i våra författningar, som ett paraplybegrepp för samtliga varieteter.

Bakgrunden erkännandet av våra nationella minoritetsspråk

I början av 1990-talet förändrades situationen för många människor i Europa, efter Berlinmurens och östblockets fall. Tjeckoslovakien delades till Tjeckien och Slovakien. I Jugoslavien blev det inbördeskrig och nya nationer bildades. Människor som levde i en och samma geografiska region sedan århundraden – som man kallar av *hävd* – blev plötsligt medborgare i en ny nation, fast utan att ha flyttat på sig. De och deras språk blev minoriteter i förhållande till landets majoritetsbefolkning och majoritetsspråk. Situationen riskerade att leda till att man skulle marginaliseras och diskrimineras på grund av dels vilken folkgrupp man tillhörde och dels för språket man talade. Man kunde inte förvänta sig att majoriteten i det ”nya landet” skulle tillhandahålla utbildning, media osv. på sitt språk. På sikt skulle det leda till att talarna skulle tvingades att ge upp sitt språk, för ett annat, och språket skulle då tyna bort.

Vid Europarådet började man diskutera kring hur sådana språk skulle kunna skyddas och 1992 skrevs Europeisk stadga om landsdels- eller minoritetsspråk. Efter hand började europeiska stater att ansluta sig till denna mellanstatliga överenskommelse. För Sveriges del skulle det krävas drygt sju år av utredningar och diskussioner innan man bestämde sig. I december 1999 röstade riksdagen ja till regeringens proposition Nationella minoriteter i Sverige (Prop 1998/99:143). I samband med detta ratificerade staten språkstadgan (Europeisk stadga om landsdels- och minoritetsspråk) och ramkonventionen (Europarådets ramkonvention om skydd för nationella minoriteter) och härigenom erkändes våra fem nationella minoriteter och fem nationella minoritetsspråk.

När det nu har gått 25 år kan man undra hur det har sett ut på språkfronten, vad anbelangar svensk romani, som är den enda av världens alla romanivarieteter som har talats och utvecklats i Sverige, i samklang med det svenska, i obruten följd sedan Gustav Vasas och våra stormaktsregenters tid.

Förarbetena till erkännandet av de nationella minoritetsspråken

1995 tillsattes en kommitté av ledamöter och sakkunniga, med representation såväl politiken som från de fem nationella minoriteterna och minoritetsspråken som sedermera erkändes. Utredningen placerades förvånansvärt nog under jordbruksdepartementet (Jo1995:03), med uppgiften att utröna om "Sverige bör ansluta sig till Europarådets konvention om regionala språk och minoritetsspråk.". Under första året lades två tilläggsdirektiv till utredningen (dir. 1995:84 & dir. 1996:77). De innebar att man även skulle utreda om Sverige dessutom borde ansluta sig till ramkonventionen. I december 1997 presenterades en drygt 500 sidor lång utredning (SOU 1997:192) med yttranden och bilagor.

I utredningen står att:

"Annan statistik visar att det utöver dessa grupper(samer, tornedalingar och finnar) under lång tid tillbaka också funnits romer och judar i Sverige. Mot denna bakgrund har vi funnit anledning att närmare överväga om samiska, finska, meänkieli (tornedalsfinska), romani chib (zigenska) och jiddisch är att anse som landsdels- eller minoritetsspråk i Sverige i minoritetsspråkskonventionens mening."

I första hand rörde utredningen alltså samer, tornedalingar och finnar samt deras språk, men på något sätt kom också frågan om inte romani och jiddisch samt de som talade språken också skulle erkännas. För att ta beslut i frågan behövdes ett kunskapsunderlag och det underlag kommittén hade att luta sig mot rörande romani chib blev utredningsbilaga 4. En gedigen genomgång av romani chibs språkliga historia, med beskrivning hur olika dialektgrupper och varieteter har utvecklats samt i vilken utsträckning språket förekom i Sverige historiskt och just då, osv. Författarna till underlaget var lingvisterna Kari Faurud och Kenneth Hyltenstam, från Centrum för tvåspråkighetsforskning vid Stockholms universitet.

Deras förslag var att det nationella minoritetsspråket borde heta *romani*, inte *romani chib*. Argumenten var att *romani* var en egenbeteckning som användes av talarna själva. Det visade också på släktskapet med indiska språk (t.ex. hindi, gujarati, punjabi). Därutöver menade man att det passade bättre i svenskt språkbruk än *romani chib*, vilket berodde på att "språk" normalt inte inkluderas i språkbenämningar, och *chib* betyder 'språk/tunga'. Slutligen poängterades att *romani* var benämningen som användes internationellt, i både litteratur och vetenskapliga sammanhang. Därför var det också lämpligt att hålla sig till samma begrepp.

Trots experternas utlåtande blir utredningens slutgiltiga ställningstagande följande:

" "Zigenska", "romanes", "romani" och "romani chib" är några exempel ur mångfalden av benämningar på romers språk. Vi kommer här att använda romani chib eller den kortare formen romani som ett samlingsbegrepp för olika varieteter av språket."

I slutänden landade man av något outgrundlig anledning till att förorda termen *romani chib*, som förbryllande nog inte ens Isof, vår språkvårdande myndighet, vill använda. Myndigheten använder istället sin egenmyntade term '*romska*', med argumentet att den passar svenskt språkbruk bättre än *romani chib*. Fast då görs det utan att ta hänsyn till varesig det indiska släktskapet eller att det förordningen som styr deras arbete (2007:1181) – där det står att Isof ska följa språklagen, i vilken det står att språket heter *romani chib*. Det gör Isof för att det låter såsom finska, polska, tyska osv...

Centrala utgångspunkter i språkstadgan:

"En central och avgörande aspekt i språkstadgan är att den är tillkommen som ett instrument för att bevara språk som talas i en region av hävd och vars framtid hotas genom att de har en svag ställning i förhållande till majoritetsspråket i landet där det talas. Det rör sig alltså om språk som talas inom ett lands gränser sedan väldigt länge."

I utredningen anges följande grundläggande villkor för språkstadgan:

"För att ett språk skall omfattas av konventionens tillämpning skall det enligt artikel 1 uppfylla följande huvudkrav"

- språket skall användas av *hävd* i ett visst territorium inom en stat av medborgare i staten, (*invandrarspråk* omfattas inte av konventionen)
- språket skall vara *annorlunda* än det officiella språket (*dialekter* omfattas inte av konventionen).
- språket ska ha ett tillräckligt stort antal talare för att det ska motivera de åtgärder för skydd och främjande som avses i stadgan.

Hur formuleringen av hävd ska tolkas är inte hugget i sten. I detta fall räknade utredningen från ett hundra år tillbaka i tiden, vilket ansågs motsvara 3-4 generationer, och bakåt i tiden. Att språket inte skulle vara ett invandrarspråk, betydde att det huvudsakligen inte fick vara etablerat i landet genom migration efter 1900-talet. Detta verkar ha varit en särskilt omdebatterad fråga i fallet med jiddisch och om det skulle kunna erkännas eller ej. Bengt Sandström, adjunkt vid Lunds universitet, och Susanne Sznajderman-Rytz var två av utredningens sakkunniga. I fallet med jiddisch skrev de båda särskilda yttranden där de centrala argumenten är att jiddisch faktiskt har en dokumenterad historisk existens i Sverige och därför borde kunna anses ha talats i landet av hävd. Huvudargumenten är;

- Rapporten som kommittén stödjer sig på är bristfällig, men kan ses som ett minimumunderlag. Tillsammans med kompletterande källor motiverar det ett erkännande.
- Det finns rikligt med dokumentation om jiddisch i Sverige: brev, dagböcker, böcker och arkivmaterial bekräftar språkets närvaro och bruk.
- Jiddisch är inte bara ett judiskt utan också ett svenskt kulturarv, vilket gör att bevarandet är ett nationellt intresse – utöver minoritetspolitiska överväganden.
- Ett icke-erkännande vore att förneka de historiska banden mellan svenskhet och judiskhet, vilket vore beklagligt både moraliskt och historiskt.
- Historiskt har judar tvingats dölja sitt språk av rädsla för antisemitism. Detta ska inte tolkas som att språket saknar historisk förankring i Sverige.
- Precis som andra minoritetsspråk är jiddisch utsatt för risk att försvinna utan stöd. Konventionens syfte är att bevara sådana språk för framtiden.
- Judar i Sverige har mötts av rasism och förordningar som försvårat offentligt bruk av jiddisch. Att erkänna språket är att ta avstånd från denna historia.

Dessa argument skulle lika väl ha kunnat appliceras på svensk romani och dess talare, resande. En sådan text skulle se ut

- Rapporten som kommittén stödjer sig på är bristfällig, men kan ses som ett minimumunderlag. Tillsammans med kompletterande källor motiverar det ett erkännande.
- Det finns rikligt med dokumentation om romani i Sverige: historiska dokument, en avhandling från 1730, litteratur och andra arkivmaterial bekräftar språkets närvaro och bruk.
- Romani är inte bara de resandes utan också ett svenskt kulturarv, vilket gör att bevarandet är ett nationellt intresse – utöver minoritetspolitiska överväganden.
- Ett icke-erkännande vore att förneka de historiska banden mellan svenskhet och de resande, vilket vore beklagligt både moraliskt och historiskt.
- Historiskt har resande tvingats dölja sitt språk av rädsla för antiziganism. Detta ska inte tolkas som att språket saknar historisk förankring i Sverige.

- Precis som andra minoritetsspråk är romani utsatt för risk att försvinna utan stöd. Konventionens syfte är att bevara sådana språk för framtiden.
- Resande i Sverige har mötts av rasism och förordningar som försvårat offentligt bruk av romani. Att erkänna språket är att ta avstånd från denna historia.

Men när det kommer till de olika romanivarieteterna skiljer sig resonemangen. I bilaga 4 illustreras romanivarieteternas historia och beroende på hur de definierades så talades i mitten av 90-talet mellan fem och tio varieteter i Sverige. I genomgången av dem framgår att endast en varietet inte är ett flekterande språk. Det är ett så kallat sammanflätat språk. Ett som inte längre talas med den ursprungliga flekterande grammatiken som är typisk för romani och indiska språk. Det är svensk romani. Hyltenstam och Fraurud beskriver att varieteten har en så gott som 500-årig historia i landet. Över tid har varieteten sammanflätats med svenskan. Detta betyder att den romani som historiskt talas i Sverige har genomgått en unik språklig utveckling, i kontakt med svenskan. Talarna har behållit sin romanivokabulär, men talar efter ett svenskt böjningsmönster. Alla de övriga varieteterna har i olika utsträckning kvar den flekterande grammatiken. Det finns alltså här en markant skillnad, en vattendelare så att säga. Dock är det inte så att de övriga varieteterna är opåverkade av sina kontaktspråk. Samtliga varieteter har påverkats av sina kontaktspråk, med följden att talare av vissa varieteter inte kan förstå varandra.

I ett av yttrandena för jiddisch anges att 3 milj talar jiddisch globalt och *”Av dessa jiddischtalande bor ca 6 000 i Sverige, en minoritet som finner ett starkt värde i sitt språk.”*. Då rör det sig dock om ett språk som har vissa inbördes skillnader. De är dock så små att talarna trots allt kan tala och förstå varann. I detta sammanhang blir det också tydligt att antalet talare är en avgörande aspekt. Frågan är hur många talare som krävdes för att det skulle anses vara tillräckligt?

Frågan var om det för staten var relevant att erkänna ett språk som hade alltför få talare? Var kunde en eventuell gränsdragning till ett minimiantal i så fall dras? I utredningen verkar man inte ha kommit fram till någon direkt minimisiffra, men det finns en uppskattning på hur stora de olika romska grupperna var. Detta bör vara kopplat till frågan om antalet talare, eftersom grupper och varieteter av romani chib hänger samman. Siffrorna på de olika grupperna som anges i bilagan skiljer sig något beroende på vilken källa som har tillämpats, men de håller de sig trots allt inom ett relativt snävt spann. En intressant uppgift är att 851 invandrare under 1993-95 angav till invandrarverket att deras modersmål var romani.

Kontentan blev att Sveriges ”zigenska” population låg på 7500-10000 individer, och därtill kom de resande. Att de inte var medtagna i statistiken kommenterades med – *”För de resande blir alla försök till kvantifieringar ännu mer osäkra...”*.

När jag själv deltog i händelserna före utredningen, som representant för föreningen Resandefolket i Nordiska Zigenarrådet, uppskattade man vanligtvis i dessa sammanhang att det fanns omkring 25-35000 resande i Sverige. Våra trogna läsare är väl bekanta med våra genomgångar av 1900-talets registreringar av resande och kalderasharomer. I ljuset av att ca 8000 individer registrerades som "tattare" i början av 40-talet så kan siffran, tillsammans med resultat från genealogisk forskning, ses som ganska rimlig.

Antalet talare spelade roll pga. språkstadgans första artikel, som anger att; *"det geografiska område inom vilket detta språk är uttrycksmedel för ett så stort antal personer att det motiverar de olika åtgärder för skydd och främjande som avses i denna stadga."* Alltså vore det inte lönt att ratificera stadgan om talarna var för få.

Vid minoritetserkännandet kan vi alltså utgå från att grupperna och därmed de språkliga varieteterna av romani chib såg ut enligt följande:

Romanivarieteterna och dess talare vid minoritetserkännandet					
Varietet	Svensk romani	Finsk romani / Kaale	Kalderash	Lovari, polsk romani	Arli, Gurbeti
Talas av	Resande	Finska zigenare	Svenska zigenare	Utomnordiska zigenare	Nyttillkomna zigenare
Gruppens storlek	ca 25000-35000	ca 2500-3000	ca 1100-1400	ca 1500-2000	ca 3000
Talas i Sverige sedan	15-/1600-talet	15-/1600-talet med avbrott 1809-1950-talet	1870-/1880-talet	1970-talet	1990-talet
	Sammanflätad	Flekterande	Flekterande	Flekterande	Flekterande
Talas av hävd i landet, utifrån 100-årsgräns?	Ja	Ja/Nej	Ja	Nej	Nej

Trots villkoren i språkstadgans första artikel, om historisk förankring, bedömde utredningen att alla varieteter skulle erkännas. Oavsett att en rad varieteter uppenbarligen inte hade talats i landet av hävd, vilket förstås också krockade direkt med stadgans grundidé om att bevara och främja de inhemska språken. Dessutom gick man rakt emot experternas förslag och beslutade att sätta namnet *romani chib*. Ja, erkännandet är ur flera aspekter förbryllande för en romanitalare som mig, en som har dokumenterade anor ända tillbaka till 1600-talet i landet.

En aspekt av språkstadgan var att minoritetsspråken antingen kunde vara territoriellt bundna eller obundna. Man kom fram till att romani chib skulle klassificeras som ett territoriellt obundet språk, vilket innebar att det inte behövde ha en fast geografisk spridning i landet för att kvalificera sig. Dock skulle det ha talats inom landets gränser. I fallet med *finsk romani* vore det intressant att få veta hur man tolkade den historiska kopplingen mellan Finland och Sverige.

Hur blev det för den romani som har talats och utvecklats i Sverige i flera sekler?

Den närmsta tioårsperioden efter minoritetserkännandet hände inte så värst mycket på språkfronten för svensk romani. Runtom i landet fanns det en hel del resande som organiserade sig i olika organisationer, men språket var sällan den fråga som stod högst på dagordningen. Fokus låg mer på att samla sig och finna sin plats i den nya situationen som rådde. Uppmärksamheten låg på att utforska och få klarhet i historia för att kunna sätta sig och sin kultur på sin rättmätiga plats, som del av det svenska kulturarvet. Detta föll i sin tur tillbaka på att resande sedan lång tid hade undertryckts under förespeglingen att de var en social grupp. Många resande var av meningen att romani inte skulle talas offentligt och hade också undvikit att använda sitt språk. Det är också ett väl bekant faktum att många resande sedan länge har dolt såväl sitt språk som identitet både för utomstående – och till och med för sina egna barn. Om man tänker på den långa historia av lagar som riktades mot våra förfäder, alltsedan de för första gången satte sin fot i Sverige, och räknar in alla de kränkningar och övergrepp som resande utsattes för under 1900-talet, de som vi skriver löpande om här i Drabbrikan om, då ter det sig kanske inte så konstigt? Man kan inte låta bli att dra en parallell till utredningens yttrande om jiddisch;

”Historiskt har judar tvingats dölja sitt språk av rädsla för antisemitism.”

En konsekvens av historien var också att det har bidragit till språkliga skillnader inom den svenska romanin. Det finns mindre och större skillnader beroende på vilka svenska dialekter man talar, vilka släkter man är del av, vilka regioner man lever i – såväl historiskt som idag. Än idag ger de språkliga skillnaderna upphov till diskussioner som utmynnar ur idén om att tala ”rätt eller fel”. Många talare saknar förståelse för att svensk romani liksom alla andra språk har inbördes skillnader. Att sådana kan upplevas större än de faktiskt är, det beror snarare på att man använder språket alltför sällan och då endast för vissa samtalsämnen. I slutänden faller det tillbaka på att språkkunskaperna generellt sett är begränsade. Dessa fenomen drabbar sannolikt även andra minoritetsspråkstalare.

Efter minoritetserkännandet tillsattes en parlamentarisk kommitté som år 2002 kom med ett förslag till handlingsprogram för svenska språket (SOU 2002:27). Här nämns förstås också de nationella minoritetsspråken och vägen framåt sedan erkännandet. Här anges att talarna av romani chib uppskattas vara 15-20000 individer, medan de resande nu har krympt till ca 20000 individer. Här nämns att Sveriges radio har börjat med sändningar på romani chib och framöver behöver språket få en särställning hos public service. Romani chib och jiddisch har inga språknämnder eller liknande och därför föreslår utredningen att den centrala, statligt finansierade språkvården skall samordnas och ges statligt huvudmannaskap under språknämnden. År 2006 tillsatte kulturdepartementet utredningen Delegationen för romska frågor (Dir. 2006:101) för att utreda situationen för romer och romani chib i Sverige. Samma år slogs Svenska språknämnden, Sverigefinska språknämnden och Klarspråksgruppen samman till Språkrådet, som 2007 blev en avdelning inom myndigheten Isof (Institutet för språk och folkminnen).

Härigenom fick vi en statlig myndighet med ansvar för språkvården på minoritetsspråket romani chib och jag ska strax komma tillbaka till myndighetens arbete beträffande svensk romani.

För talare av svensk romani fanns det i början av millenniet en rad resande som verkligen ansträngde sig. Det fanns flera resandeföreningar, men också privatpersoner som engagerade sig. Ett exempel var *Dinglarradion*, en webbradiokanal som sändes av Tomas Larsson på ideell basis från hemmet. I denna gav han utrymme för svensk romani på olika sätt. Musikern Ralf Novak Rosengren samlade in och synliggjorde traditionella resandvisor, varav vissa var på romani. Senare prisades han för sin insats med att visa på de resandes kulturarv som del av det svenska. Det släpptes en cd med *Trinn Romanoa gijar*. Ronny Lundin och Lasse Wallman spelade både traditionella och nyskrivna visor varav vissa var på romani. Resandefolket i Skånes förening gav ut en bok med resandvisor på både svenska och romani. Eleonor Frankemo gjorde en ansats till revitalisering med boken *Resandefolkets revitalisering*. Lenny Lindell och Kenth Djerf blev uppgiftslämnare till en bok med romaniord och Kulturgruppen för Resandefolket från Göteborg genomförde från 2010 åtminstone två språkprojekt.

Det fanns ganska många resande som visade en genuin vilja att väcka liv i svensk romani. Sedan vi fått den nya språklagen (SFS 2009:600) och minoritetslagen (2009:724) aktualiserades det språkliga arbetet. I några föreningar fanns en uttalad målsättning om att stärka språkets roll som identitetsbärare, genom att t.ex. utveckla en studiemodell för vuxna med samtalscirklar och textproduktion. Idén var också att skapa lärande utifrån deltagarnas språkliga kunskaper. Detta låter förstås bra, men i ett sådant fall är också deltagarnas språkliga kunskaper avgörande för resultaten. Och just denna aspekt medförde att resultaten i flera fall blev kontraproduktiva. I samtliga fall fanns det uppenbarligen ett gott uppsåt och god vilja. Man ville helt enkelt rädda språket. Men dessvärre visar resultaten i flera fall att kunskapsnivåerna hos de som initierade och genomförde språkprojekt inte var tillräckligt omfattande för en så pass stor uppgift. Istället för att utveckla språket konstruerades nya avarter utifrån egna föreställningar om hur man skulle kunna formulera sig på romani. Ungefär som att man skulle tala spanska, med spanska ord, men formulera sig rakt igenom efter svenskans mönster och sätt att formulera sig. Den vanligaste metoden var till synes att använda sig av historiska publikationer som innehöll listor med romaniord. Dock hade man inte alltid förmågan att kunna skilja mellan ord från olika sorters slang, västgötaknallarnas månsing, sotarnas knoparmoj, stockholmsslang, kåksnack, rotväliska och romani blandades i en salig röra. Inte så sällan med den goda intentionen att fylla språkliga luckor. Detta medförde en alarmerande hög risk att språket skulle försvagas ytterligare i stället för att stärkas. För att kunna förvänta sig att nå långsiktiga, kvalitativa och hållbara resultat behövde den kunskapsmässiga lägstanivån höjas. I annat fall riskerade man, trots de uppenbart goda intentionerna, att tappa talarnas intresse och engagemang för sitt språk.

Utöver de resande som syntes till offentligt så fanns det också en del resande som engagerade sig i språket, fast på ett mer strukturerat sätt. Utan att synas utåt. Det var resande som verkade utifrån vår kulturellt präglade uppfattning om att språket inte ska röjas för utomstående. Till denna skara hörde jag själv just då. I mitt fall ägnade jag mig åt att bl.a. samla in och dokumentera språkdata från äldre

romanitalande resande. Mitt fokus riktades åt deras passiva ordförråd, som innehöll såväl ord och uttryck som grammatiska mönster som inte hade dokumenterats tidigare. Jag var tvungen att förkovra och rusta mig med kunskaper som jag behövde för att kunna klara av att göra språkliga analyser och jämförande studier. Jag stod i kontakt med flera internationellt erkända och framstående akademiska forskare och utan deras handledning, råd och stöd hade det förmodligen inte gått lika väl.

Trots våra nyvunna rättigheter fanns det uppenbarligen ingen samordnad strategi för att arbeta med svensk romani. Det fanns uppenbart ingen röd tråd i alla texter som publicerades och inget gemensamt sätt att stava. Trots att texter angavs vara skrivna på svensk romani eller resanderomani, och uppenbarligen var fulla med romaniord, skrivna med en fri och flytande ortografi, så gick det överhuvudtaget inte att begripa ett skvatt av vad som stod i dem. Det såg ut som någon hade slängt ihop några ord i en mening huller om buller, utan eftertanke. Detta trots att jag talar fem-sex språk tämligen väl och dessutom förstår och kan tala ytterligare några hjälpligt. Texterna kunde lika gärna vara skrivna med hieroglyfer! Resultatet var något som kan liknas vid en 4-åringens färgglada teckning, som man i sin vildaste fantasi inte kan luska ut vad den ska föreställa. På grund av hur saker och ting sakta utvecklade sig för svensk romani – trots de goda bakomliggande intentionerna – så tvingades jag att tänka om. Så här kan det inte fortsätta, tänkte jag. Så runt 2013-2014 beslutade jag mig för att ge mig in i det getingbo som språkfrågan hade blivit.

Myndigheten med uppdrag att bedriva språkvård för romani chib – Isof

Man behöver förstås inte ha med myndigheter att göra för att vara engagerad i sitt minoritetsspråk. På Isof:s hemsida står det att de både är en kulturarvsmyndighet och en språkmyndighet, med uppdrag att stötta och främja minoritetsspråken. I en så pass stor och viktig uppgift som språkligt arbete är, så kan man behöva stöd på olika sätt. När jag för omkring tio-tolv år sedan kom i kontakt med Isof hade jag goda förhoppningar om att vi faktiskt skulle kunna få stöd med arbetet på svensk romani. Deras minoritetsspråsuppdrag hade utgångspunkt i minoritetserkännandet, som i sin tur kunde kopplas till språkstadgan och ramkonventionen. Och skulle inte vi som var vad Isof kallar språkbärare, alltså rättighetsbärare, kunna få hjälp med att främja och bevara vår svenska romani – det språk som har talats och utvecklats i landet i sedan 4-5 sekler? Det är ju för böveln både ett minoritetsspråk och ett svenskt kulturarv. Så självklart skulle vi det! Trodde jag i min enfald...

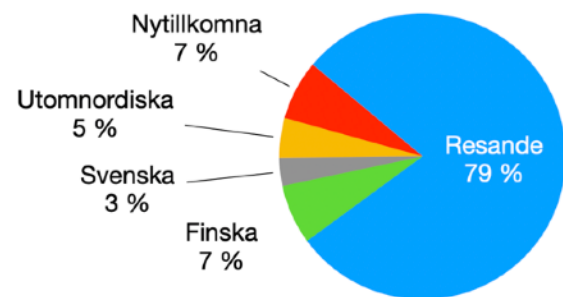
Myndigheten styrs av förordning (2007:1181) som anger att de särskilt "*ska samla in, bevara, vetenskapligt bearbeta samt sprida kunskap och material om det svenska språket, de nationella minoritetsspråken finska, jiddisch, meänkieli och romani chib, det svenska teckenspråket samt dialekter, folkminnen, folkmusik och namn i Sverige*".

På deras hemsida står att Isof är Sveriges språkmyndighet och har regeringens uppdrag att bedriva språkvård. När man fick minoritetsspråsuppraget år 2007 så anställdes två romska män som språkvårdare för *romani chib* på avdelningen Språkrådet. Den ene kom från Makedonien och jobbar kvar där än. Den andre kom från Finland och slutade för snart tio år sedan. Därefter har flera romanitalande personer haft olika former av anställningar vid myndigheten. Av dem har endast en enda, utifrån vad jag har förstått, haft meriter från lingvistiska studier. Detta är förstås något man skulle kunna förutsätta att en som arbetar med språkfrågor har, men så har inte fallet varit. Resten av de som kommit och gått på myndigheten för att arbeta med *romani chib*, antingen som språkvårdare eller som språkfrämjare vid det numera nedlagda Språkcentrum, har själva varit romanitalare. Min erfarenhet är att merparten av de romanitalare som har haft tjänst hos myndigheten, som jag har mött, har påvisat brist på erfarenhet och utbildning för språkligt arbete. Det kan förvisso bero på vilket söktryck de utlysta tjänsterna har haft. För att kunna tillsätta tjänsterna har man kanske varit tvungen att inte ställa alltför höga krav? Vad vet jag?

Sedan jag bekantade mig med Isof har de samarbetat med ett fåtal personer som har hävdat att de talar resanderomani. Det har producerats texter och publikationer som språkligt sett är så dåliga att man kan ifrågasätta hur en språkvårdande myndighet ens kan ha publicerat dem. Är det rentav för att man saknar kompetens eller saknar man också ett genuint intresse för svensk romani? Ja, faktiskt så uppger myndigheten själva i sin redovisning av ett regeringsuppdrag år 2020 (Ku2019/01339/CSM) att de bedriver språkvård i främst dialekterna *arli*, *kale*, *kalderasch* och *lovari*.

Med tanke på myndighetens övergripande uppdrag – som rör det svenska språket, med dess dialekter, Ortsnamn och personnamn samt folklig kultur, vardagsliv och traditioner i Sverige och inte minst de nationella minoritetsspråken – är det då inte anmärkningsvärt att de inte har ett särskilt intresse i svensk romani? Det är ju den enda varietet som är en del av det historiska Sverige i ett längre perspektiv och tillika den enda varietet som är sammanflätad med svenska språket. Detta skulle man kunna föreställa sig vara något som väckte ett särskilt intresse hos myndigheten – men icke.

För att åskådliggöra det märkliga i detta förhållningssätt ytterligare kan det vara bra att illustrera med en graf över den demografiska spridningen för romanitalande grupper, såsom den såg ut vid erkännandet år 2000.

Bekymmersamt nog anger även myndigheten på sin hemsida att *"Vi forskar, utreder och yttrar oss inom våra expertområden. Vi bygger upp ny kunskap och lyfter angelägna samhällsfrågor utifrån vår expertis och de språkpolitiska och kulturpolitiska målen. Vi arbetar för allas rätt till språk och kultur."*

Dessutom anges i regleringsbrevet för 2025 (Ku2024/01288) att deras numera nedlagda Språkcentrum *"ska utgå från språkbärarnas behov av revitaliseringsinsatser och ske i fortsatt dialog med språkbärarna."* Då jag själv satt i styrgruppen för detta språkcentrum är min erfarenhet att något intresse för sådan dialog inte fanns hos myndigheten.

Nu går jag handlingarna i förväg, låt mig backa lite i tiden.

Isof:s regeringsuppdrag att dokumentera svensk romani

Sommaren 2016 fick Isof i uppdrag av regeringen att genomföra en dokumentationsinsats på svensk romani (Ku2016:01438:DISK). När Frantzwagner Sällskapet nåddes av nyheten kontaktades Isof och meddelades att vi som målgrupp för uppdraget förväntade oss att samråda med myndigheten kring uppdraget. Därutöver förväntade vi oss att få delaktighet och inflytande såsom minoritetslagen föreskrev. Med andra ord ville vi få tillgång till de minoritetsrättigheter vi hade. Isof svarade att "Tanken med hela uppdraget är att involvera personer från målgrupper".

Någon delaktighet i planeringen av genomförandet fick vi inte. I slutet av september fick jag höra att Isof frågat två resande om de kunde ingå i en styrgrupp för att representera målgruppen. Projektledaren Katarina Ek-Nilsson och språkvårdaren Baki Hasan skulle representera Isof. Knappt tre veckor därefter mejlade myndigheten Frantzwagner Sällskapet och bad oss att skicka kontaktuppgifter till resandeorganisationer och enskilda resande, som kunde bjudas in till ett samråd.

Att som del av en etnisk minoritet som staten för inte alltför längesedan registrerade och utsatte för kränkningar och övergrepp, få uppleva att en statlig myndighet ber dig om att skicka in personuppgifter som kan knytas till individer ur samma etniska grupp, blev en chock. Vi förklarade att det naturligtvis inte gick för sig. Isof uppmanades att fundera över de etiska och juridiska konsekvenserna av att ens fundera kring att be om något sådant. Som vi nog alla vet är det förbjudet i lag att registrera etnicitet. Om någon skickar mejl med personuppgifter till en myndighet så måste de dels behandla personuppgifterna i någon form av register, utifrån gällande lagar och regler – som GDPR. Därutöver riskerar mejlet och dess innehåll pga. offentlighetsprincipen att spridas till obehöriga.

Häpnadsväckande nog har senare mejl från myndigheten visat att på att man brustit i att upprätta processer för att förhindra att sådant skulle upprepas. Man har nämligen vid mer än ett tillfälle efter detta skickat samma frågeställning via mejl. Detta medför naturligtvis att man kan undra över hur det står till på myndigheten.

I oktober hölls ett möte, som kallades samråd. Då meddelades att man hade beslutat att genomföra regeringsuppdraget efter eget tycke. Allt skulle ledas av en etnolog. Uppdraget var tudelat och hade

delvis fokus på att samla in berättelser på i vart fall *finsk romani*, *kalderash*, *lovari* och kanske ytterligare någon varietet.

Projektets aktiviteter var enligt vår mening utformade utan hänsyn till målgruppens förutsättningar, kultur och önskemål. Någon styrgrupp verkade det inte bli av, men någon resande engagerades inom uppdraget på något sätt. Hur det gick att samla eller åka hem till romanitalande resande och göra ljudupptagningar när talades romani är okänt. Att träffa folk och tala romani kan förstås låta pittoreskt och trevligt, men tillvägagångssättet riskerade att förfela både syfte och mål. Utifrån ett revitaliseringsperspektiv menade vi att man behövde rikta in sig på att dokumentera språkdata som kunde användas i revitaliseringsarbete. För det behövdes en lingvist, inte en etnolog, eftersom en lingvist kan analysera och dokumentera språkliga strukturer, processer och kan notera språkliga variationer. Detta är särskilt relevant i dokumentationen av ett hotat språk som svensk romani. Därför behövdes uppdraget ha tydliga målsättningar och struktureras med målgruppens inflytande och utifrån deras förutsättningar.

Efter mötet hörde vi inte av Isof något mer. Inga resultat presenterades och ingen uppdragsrapport skickades till oss. Vad som är komiskt i sammanhanget är att Isof:s generaldirektör Martin Sundin, på myndighetens hemsida den 23 oktober 2024, riktar kritik mot Lars Trädgårdh för att vara ovillig att lyssna till de nationella minoriteterna i utredningen En kulturkanon för Sverige (Ku 2023:02). Så här skriver Sundin:

”Nationella minoriteters rätt till inflytande i Sverige är grundad i både internationella åtaganden och nationell lagstiftning. Det är bekymmersamt om myndigheter och offentliga utredningar frångår den ordningen. Enligt minoritetslagen (2009:724) har myndigheter en skyldighet att samråda med de nationella minoriteterna – samer, judar, romer, sverigefinnar och tornedalingar – i frågor som rör dem. Samråd ska ske tidigt i beslutsprocesser för att säkerställa att minoriteternas perspektiv beaktas i realiteten, inte bara blir en formsak.”

Ja, ibland kan man då undra. Trots att Isof har ett mycket stort inflytande över det minoritetsspråkliga området så finns det fler aktörer som har minoritetsspråksfokus i sina uppdrag. Detta underlättar genom att de bidrar till ökad spridning och synlighet, vilket är avgörande för revitaliseringsprocessen.

Ljusglimtar i revitaliseringsarbetet på svensk romani

Utbildningsradion har sedan 2015 bjudit in Frantzwagner Sällskapet till sina årliga dialogmöten. Genom mitt deltagande som företrädare för organisationen har jag kunnat bidra till att synliggöra den svenska romanins situation som hotat språk. Detta år blev också startskottet för av produktioner på och med svensk romani. Skolverket hade två år tidigare producerats boken *Tikknopenja ta baropral* av Eleonor Frankemo och nu bestämdes att ett läromedel skulle översättas till svensk romani. Skolverket bad mig

hjälpa dem med översättningen. Samma år fick jag en förfrågan från UR om att översätta den första tv-produktionen som någonsin gjorts på svensk romani. Produktionen bestod av 20 korta tecknade filmer om nallen Pino och målgruppen var yngre barn. När man inte hittade någon som kunde tala in manus tog jag också på mig att stå för rösten. Det blev en ny upplevelse att uttrycka mig på ett sätt som jag aldrig tidigare gjort på romani. Men det är en del av revitaliseringsprocessen. Därefter skedde en drastisk ökning och under åren som har följt fram till idag har det skapats ett hundratal produktioner med ljud, bild och text på eller med svensk romani. Frantzwagner Sällskapets anslutna och jag själv varit delaktig i allihop på något sätt.

Alla dessa satsningar har möjliggjorts genom öppen, rak och ärlig dialog. Ibland har det funnits en samsyn kring vad man vill göra, ibland måste man kompromissa, men utan att tumma på kvalitén. Varje satsning har sina förutsättningar och det viktiga är att arbetet görs i samarbete, där man kompletterar varandra. Bakom slutproduktionerna ligger verklig kraftanstängning för att utveckla vårt språk. I detta måste vi inte bara använda oss av rätt slags kompetenser, vi behöver också arbeta metodiskt och strukturerat mot våra mål.

Sedan i fjol har ett samverkansarbete mellan talare av svensk romani och talare av norsk romani pågått. I grund och botten rör det sig om samma språk, men de två har sina dialektala skillnader. I sin tur beror det på påverkan från svenskan respektive norskan, och deras många olika dialekter. Inom ett tvåårigt projekt är målet att skapa en gemensam modell och använda en gemensam ortografi, stavning, för att stimulera en likriktad framtida språkutveckling. I annat fall riskerar de språkliga skillnaderna att bli allt större. I och med det uppstår fler språkliga hinder för talarna att använda romani i kommunikation med varandra.

I ett sådant arbete vore det en trygghet att kunna få stöd från en myndighet eller liknande aktör. Trots avsaknaden på det har vi dock inte gett upp, i stället har vi själva tagit kontroll över revitaliseringen av vårt språk.

Avrundning

För svenska romani har erkännandet medfört att det, åtminstone på pappret, har fått status som ett minoritetsspråk – dvs. som ett "riktigt" språk. Som det hotade språk svensk romani är krävs rejäla insatser och resurser för att förhindra språkdöd, men på många sätt verkar det som att gamla förlegade föreställningar om svensk romani lever kvar. Sådana som gör gällande att svensk romani inte är ett "riktigt språk", egentligen. Idén att det är svenska som talas med ett och annat romaniord har varit återkommande under åtminstone 1900-talet, vilket också påpekas i minoritetsspråkskommitténs bilaga om romani chib. Liksom i argumentationen som fördes i fallet med jiddisch i samma utredning, så bygger även föreställningar om svensk romani på en alltför bristfällig dokumentation. Detta har naturligtvis att göra

med att talarna inte gärna har använt sitt språk framför utomstående, vilket också påminner om jiddischtalarnas situation utredningen.

Därutöver finns också tankegoods som kopplar samman talarnas "rasrenhet" med deras språkliga renhet som ett eko från svunna tider. Svensk romani skattas i förhållande till illusionen om "äkta zigenare" skulle tala ett renare eller genuinare, mer oförändrat, språk. I såväl förarbetena som efterkommande utredningar och betänkanden (tex. SOU 1998/99:143, SOU 2002:27, 2010:55 m.f.) uttrycks den fullständigt banala och ohistoriska uppfattningen att romer har funnits i Sverige sedan 1500-talet och jämte dem resande. Alltså med samma logik som skulle göra gällande att jiddisch inte skulle anses vara ett "riktigt språk" pga. sitt omfattande tysk- och slaviskspråkiga innehåll.

Sådana idéer och uppfattningar utgör ett hinder i främjandearbetet. Inte minst blir det uppenbart när talare av svensk romani, som rättighetsbärare, bevisligen konstant kan få kalla handen från staten och myndigheter som har särskilda ansvar för att se till så att Sverige lever upp till sina internationella och nationella åtagande gentemot rättighetsbärarna.

När man kan bevittna att en aktör som uttalat väljer bort svensk romani pekar finger mot en annan som begår samma handling – fast då mot talare av andra minoritetsspråk än svensk romani, vilket är en aspekt värd att nämna – då kan man bara konstatera att svensk romani inte behandlas jämlikt. Konsekvensen av att fokusera på andra, mindre hota varieteter, vilket t.ex. Isof säger sig göra, blir en upprepning av samma slags kränkningar och diskriminering vi har blivit utsatta för genom historien från staten och makthavares sida. Skillnaden är bara man idag förhåller sig inom ramarna för vad som kan anses vara politiskt korrekta beteendemönster och retoriska utsmyckningar, som exempelvis med kommentarer som "vi hör vad ni säger", "vi ska se vad vi kan göra", "vi kan inte göra skillnad mellan olika varieteter, romani chib ser vi som ett språk" osv.

Med risk för att tolkas som missunnsam – vilket jag inte är – så har tolkningen som staten gjorde beträffande romani chib som minoritetsspråk lett till en olycklig situation. Både för svensk romani och andra varieteter. Att romanitalare som talar andra varieteter än svensk romani får tillgång till modersmålsundervisning, bedriva språkprojekt, få utrymme i public service etc. har nog varken jag eller någon annan talare av svensk romani någonting emot. Men när det görs på bekostnad av att svensk romani åsidosätts helt och hållet, för att tyna bort och förvisas till att bli ett museispråk, då har vi hamnat rejält ur kurs. I slutänden handlar det om alltför snålt tilltagna resurser. Tillsammans med tolkningar som görs och beslut som tas skapas en situation av osund konkurrens och korruptionsförhållanden.

För mig som är tolfte generationens ättling till romanitalare som en gång invandrade till Sverige och som kan spåras i historiska svenska källor, och vars romanitalande anor sträcker sig århundraden tillbaka i landet, ända tillbaka till den romanitalande Jakob Helsing som finns omnämnd i den första svenska avhandlingen om romani och romanitalare år 1730. För mig som har lärt mig romani inom min familj och släktkrets. En romani som är ett arv från Jakob Helsing och mina övriga förfäder, som levde i Sverige

alltsedan stormaktstidens dagar. När jag läser utredningar och språkstadgans skrivningar så kan jag inte begripa vissa saker.

Hur kunde man exempelvis tolka in att språkliga varieteter som inte hade någon dokumenterad existens i landet före 1900-talets slut, och därmed de facto var invandrade språkliga varieteter, ändå kunde anses ha talats i landet av hävd? I utredningens underlag står att romani som talades i Sverige var ett sammanflätat språk redan före 1900-talet. Den enda flekterande varieteten som talades i landet vid tiden runt sekelskiftet till 1900-talet var kalderash-romani. Sammantaget visar historiska registreringar av dess talare, i utredningar som Zigenarfrågan (SOU 1956:43), Kalderashgruppens historia och kulturarv i Sverige – en intervjustudie för Delegationen för romska frågor (SOU 2010:55) att varieteten talades av bara åtta familjer, dvs. någonstans runt 100 individer. Vid minoritetserkännandet hade gruppen växt till ca 1500 individer, men trots det kan jag inte låta bli att under över språkstadgans skrivning om att språk ska vara tillräckligt stort för att kunna bli föremål för vad språkstadgan syftar till. Jag måste erkänna att logiken krockar för mig. Det är så galet snurrigt. För i ena fallet – när det rör ett minoritetsspråk – så är antalet talare viktigt, men i det andra fallet – när det rör ett annat minoritetsspråk – så verkar det inte ha spelat någon roll.

Dessutom verkar det i ena fallet ha varit viktigt att beakta tidsaspekten, av hävd, men inte i det andra. Den enda funktion svensk romani och vi som är dess talare verkar ha haft vid tiden för erkännandet, det förefaller ha varit att våra förfäders dokumenterade historiska existens och storlek kunde användas för att motivera att andra varieteter än svensk romani skulle kunna erkännas. Men bortsett från det ville man inte ha med oss och vårt språk att göra. Och i sig är det kanske inte så konstigt? Det finns många resande som bestämt menar att de inte är romer, och det står inskrivet i varenda utredning sedan 2017. Förstås tolkas detta helt felaktigt. Vad man menar är att man är resande, som är en romanitalande grupp, liksom västeuropeiska romska grupper som sinti, manousche, romanichal osv. Som även de tillbakavisar termen *roma*. Man upplever inte att man har någon koppling till grupper som *kalderasha*, *lovara*, *arli* osv., som självbenämner sig *roma*. Allt beror på de ibland mycket stora kulturella och språkliga skillnaderna mellan de olika grupperna, inget annat.

När tänker på erkännandet i ljuset av hur man valde att göra i Norge ter sig det hela än märkligare. Där blev nämligen den norska romani som talades av resande i Norge erkänt som det egna minoritetsspråket *romani*. Kalderash-romanin som talades i Norge erkändes vid sidan av det som det egna minoritetsspråket *romanes*. De som enligt den svensk modellen är två grupper inom samma minoritet och som talar samma språk, är i vårt grannland två separata minoriteter med separata minoritetsspråk. Det låter som norrmännens beslut togs utifrån de olika gruppernas faktiska språkliga och kulturella förhållanden – och utifrån sunt förnuft. Inte minst då man undvek att skapa konfliktytor och konkurrens mellan språken.

Förvisso är det en vacker tanke att försöka ena människor och språk utifrån idén om solidaritet. Det påminner lite om de tre musketörernas slagord – *En för alla, alla för en!* Men situationen som svenska

staten skapade har visat sig vara svårhanterlig. En konsekvens av sammanslagningen av olika varieteter under ett paraplybegrepp har ur svensk romani perspektiv inte blivit lyckad. Det är väldigt tydligt att minoritetsspråkspolitiken gentemot romani chib har en stark slagsida. Det lutar mot att romanitalare i hög grad uppfattas som människor som har behov av integrationsåtgärder och tolkservice. Fast när tjänstepersoner som arbetar inom området både är invandrare och romanitalare så blir det kanske den naturliga följden? Konsekvensen är dock den att talare av svensk romani som i stället efterfrågar kvalitativa och långsiktiga åtgärder som ska främja och bevara deras språkliga varietet, alltså det som konventionerna syftar till, faller ur fokus.

För mig som talare av svensk romani har hela politik- och rättighetsområdet som rör romani chib blivit en slags katt-och-råtta-lek. Det minoritetsspråkliga området på romani chib är fyllt av satsningar som genomförs för genomförandes skull. Att sträva efter att uppnå kvalitativa, långsiktiga och betydande resultat bryr man sig kanske inte om? Kanske eftersträvar man att processer och projekt inte ska vara för krångliga och ha för högt satta mål? Man vill förstås inte att arbetsbördan blir för hög. Sedan så är det kanske egentligen inte så värst många av de som sitter på maktpositioner och med ansvar för språkfrågor som vill göra något på riktigt för romani chib? I synnerhet inte för svensk romani. Vi bor ju i Sverige sedan urminnes tider och talar klockren svenska – utan brytning. Räcker inte det? Varför ska vi bråka om ett språk som håller på att försvinna och som många redan har glömt av?

Det är kanske inte helt ovanligt att man vill utföra de arbetsuppgifter man är ålagd att göra, utan bekymmer och komplikationer? Då oavsett om man arbetar på ett lager och kör truck, arbetar inom vården eller med språkfrågor. Så utifrån den aspekten kan det kanske vara behagligt att bara låta tiden gå, så kanske stöket med svensk romani av sig självt? Det låter ju fullt rimligt!

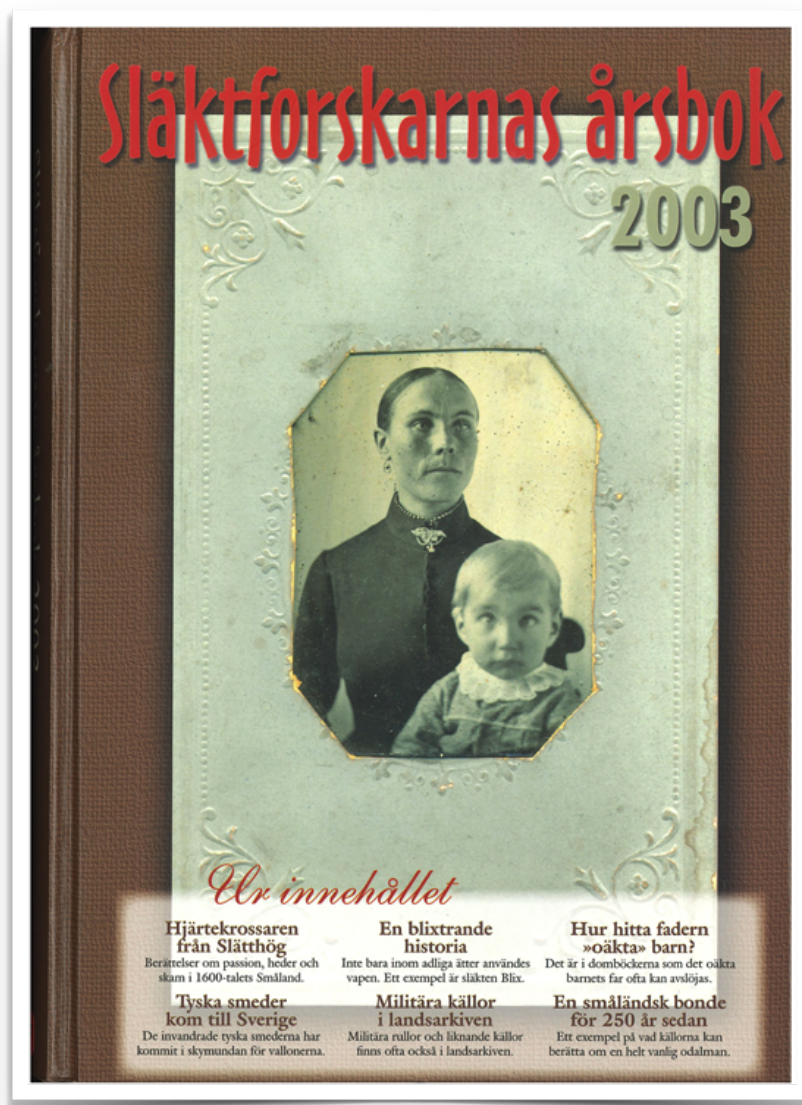
När det nu har gått 25 år bör man kunna kosta på sig lite tid för eftertänksamhet. Varför vi har kommit så långt från grundidén, att främja det som finns här i landet av hävd? Det som är del av vårt gemensamma kulturarv? Borde inte det nationella minoritetsspråket romani chibs varieteter få de resurser de behöver? Och borde inte den inre mångfalden utgöra en styrka i stället för ett hinder för rättighetsbärarna? Om inte vi ska behandlas jämlikt, varför ska vi behandlas sämre och ständigt kämpa i motvind?

Jon Pettersson

Några iakttagelser kring familjen Palm

– av Urban Lindqvist

I Släktforskarnas årsbok 2003 har Bo Lindwall skrivit en artikel med titeln "Syskonen Faltins härstamning". Drygt 20 sidor av den ägnas åt familjen Palm. Här tänkte jag försöka komplettera bilden lite i tron om att det kan vara av visst intresse att få ytterligare några detaljer på pränt.

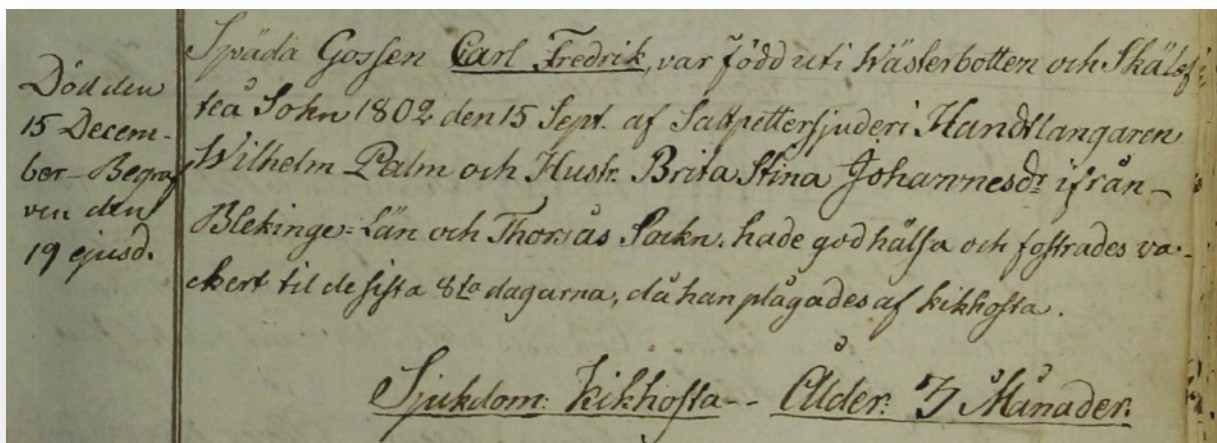
Bo Lindwalls artikel i Släktforskarnas årsbok 2003 är omistlig

läsning för alla som är intresserade av den familjen Palm.

Den familj det handlar om är Vilhelm Palm (1769-1828) och hans hustru Brita Kristina Wallman (1772-1858) och deras barn.¹ Lindwall listar åtta gemensamma barn:

• Anna Kristina	• Peter Darell
• Maria Magdalena	• Laurentia
• Brita Kristina	• Johanna Juliana
• Johan Fredrik	• Fredrika

Peter Darell och Fredrika dog troligen tidigt i livet men de övriga sex levde till vuxen ålder. Till skaran tidigt avlidna barn kan vi lägga sonen Carl Fredrik som dog av kikhosta vid tre månaders ålder 1802.

I sonen Carl Fredriks dödsnotis får vi veta att han "var född uti Wästerbotten och Skälefteå Sockn 1802 den 15 sept. af Saltpettersjuderi Handtlangaren Wilhelm Palm och Hustr. Brita Stina Johannesd:r ifrån Blekinge Län och Thorsås Sockn. hade god hälsa och fostrades vackert till de sista 8:ta dagarna, då han plågades af kikhosta". Källa: Offerdals kyrkoarkiv, F:1 (1800-1861), 15/12 1802. Foto: ArkivDigital.

I sin artikel nämner Bo Lindwall också Brita Kristina Wallmans två barn före relationen med Vilhelm Palm:

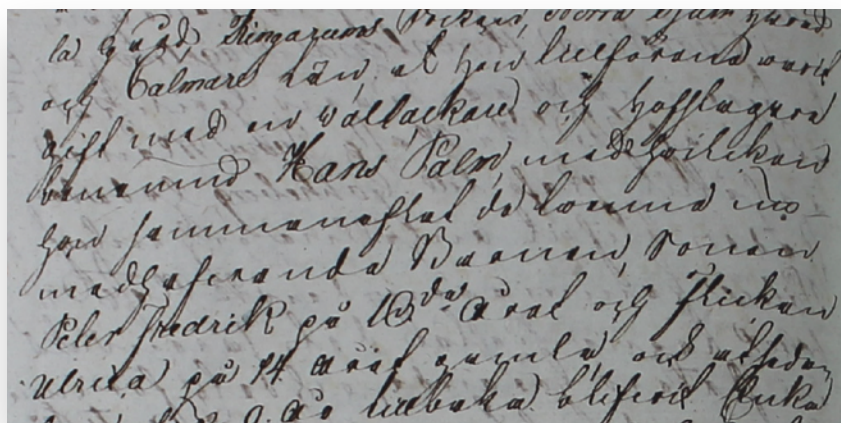
• Johannes Berntsson	• Erland Eriksson ²

¹ Brita Kristina Wallmans dödsår var okänt när Lindwall skrev sin artikel, men det har senare meddelats på Anbytarforum av Niclas Rosenbalck (forum.rotter.se/index.php?topic=129281#msg1315412). Hennes födelseår är inte helt säkert, men Lindwalls hypotes om att hon skulle vara den Brita Stina som föddes i Vörå 14/2 1772 med systemen Anna Maria född 30/12 1773 i Muhos får visst stöd av två andra födelsenotiser. Den 9/5 1775 fick "ziganen" Joh. Wahlman och Juliana Sundström sonen Andreas i Parikkala och den 22/8 1779 föddes Maria Magdalena i Orimattila med föräldrarna Johan Wallman och Juliana.

² Sannolikt var han den Erland som föddes i Oppmanna 1793 som "oägta son af kringvandrande och från Wenersborg til Malmö förpassade Pigan Brita Stina" (Oppmanna, CI:4 (1767-1811), 6/3 1793).

I fråga om den senare spekulerar han i om det kan vara samma person som sjöartilleristen Erland Erlandsson, då det finns en del indicier som tyder på det. Det kan vi numera slå fast att det är. Johan Fredrik Palm uppträdde en period under namnet Johan Fredrik Erlandsson och Erland Erlandsson anmälde vid ett tillfälle "sin broder Johan Fredric Erlandsson till erhållande af pass".³ Det kan också vara värt att notera att fadersnamnet Eriksson inte är belagt för Erland. I det rannsakningsprotokoll som Bo Lindwall hänvisar till står det bara Ersson.⁴ Det brukar visserligen vara synonymt med Eriksson, men i det här fallet kanske det kan uttydas som Erlandsson.

Ytterligare en spekulation i artikeln är om Vilhelm Palm möjligen skulle kunna vara far åt Kristina Florentina Laurins dotter Fredrika Ulrika Palm, född cirka 1805. Att döma av en del släkträd man kan hitta på internet tycks vissa ha tagit fasta på detta och upphöjt det till ett faktum, men jag är tveksam till om det stämmer. Jag har förvisso inte alla detaljer på plats, men vi kan i alla fall konstatera att Kristina Florentina vid ett förhör uppgav att fadern till Fredrika Ulrika var en valackare och hovslagare vid namn Hans Palm.

När Kristina Florentina Laurin, även kallad Dagelin, förhördes i Karlskrona 1819 meddelade hon att hon tidigare "warit gift med en wallackare och hovslagare benemnd Hans Palm, med hwilken hon sammanaflet de twenne nu medhafwande Barnen, Sonen Peter Fredrik på 10:de året och Flickan Ulrica på 14 året gamla". Källa: Blekinge läns landskansli, Allab:3 (1817-1819), 13/11 1819. Foto: Urban Lindqvist.

Möjligen är denne Hans Palm samma person som hovslagaren Hans Lundström som efterlystes 1802 tillsammans med sin fästmö "Florentia Laurin",⁵ inte minst med tanke på "vallackaren Carl Palm eller Hans Lundström" som var misstänkt för häststöld 1804.⁶ Här finns det förmodligen en del kvar att reda ut, såvida ingen redan sitter på svaret och har för avsikt att publicera det.

Tittar vi närmare på den äldsta dottern i familjen Palm, Anna Kristina, finns det en del detaljer att komplettera med. Övriga familjemedlemmar hoppas jag få möjlighet att återkomma till en annan gång.

³ Västernorrlands läns landskansli, DVIIaa:4 (1792-1861), 14/6 1827. Länsstyrelsen i Kopparbergs län, Landskansliet, Ale:1 (1823-1826), 2/7, 29/10 1831.

⁴ Hede tingslags häradsrätt, AIII:1 (1742-1850), 16/12 1842.

⁵ Kristianstads läns landskansli, BI:63 (1802), 19/8 från landshövding Mörner.

⁶ Justitiekanslern, Huvudarkivet, EIIIcc:306 (1804), Linköping 15/9.

Var och när Anna Kristina föddes har framkommit efter att Bo Lindwall skrev sin artikel, nämligen i norska Sigdal/Krødsherad år 1795.⁷ De äldsta beläggen för henne som presenteras i artikeln och där hon nämns vid namn är från 1818-1819 (hon finns också inkluderad i flera tidigare notiser om respass som utfärdats för hela familjen). Lindwall nämner att hon bör ha fått sonen Karl Gustav Faltin – fadern till probanderna i hans artikel – med Johan Faltin ungefär 1812, och 1819 träffade hon Peter Wimmerstedt, mannen som hon sedan delade sitt liv och fick tre söner med.

Den äldsta källan jag känner till där hon nämns vid namn förutom födelsenotisen är från 1807 då hon och fadern blev häktade misstänkta för bedrägeri.⁸ 1815 blev hon och systern Maria Magdalena gripna för passlöst kringstrykande och intagna på förhör på landskansliet i Karlskrona. Båda motiverade sitt kringresande med att de hade följt sina trolovade och det var också med hänvisning till dem som de blev frigivna från häktet – med kravet att inom en månad fullborda äktenskapen. Om de inte gjorde det riskerade de att sättas in på spinnhusarbete.⁹ Gifte de sig däremot skulle de falla under makarnas förmyndarskap och försörjningsansvar.

Anna Kristinas fästman sägs i förhöret ha varit sjöartilleristen Sundberg vid överstelöjtnant Blessings kompani. Mycket riktigt fanns det en Lars Sundberg vid det kompaniet,¹⁰ men det är ändå troligare att den person det handlade om var Karl Magnus Salin och att han tillfälligtvis använde namnet Sundberg, precis som hans bror Sven Salin gjorde.¹¹

Jag har inte hittat något som tyder på att de gifte sig, men det var i alla fall Karl Magnus Salin hon levde med den närmast följande tiden och bara två och en halv månad efter föreläggandet kallades hon hans hustru när hon åter togs in på häktet i Karlskrona, den här gången för innehav av stöldgods.¹² Vid de följande rannsakingarna blev hon frikänd medan Karl Magnus dömdes till spöstraff för stöld.¹³ Därefter sattes han in på fästningsarbete i Landskrona men rymde därifrån och slog åter följe med Anna Kristina. Men det blev inte långvarigt. Den sista källan jag känner till där de förekommer tillsammans är ett förhørsprotokoll från den 13 november 1816 då Salin kallade sig Norström.¹⁴ Sedan tycks de ha glidit isär. Ett bidragande skäl till det var förmodligen att Salin för det mesta satt frihetsberövad under de följande

⁷ Ministerialbok for Sigdal prestegjeld, 1793-1811, 23/6 1795. Meddelat av Arvid Lillehammer på forum.rotter.se/index.php?topic=128943#msg1308930.

⁸ Justitiekanslern, Huvudarkivet, EIIIcc:348 (1807), Falun, juni-juli.

⁹ Blekinge läns landskansli, Allab:2 (1815-1816), 17/3 1815.

¹⁰ Flottans arkiv, Rullor flottan 1635-1915, VI:39 (1815), Blessings kompani, nr 10.

¹¹ Länsstyrelsen i Kronobergs län, Landskansliet, AI:13 (1809), 25/10: "Den af K[rono]ll[äns]m[an] Schröder på Ebbemåla marknad gripne Sven Sundberg förhördes och erkjände sig nu vara den Sallin som för mord å Hanåsa marknad i Calmare län är efterlyst."

¹² Justitiekanslern, Huvudarkivet, EIIIcc:451 (1815).

¹³ Göta Hovrätt, Huvudarkivet, All:139 (1816), 20/2.

¹⁴ Länsstyrelsen i Kronobergs län, Landskansliet, AI:20 (1816).

åren.¹⁵ Bland annat hade han rest runt på ett pass i namnet Olof Fiskman och varit inblandad i ett grovt slagsmål med sin bror "med messingsbeslagna piskor, så att blodet runnit ymnigt från hufwud och ansigte, ned öfwer kläderne".¹⁶

I april 1818 hade Peter Wimmerstedt kommit in i bilden. Då blev han och större delen av familjen Palm gripna för obehörigt kringstrykande och sammanskockning. De förhördes i Växjö, skickades till Karlskrona där de åter förhördes den 2 maj. Anna Kristina hade vid det tillfället ett gossebarn på något över 1 år med sig.¹⁷ Vad kan det ha varit för en pojke? De tre kända söner hon hade med Peter Wimmerstedt – Johan Fredrik Peter, Karl Johan och Anton Rikard – var inte födda då. Kan det ha varit Karl Gustav Faltin som i så fall bör ha varit född väsentligt senare än 1812, närmare bestämt strax efter att Anna Kristina Palm och Karl Magnus Salin gick skilda vägar? I alla händelser passar ett födelseår omkring 1817 bättre med att Karl Gustav Faltin kallades "gosse" så sent som 1834.¹⁸

Såvitt jag kan förstå finns det inget som styrker Karl Gustav Faltins egna uppgifter om att hans far skulle ha varit "fiskaren Johan Faltin".¹⁹ Bo Lindwall lyckas inte heller fastslå med säkerhet vilken av alla tänkbara Johan Faltin det skulle kunna röra sig om. Jag tror att vi åtminstone måste ställa frågan om den Johan Faltin som Karl Gustav nämnde 1842 var påhittad och "fiskaren" i fråga i själva verket var Olof Fiskman, alias Karl Magnus Salin. Namnet Faltin skulle Karl Gustav lika väl ha kunnat ärvat på mödernet, från Anna Kristina Palms farfar Fredrik Hartman Faltin.

När det gäller Anna Kristinas barn med Peter Wimmerstedt fick de också två döttrar. När hon förhördes i Jönköping i maj 1833 hade hon fem barn med sig, "3 söner, Johannes, Carl och Rickard samt 2 döttrar, Carin och Lowisa, af hwilka äldsta barnet, dottern Carin, är 10 år".²⁰ Detta stämmer inte riktigt. Om Karin var det äldsta barnet måste hon ha varit äldre än 10 med tanke på att Lovisa bör vara den Anna Lovisa som föddes i Göteborg i juni 1822 och således var 11 år 1833.

¹⁵ Justitiekanslern, Huvudarkivet, EIIIcc:463 (1816); EIIIcc:464 (1816); EIIIcc:479 (1817); EIIIcc:480 (1817); EIIIcc:490 (1817); EIIIcc:491 (1817); EIIIcc:497 (1818); EIIIcc:504 (1818); EIIIcc:519 (1819).

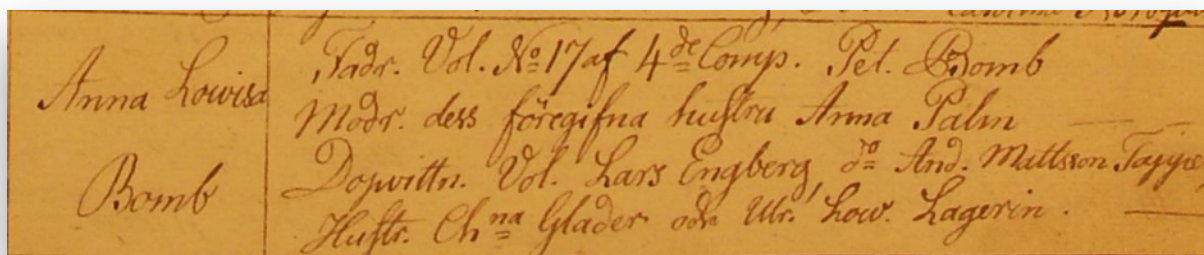
¹⁶ Konga häradsrätt, Ala:73 (1817), 2/4.

¹⁷ Justitiekanslern, Huvudarkivet, EIIIcc:497 (1818); EIIIcc:500 (1818). Länsstyrelsen i Kronobergs län, Landskansliet, Al:22 (1818), 24/4. Blekinge läns landskansli, Allab:3 (1817-1819), 2/5 1818.

¹⁸ Länsstyrelsen i Stockholms län, Landskansliet, C14a:1a (1825-38), 7/8 1834.

¹⁹ Hede tingslags häradsrätt, All:1 (1742-1850), 16/12 1842.

²⁰ Länsstyrelsen i Jönköping, Landskansliet Al:67 (1833), 6/5.

Födelsenotis för "Anna Lowisa Bomb". Fadern uppges vara volontären Pet. Bomb och modern hans föregivna hustru Anna Palm. Bland dopvittnena ser vi Christina Glader och Ulrika Lovisa Lagerin, vilka bör vara den tidigare nämnde Kristina Florentina Laurin, vars man vid den här tiden kallade sig Mattias Glader, och hennes dotter.

Källa: Göteborgs Nya Varvet, C:1 (1816-1831), 26/6 1822. Foto: ArkivDigital.

Nu kanske någon undrar hur jag kan veta att det är rätt Anna Palm och att Peter Bomb är samma person som Peter Wimmerstedt. Precis som Karl Magnus Salin befann sig Peter Wimmerstedt ibland på rymmen och hade god anledning att använda andra namn och det finns några källor som tillsammans tydligt visar att det är honom och Anna Kristina Palm det handlar om här.

- 1821 greps en Peter Rolin tillsammans med sin hustru Anna Kristina Vilhelmsdotter för att de saknade pass. Vid de följande förhören kom det fram att Peter Rolin i själva verket var Peter Wimmerstedt.²¹
- Året därpå greps Anna Kristina Vilhelmsdotter och Peter Bomb/Bom i Kristianstads län. Där visade det sig att hans permissionspass från sjöartilleriet i Göteborg i namnet Peter Bomb var falskt.²²
- I mars 1823 hämtade "volontairen Peter Bombs hustru Anna Christina Palm" ut ett pass i Göteborg för att resa till födelseorten Fredrikshall i Norge.²³ Vid samma tid satt den före detta sjöartilleristen "Peter Bomb eller Rolin" häktad i Göteborg och Uddevalla misstänkt för förfalskning och stöld.²⁴

Han använde namnet Rolin även vid ett tillfälle 1827 men när han och Anna Kristina blev gripna 1833 och 1836 hade han återgått till att kalla sig Wimmerstedt.²⁵ Från och med 1837 följer Bo Lindwall dem ganska nära i sin artikel och därmed återlämnar jag stafettpippen och tackar för lånet.

²¹ Justitiekanslern, Huvudarkivet, EIIIcc:544 (1821). Länsstyrelsen i Kronobergs län, Landskansliet, AI:25 (1821), 4/4, 6/4, 11/4.

²² Justitiekanslern, Huvudarkivet, EIIIcc:564 (1822).

²³ Göteborgs och Bohus läns landskansli, BVA:9 (1823-1825), 24/3 1823.

²⁴ Justitiekanslern, Huvudarkivet, EIIIcc:577 (1823).

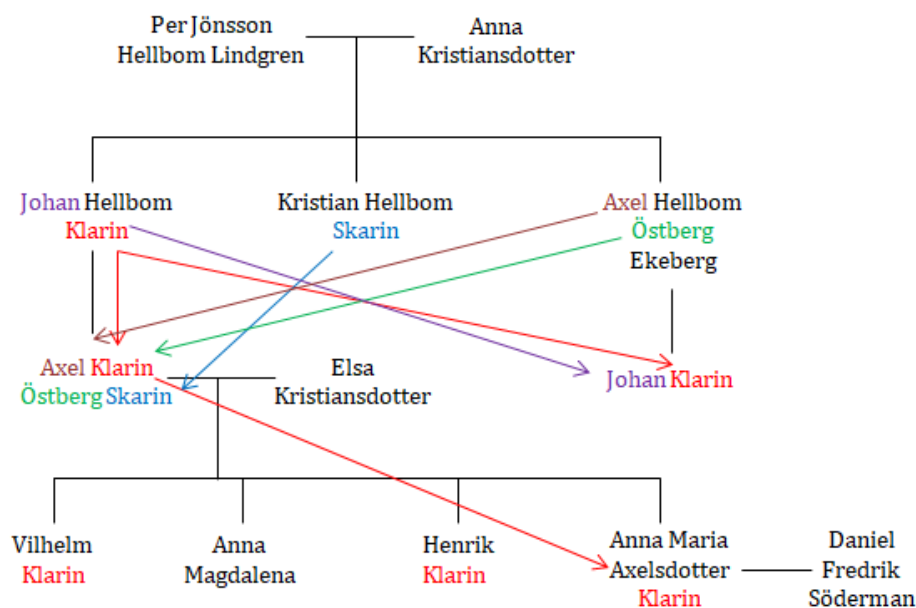
²⁵ Justitiekanslern, Huvudarkivet, EIIIcc:641 (1827); EIIIcc:735 (1833); EIIIcc:774 (1836).

Anna Maria Axelsdotter Klarin

– av Urban Lindqvist

I en annan artikel i det här numret av Drabbrikan har jag försökt komplettera bilden av familjen Palm lite med utgångspunkt från Bo Lindwalls artikel "Syskonen Faltins härstamning" från 2003. I den artikeln nämns också probandernas morfars far, Daniel Fredrik Söderman, och morfars mor, Södermans fru Anna Maria Axelsdotter Klarin. Några föräldrar till Anna Maria Klarin finns däremot inte med, men Bo Lindwall presenterar en hypotes: "Hon är säkerligen syster till Henrik Axelsson Klarin [...] Deras far, som måhända hetat Axel Klarin, bör ha varit son till borgaren i Vimmerby Kasper Lövertsson Klarin [...], i sin tur son till borgaren i Linköping, häktmakaren Lövert Johansson."¹

Jag har ett annat förslag och det är att hon är barnbarnsbarn till Per Jönsson Hellbom och Anna Kristiansdotter, vilket jag hoppas kunna visa här.

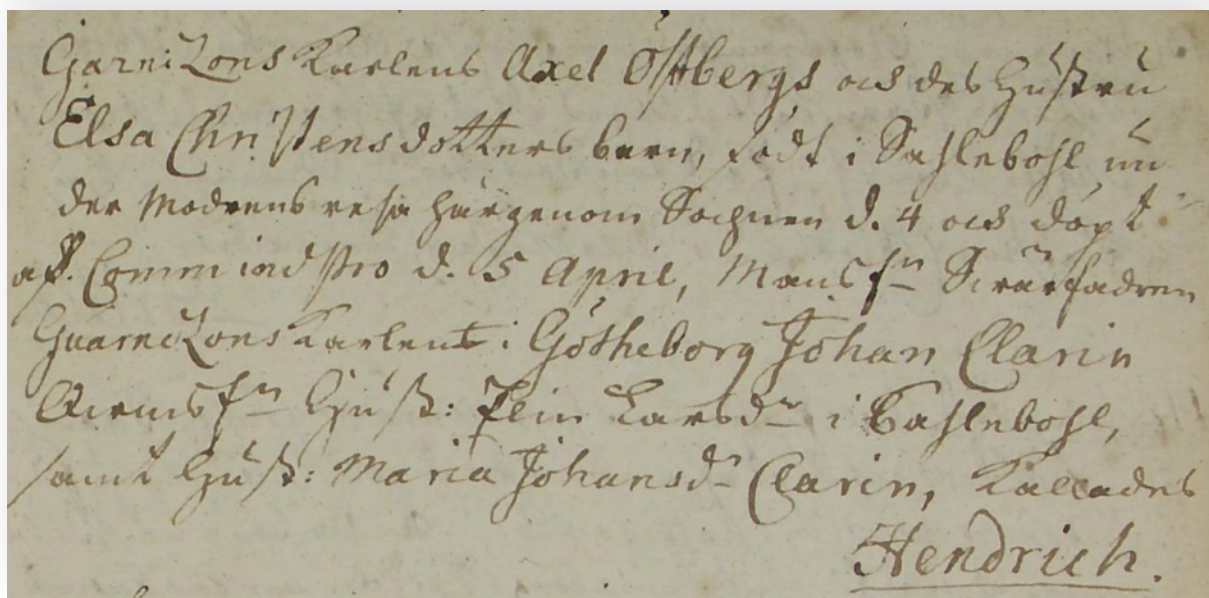
Anna Maria Axelsdotter Klarins koppling till Per Jönsson Hellbom och Anna Kristiansdotter.

Jag avstår dock från att redogöra för alla de indicier som tillsammans klargör relationerna mellan Per Jönsson Hellbom, hans barn och barnbarn. Dessa får anses tillräckligt allmänt kända för att kunna tas för givna, liksom tendensen att både få ett förnamn efter och överta ett efternamn från ett syskon till en

¹ Släktforskarnas årsbok 2003, s. 86.

förälder. Detta nöjer jag mig med att illustrera i bilden ovan.² Det som återstår att visa är att Johan Hellbom Klarins son Axel, född 1725,³ är samma person som Anna Maria Axelsdotter Klarins far Axel.⁴

En lämplig utgångspunkt är Henrik Klarins födelse. I födelsenotisen får vi veta att en Henrik föddes den 4 april 1750, att hans föräldrar hette Axel Östberg och Elsa Kristiansdotter, att Elsa reste utan Axel vid födseln och att hennes svärfar Johan Klarin var en av faddrarna.

"Garnizonskarlens Axel Östbergs och des Hustru Elsa Christensdotters barn, födt i Sahlebohl under modrens resa härigenom Sochnen d. 4 och döpt af Commministro d. 5 april, Mansfr Swärfadren Guarnizonskarlen i Götheborg Johan Clarin Qwinsfr hust. Elin Larsd:r i Sahlebohl, samt hust. Maria Johansd:r Clarin, kallades Hendrich." Källa: Ånimskog, C:2 (1737-1778), 4/4 1750. Foto: ArkivDigital.

Redan här finns det starka indicier på att den Henrik som föddes var sonson till Johan Hellbom Klarin, även om det inte kan uteslutas att det fanns två olika samtida Axel Östberg med en far som hette Johan Klarin. Men det finns några källor som gör det rimligt att sätta ett likhetstecken mellan Henriks far Axel Östberg och Johan Hellbom Klarins son Axel Östberg.

² En hel del information om familjen Hellbom-Lindgren kan man få i min bok *Han kan ju icke med hustru och barn krypa under jorden. Resandeliv i 1700-talets Sverige*. Med anledning av ett tidigt belägg för en Per Jönsson 1703-1704 innehåller den andra upplagan av boken (2024, s. 47-48) en spekulation om en koppling mellan Per Jönsson Hellbom och den Lövert Johansson som Bo Lindwall nämner i sin artikel. En sådan koppling skulle kunna förklara varför Pers son Johan valde namnet Klarin när familjen Hellbom återkom till Sverige 1733 efter den andra deportationen till Pommern och var i behov av nya identiteter.

³ Järvsö, C:2 (1706-1756), 4/5 1725.

⁴ Jag avstår även från att ta ställning i frågan om Anna Maria Klarin och Daniel Fredrik Söderman verkligen var morfars mor och morfars far till Lindwalls probander. För mitt syfte i den här artikeln räcker det att veta att de var gifta med varandra (Karlskrona amiralitetsförsamling, Ela:3 (1769-1820), 11/5 1778). Den passjournal där Daniel Fredrik Södermans son Henrik, probandernas morfar, ska finnas omnämnd enligt Lindwall har jag själv inte sett.

Att Elsa reste utan maken när Henrik föddes har nämligen sin förklaring. Per Hellboms son Johan Klarin och dennes son Axel Östberg hade båda tagit värvning vid Hamiltons regemente 1742 samtidigt som flera andra inom familjen.⁵ 1744 rymde Axel Östberg tillsammans med Anton Österman. De blev gripna 1749 och insatta på Bohus fästning i februari 1750 och året därpå förflyttades de till Älvsborgs fästning.⁶

Tyvärr finns det många luckor i fånglistorna vid den här tiden och det är därför oklart om Axel frigavs från Älvsborgs fästning eller om han rymde. Något som talar för att han rymde och var i behov av ett nytt namn är att det inte tycks finnas några senare belägg för honom med namnet Östberg. När Elsa Kristiandotter var med på ett dop 1751 kallades hon "Axel Losbergs hustru" och den som döptes var en son till den ovannämnde Anton Österman.⁷

Någon gång därefter började Axel använda faderns efternamn Klarin. 1760 skrevs Axel Johansson Klarin in vid Björnbergs infanteriregemente på Sveaborgs fästning. Därifrån förflyttades han 1767 till Sprengtportens regemente i Landskrona.⁸

Hur kan vi då veta att denne Axel Johansson Klarin är samma person som Axel Östberg? Ett par indicier finns i form av passjournaler från 1771 och 1773 då den avskedade soldaten Axel Klarin reste tillsammans med hustrun Elsa Kristiansdotter och fyra barn.⁹

Till detta kan vi lägga att Axel Klarin, Henrik Klarin och Anton Österman 1774 blev gripna för kringstrykande i Örebro län.¹⁰

Ytterligare en pusselbit är att Axel Johansson Klarin och Henrik Axelsson Klarin tog värvning som volontärer i samma kompani vid sjöartilleriet i Karlskrona 1777.¹¹ Henrik uppges ha varit 28 år vid tillfället, vilket stämmer tillräckligt bra med födseln 1750. Axel ska däremot bara ha varit 39 år vilket passar sämre med Johan Klarins sons födelseår 1725. Men detta kan lätt förklaras av att åldersgränsen för att antas låg vid 40 år. Hade Axel uppgett sin rätta ålder som var 52 skulle han inte ha blivit godkänd. Något som stärker hypotesen att han skulle ha varit äldre än han uppgav är att han redan 1779 fick avsked på grund av "ålder och bräcklighet".¹²

⁵ Generalmönsterrullor, nr 1185 (1742-1744). Tre andra var Per själv och hans söner Kristian och Gert. De tillhörde alla Samuel Granatenhjelmns kompani. Ytterligare en rekryt 1742 var Henrik Johansson Skarin som troligen var en annan son till Johan Hellbom med efternamn efter farbrodern Kristian Skarin (fadernsnamnet Johansson framgår av ett protokoll från Länsstyrelsen i Skaraborgs län, Landskansliet, All:65 (1746), 7/5). 1743 anslöt sig även Pers son Axel under namnet Axel Ekeberg till samma kompani.

⁶ Generalmönsterrullor, nr 1186 (1753). Malmöhus läns landskansli, Ala:27 (1750), 22/1. Justitiekanslern, Huvudarkivet EIIIcc:4 (1751).

⁷ Veinge, CI:3 (1748-1780), 2/6 1751.

⁸ Generalmönsterrullor, nr 1430 (1763); nr 1431 (1770); nr 1280 (1769); 1283 (1773).

⁹ Länsstyrelsen i Kalmar län, Landskansliet EII:5 (1769-1778), 29/5 1771, 8/2 1773.

¹⁰ Justitiekanslern, Huvudarkivet EIIIcc:88 (1774). I fånglistan står det Clarén, men det finns många andra exempel på att Klarin och Klarén ses som varianter av samma namn, så det betyder inte mycket mer än variationen mellan C och K.

¹¹ Karlskrona station, Sjömilitiekontoret 4, E1c:1 (1777), Baltzar Horns kompani.

¹² Karlskrona station, Sjömilitiekontoret 4, E1c:2 (1778).

Därtill finns det en notering i en passjournal från 1786 då den avskedade volontären Axel Johansson Klarin med sönerna Vilhelm och Henrik fick sitt pass påskrivet i Göteborg.¹³ Vilhelm Klarin sägs också vara son till Axel Johansson Klarin och Elsa Kristiansdotter i två andra passjournaler från 1784 och 1785.¹⁴

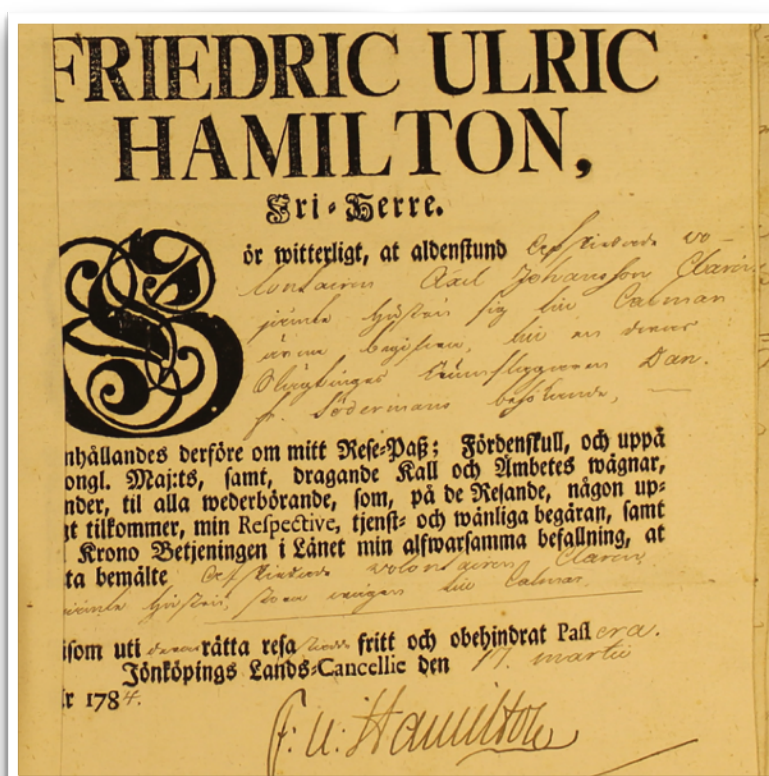
Härmed torde det stå klart att Henrik Axelsson Klarin var sonsonson till Per Jönsson Hellbom och Anna Kristiansdotter. Det som återstår att visa är att Anna Maria Axelsdotter var dotter till samma Axel som Henrik.

En antydning till det får vi av det faktum att hon hämtade ut ett pass i Kalmar i oktober 1784 samtidigt som Axel, Elsa och Vilhelm gjorde det. De skulle alla resa till Örebro. I journalen kallas hon "trumslagaren Daniel Fredric Södermans Hustru Anna Maria Axelsd:r" och hon reste med sin "son Johannes och wahnföra syster Anna Magdalena".

Systemen är en viktig ledtråd. I januari samma år hade "Axel Johansson Clarin dess hustru Elsa Christiansd:r och dotter Anna Magdalena" hämtat ut ett pass i Kalmar för att resa till Vänersborg.¹⁵ I samma passjournal under den 27 april hittar vi Daniel Fredrik Söderman med hustrun Anna Maria Axelsdotter som fick ett pass för att resa till Bohuslän. Någonstans på vägen sammanstrålade de uppenbarligen och i augusti blev de alla fem intagna på häktet i Vänersborg. Axel hade då lagt sig till med farbrodern Kristians efternamn Skarin.¹⁶ Det verkar också troligt att Anna Magdalena är identisk med Axels och Elsas dotter Anna Lena som nämns i två passjournaler.¹⁷

Slutligen finns det också ett pass som nämner en släktskapsrelation mellan Axel Johansson Klarin och hans måg Daniel Fredrik Söderman.

I detta pass utfärdat i Jönköping i mars 1784 får vi veta att den "afskiedade volontären Axel Johansson Clarin jemte hustru sig till Calmar ärna begifwa till en deras Slägtinges Trumslagaren Dan. Fr. Södermans besökande". Källa: Länsstyrelsen i Kalmar län, Landskansliet, Ell:6 (1779-1785). Foto: Urban Lindqvist.

¹³ Göteborgs och Bohus läns landskansli, BVa:1 (1783-1789), 14/10 1786.

¹⁴ Länsstyrelsen i Kalmar län, Landskansliet, Ell:6 (1779-1785), 15/10 1784, 8/4 1785.

¹⁵ Länsstyrelsen i Kalmar län, Landskansliet, Ell:6 (1779-1785), 30/1 1785.

¹⁶ Justitiekanslern, Huvudarkivet Ellcc:149 (1784). Där nämns "Axel Johanss. Skarin med dess hustru Elsa och dotter Anna Magdalena".

¹⁷ 8/4 1785 och 10/4 1786. Se noterna 13-14 ovan.

Den historiska länken mellan resande och finska kale

Tidigare i vår skrev jag en kortare uppsats om romsk historia inom en kurs jag läste vid Södertörns högskola. Kursen var på distans med Jan Selling som kursansvarig lärare. Vid kursstarten fick vi en introduktion med kursinnehåll och en lista på böcker att läsa in. En av dessa var *De finska romernas historia från svenska tiden till 2000-talet*, utgiven 2015. Boken är skriven av flera författare, varav några har bakgrund inom den akademiska forskningen. Att åstadkomma en så väl utarbetad historisk framställning om romanifolk i Norden från 1512 till nutid hör inte till vanligheterna. Men när jag läste igenom boken så noterade jag att man konsekvent undvek att nämna och koppla de resande i Sverige och Norge till de finska romerna. Med det i åtanke, samt formuleringar utan grund i historisk forskning om de finska romernas historia, skrivet av svenska myndigheter, bestämde jag mig för att skriva en uppsats om den historiskt synliga länken mellan resande och finska romer/kale.

Svenska myndigheter har återkommande hävdat att de finska romerna kom till Sverige på 1500-talet men blev tvungna att fly till de finska territorierna under samma århundrade, för att sedan återvända till Sverige först efter 1954, när statsmakten tagit bort pass och visumtvång.¹ Man menar alltså att trots att Sverige och Finland delar landgräns och dessutom varit samma rike i hundratals år, har grupperna enligt denna uppfattning på något sätt varit totalt separerade. Ett argument som onekligen verkar ologiskt.

Som så många andra svenska forskare är en del av författarna till det finska bokprojektet tydligt bundna till den Heymowskianska traditionen. Den tradition under tiden efter andra världskriget då man såg resande eller "tattare" som en social grupp eller som vilka utstötta som helst. Heymowski, vars forskning låg till grund för efterkrigstidens syn på resande och "tattarbegreppet" som något med anknytning till en social grupp, uttryckte att de finska romerna visade vissa likheter med svenska resande. Då b.l.a. i fråga om yrken och släktnamn. Vidare påpekade han att en genealogisk undersökning, som han själv utfört på resande, skulle kasta nytt ljus över den finska gruppen.² Ett stort problem är att han än idag används som en auktoritet på ämnet och de flesta akademiska författare bortser ofta från den kritik hans teorier fått från släktforskare och den norska historikern Ann Minken.³ Svagheterna i hans forskning bygger på att han inte

¹ Se t.ex. SOU 2017:91. Nationella minoritetsspråk i skolan – förbättrade förutsättningar till undervisning och revitalisering, s. 195.

² Heymowski, Adam. *Swedish travellers and their ancestry. A social isolate or an ethnic minority*. Uppsala universitet. Almqvist & Wicksell 1969 s 97.

³ Minken, Anne. *Tatere i Norden før 1850 : Sosio-økonomiske og etniske fortolkningsmodeller*. Tromsø universitet 2011.

använde sig av fördjupande källmaterial som t.ex. rättegångsprotokoll, fångrullor, förhör etc.⁴ Ett bredare och rikare material om resandegruppen har framträtt i och med senare fördjupande granskningar av hans källor. Trots hans teorier är Heymowski att räkna som en pionjär inom området, eftersom släktforskning på resandesläkter inte genomförts tidigare. Dock förefaller det ha varit så att när han verkade, i efterkrigstiden, ville man egentligen inte granska en äldre "zigenskt" grupp. Fokus låg nu på den mer nyanlända kalderashgruppen.

Naturligtvis är det inte bara Heymowski som påverkat dagens forskare. Åsikterna som växte sig starka under 1900-talet var bl.a. rasbiologi men också exotifiering, som till viss del hade koppling till rasbiologin. Min egen iakttagelse är att det under tidigt 1900-tal fanns krafter som på olika sätt framhävde vad man då föreställde sig vara "renrasiga" eller äkta "zigenare". Resande porträtterades i denna period som en "blandras" och ett samhällsproblem. Till följd av teorier och uttalanden från t.ex. forskare, rasbiologer, kulturprofiler och makthavare lades en grund för en samhällets icke exotifierande inställning till resande. Sammantaget bäddade detta för den situation vi har idag, där det finns ett påfallande stort ointresse för de resandes historia och språk. Detta kan jag inte minst uppfatta bland forskare som fokuserar på minoriteten romer.

De frågor som jag åsyftade besvara i uppsatsen var:

Hur ser kopplingen egentligen ut mellan resande och Finlands romer i jämförelse med den bild som framkommit?

Varför har en djupare framställning av gruppernas relationer inte publicerats än?

Avgränsningar var naturligtvis tvungna att tillämpas då uppsatsen endast skulle omfatta 12 sidor. När jag skrev min uppsats kunde jag också vända mig till sakkunniga på det historiska källmaterialet om svenska resande och finska kale. Vissa av dem skriver i Drabbrikan, t.ex. Sebastian Casinge och Bo Lindwall. När det gäller det språkliga området har Jon Pettersson publicerat många intressanta artiklar här i Drabbrikan. Men att använda för många källor skulle ha fått uppsatsen att sträcka sig långt över 12 sidor. Dessutom är det i sin ordning om de tidigare nämnda publicerar sina källor i framtida tryck och inte i min uppsats. Det som var det viktiga för mig att framföra var just kritiken mot hur källmaterialet har använts och tillämpats. I stället för att som de finska forskarna visar i flera fall, genom sitt uttalade ointresse att beröra kopplingen mellan resande och kale, begrunda källmaterial tillsammans med resultat från genealogisk forskning utifrån ett vetenskapligt och objektiva förhållningssätt.

I min artikel tänker jag direkt gå in på uppsatsens analysdel. De bilder som jag har tagit med här fanns inte med i själva originaluppsatsen. Likaså har vissa delar skrivits om för att passa bättre som artikel.

⁴ Lindwall, Bo. Anor från landsvägen. Hur jag finner mina förfäder bland resandefolket. Sveriges släktforskarförbund 2014 s 118-120.

Analys

När jag läser De finska romernas historia från den svenska tiden till 2000-talet, slås jag av att den innehåller nyskapande forskning. Det har inte getts ut någon liknande samling om just de finska romernas historia tidigare. Redan i inledningen noterar jag dock att boken inte kommer att ge någon fördjupning om Sverige eller föra någon diskussion om den historiska kopplingen mellan dagens finska kale och resande. Redaktören Panu Pulma skriver i förordet att de inte tar ställning till resandes etniska förhållande till romerna. Som jag tolkar saken menar Pulma att de finska romerna inte har någon släktmässig koppling till de resande. Pulma skriver också att Tuula Rekola, som är historiker och författare till det första kapitlet, har visat att benämningen "tattare" användes på ett oklart och varierat sätt på 1800-talet.⁵ I sitt påstående hänvisar Rekola i en textruta till Adam Heymowskis forskning, som både jag och andra har problematiserat kring här i Drabbrikan på olika sätt.⁶ Ingenstans i texten framgår om Rekola har genomfört någon egen undersökning om "tattare" i den västra delen av riket, dagens Sverige. Här skulle jag förvänta mig att historikern själv skulle undersöka vilken eventuell koppling de som i källorna kallades "tattare" och "zigenare" i de respektive rikshalvorna hade till varandra. Trots detta så presenteras faktiskt i den resterande delen en rad intressanta källor, av ett slag som inte brukar komma till ytan i nutida historiska redovisningar. Här tar jag sikte på att följa upp och fördjupa mig i några av uppgifterna och personerna som förekommer i källmaterialet.

Den historiska myten om förvisningen från Sverige

Som jag skrev i inledningen finns det en allmänt vedertagen uppfattning om att förfäderna till dagens finska romer blev fördrivna från Sverige till Finland på 1500-talet. Sedan påstås de ha kommit tillbaka efter år 1954, när 1914 års förbud för "utländska zigenare" att komma in i Sverige upphört att gälla. Om man läser Tuula Rekolas genomgång och källor i boken så kan man ganska snabbt utröna att detta påstående inte stämmer. Uppfattningen om att den första kända gruppen av romanifolk i Sverige kom år 1512 bygger på en notis i Stockholms stads tänkebok. Därutöver är 1500-talskällorna få, men de som finns visar att det fördes en strikt politik mot dem som räknades som "tattare" eller "egyptier". Bland rikets styrande fördes diskussioner om att fördriva "tattare" till andra delar av Norden. Kung Johan III skrev t.ex. ett brev till sina ståthållare 1577 då han uppmanade dem att fördriva "tattarna" till Norge.⁷ Men man kan inte tala om någon fullständig deportation av varenda enskild individ och gruppering. Sedan glömmar man ofta bort att Finland var en del av Sverige. Finns det verkligen belegg för att de "tattare" som deporterades till den östra rikshalvan inte hade rätt att återkomma till den västra halvan?

⁵ Pulma, Panu(red). De finska romernas historia från den svenska tiden till 2000-talet. Bokförlaget Atlantis 2015 s 10.

⁶ Ibid s 22.

⁷ Pulma 2015 s 23. Kapitlet skrivet av Tuula Rekola

Förmodligen har resultatet av den hårdföra politiken som fördes mot "tattare", som man då kallade dem, övertolkats i många sammanhang. Därefter har det, som jag tidigare visat, med tiden cementerats en tro om att den västra delen av den dåvarande svenska nationen var rensad och fri från "tattare", dvs. romanifolk. Ärkebiskopen Laurentius Petri utfärdade år 1560 ett påbud om att landets präster varken skulle få begrava eller döpa "tattares" barn. Trots dessa påbud finns det flera kända källor som vittnar om "tattare" som döptes, b.la. i Sigtuna år 1573.⁸ In på 1600-talet förekommer samma typer av uppgifter. En sådan källa vittnar om att "tattarna" skänkte penningar till Alseda kyrka år 1601, vilket indikerar någon sorts delaktighet inom vissa samhällsområden.⁹ Ett synnerligen hårt påbud som utfärdades år 1637 uppmanade alla "tartare" och "sikeiner" ("tattare" och "zigenare") att lämna landet inom en viss tid, med hot om att annars riskera dödstraff. Trots detta så finns det inga källor som visar att något dödsstraff utmättes, så frågan är om påbudet följdes.¹⁰ Att man redan år 1642 utfärdar en stadga om tiggeri där "Zigeuner eller Tattare" särskilt pekas ut i en egen paragraf visar att landet inte var befriat från romanifolk.¹¹

Från år 1624 finns det en uppgift från Uppvidinge härad i Småland, där ett sällskap av "tartare" förekommer. De består av en Hans Eriksson, hans mor Anna Hansdotter, Märita Danielsdotter, Zackarias Pedersson och en kvinna som heter Agneta. Sällskapetets medlemmar säger sig ha födelseorter i både Halland och Finland.¹² Uppgiften vittnar om att de som kallades "tartare" kunde vistas i skilda och avlägsna delar av riket under den här perioden. I detta specifika fall rörde man sig i både Halland och Småland samtidigt som man hade koppling till Finland. Under rubriken Individer i källorna nedan kommer jag att anföra fler exempel på hur förfäder till dagens resande och finska romer rörde sig mellan de västra och östra rikshalvorna.

Under den senare hälften av 1600-talet sker en intressant process i samband med greve Per Brahes d.y. grundande av staden Gränna. Det finns äldre uppgifter om att "Tatarefolket" fick vistas i Gränna efter dess grundande 1652. En annan intressant uppgift är att Brahe fick tillstånd att transportera 130 "swarta tarttare" till Kajana i Finland. Per Brahe d.y. hade där ett friherreskap och ett av hans många projekt var att försöka göra dessa "tarttare" bofasta i landskapet Savolax, i bl.a. Pielis och Salo socknar.¹³ Tanken var att de skulle bosätta sig i ödegårdar och bli jord- eller skogsbrukare, men detta visade sig sedermera bli ett misslyckat företag. Brahes företag är en troligare grund för en etablering av romanifolk i Finland än de förvisningar som påstås ha ägt rum under 1500-talet. I fallet med Brahes initiativ kan vi sannolikt finna mer

⁸ Ibid s 24.

⁹ Alseda kyrkoarkiv, Räkenskaper för kyrkan Äldre allmän odelad serie samt huvudräkenskaper , SE/VALA/00009/L I a/ 1 (1597-1754)

¹⁰ Pulma 2015 s 25-27.

¹¹ Kongl. Maj:it stil Sverige, Wår allernådigste Drottnings och Frökens, Ordning och Stadga, huru hållas skal med Tiggiare och fattige som rätt allmoso behöfwe: Item medh Landstrykare och Lättingar. Giord på Rijcksdagen i Stockholm, Åhr 1642.

¹² Lindvall, Bo. Anor från landsvägen. Hur jag finner mina förfäder bland resandefolket. Sveriges släktforskarförbund 2014 s 74.

¹³ Ibid s 118.

än en historisk länk mellan dagen resande och finska romer. Inom den samlade släktforskningen har en rad källor från Gränna som rör förfäder till dagens resande påträffats. Bo Lindvall är en forskare som har gjort stora bidrag till denna forskning och han har redovisat flera uppgifter från Gränna dombok som rör "tattare" under sent 1600-tal. Exempelvis finns en notis om att "tartaren" Axel Olofsson dog i staden år 1680. Efternamnen som tidens romanifolk har är vanligtvis vanliga svenska namn, som Olofsson, Axelsson och Lind, men även tyskklingande namn, som Swartzkaupf och Lorenz är vanliga. De "tattare" som figurerar i källor från 1600-talets senare hälft går att koppla genealogiskt till dagens resande, i Sverige och Norge.¹⁴

Ruiner av Brahehus i Gränna. Samma plats där resande tidigt befanns sig i Sveriges historia. Foto: Ivo Kruusamägi.

År 1809 separerades Sverige och Finland i och med krigsnederlaget mot Ryssland. Här kan man naturligtvis tänka sig att länken mellan romanifolk på den svenska respektive finska rikshalvan tar slut eftersom de levde på olika sidor av gränsen. Men även här finns det tydliga bevis på att individer och familjer av romanifolk som levde i Uleåborg, dvs. finska romer, flyttade över till svenska Norrbotten under sent 1800-tal. Flera av dem kom samman och bildade familjer med resande.¹⁵

En mörk del av Sveriges historia är att rasbiologi en gång sågs som en vetenskap och fick ett eget statligt institut. I dess arkiv finns dokument som visar på vilka grupper av romanifolk i Sverige som drabbades av just rasbiologin. På Uppsala universitetsbibliotek finns ett fotoalbum med etiketten "Zigenare och tattare" och fotografierna där bör vara tagna runt 1920-talet. Jag kan konstatera att de individer som finns avporträtterade i albumet kommer från tre av de grupper som ingår i den nationella minoriteten romer idag. Det var några personer från någon av de få valakiskromska familjer som då fanns i Sverige, dvs. de som idag kallas "svenska romer". Sedan så fanns det några porträtt av finska romer, ur någon av de

¹⁴ Lindvall, Bo. *Hund-Fias härstamning. Om de resandes ursprung*. Släktforskarnas årsbok. Sveriges släktforskarförbund 2005 s 60-63.

¹⁵ Lindvall 2014 s 121.

familjer som kommit till Norrland över landsgränsen. Slutligen finns det bilder av resande från olika delar av landet och ur skilda resandesläkter. Utöver detta finns det också den s.k. Thesleffska samlingen som uteslutande består av fotografier av romer tagna i Finland.¹⁶

Utifrån det historiska källmaterialet kan den allmänt vedertagna sägner om de finska romernas nästan 400 år långa förvisning från Sverige förpassas till högen för förlegade påståenden och skrönor.

Individer i källorna

I boken om de finska romerna samt i släktforskningspublikationer om resande i Sverige och Norge dyker intressanta källor upp som placerar resandes förfäder i Finland, och tvärtom, finska romers förfäder i Sverige. Detta ger tydliga och källmässigt välbelagda exempel på att banden mellan dessa grupper aldrig brutits.

I boken om de finska romerna nämns soldaten och "zigenaren" Christian Pettersson Lind, som fängslades med ett sällskap år 1762 i Åbo för olaga hästhandel. Han hade fått respass utfärdat till Umeå 1761¹⁷ och det intressanta med honom är inte bara att han reser mellan Sverige och Finland. I en rad svenska källor framgår också att Christian Lind är förfader till många resande. Det kanske mest spännande är att han figurerar i ett känt mål vid Rönnebergs häradsrätt år 1764. I samma sällskap finns en Andreas Holmström, som är soldat och son till Falkenbergsborgaren Petter Frantzwagener.¹⁸ Alltså den person som Frantzwagner Sällskapet är namngett efter.

Målet har blivit särskilt uppmärksammat då rättegångshandlingarna därifrån länge ansågs innehålla den tidigaste kända nedteckningen av romani i Sverige. Rönneberg ligger ca 1 mil utanför Landskrona i Skåne, men trots det uppgav sig några kvinnor ur sällskapet vid rättegången vara födda i Åbo, Finland.¹⁹ Alltså samma plats där Christian Pettersson Lind gripits för olaga handel två år tidigare. Heymowski betraktade detta följe som "gipsies", vilket han skrev i sin engelskspråkiga avhandling. På svenska tolkades det som "zigenare", vilket de förekommande också kallades vid rättegången, men på senare tid har detta översatts till romer.

Att just Andreas Holmströms släktlinje var en av de få som Heymowski betraktade som "gipsy" förefaller ha förbisetts av efterkommande akademiska forskare.²⁰ Det är slående att man istället har fokuserat helt och hållet på att han menade att andra var komna ur den svenska allmogen. I detta fall hade en av långt

¹⁶ Uppsala universitetsbibliotek. Statens institut för rasbiologi. G1 A id:88339.

¹⁷ Pulma 2015 s 57. Skrivet av Tuula Rekola.

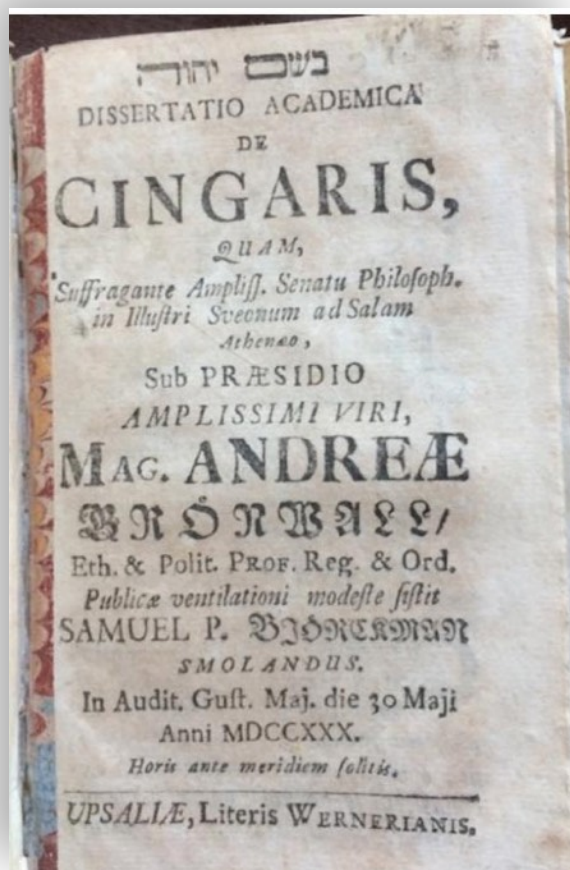
¹⁸ Både Andreas Holmström och Christian Lind har många idag levande ättlingar bland resande. Se Heymowski 1969 s 48 om Holmström. Lindvall, Bo. Drabbrikan Nr 21 - September 2021. *Om namnskicket bland resande i äldre tider*. Ang Christian Lind.

¹⁹ Svensson, Birgitta. *Bortom all ära och redlighet. Tattarnas spel med rättvisan*. Nordiska museets förlag 1993 s 78.

²⁰ Heymowski 1969 s 94-95, 111, 128-129.

fler kopplingar mellan romanifolk i dåtida Sverige och Finland kunnat göras. Men som i så många andra sammanhang har forskningen bara kommit att användas för att befästa att "tattare" var en social grupp som existerade vid sidan av romer. Något som en insatt i ämnet vet inte alls stämmer.

En annan person som nämns av Tuula Rekola i hennes finska forskning är ryttaren Jacob Helsing. När hans hustru Maria Christiansdotter får barn kallas de för "tattare" och bland annat rörde de sig då i trakten av Åbo.²¹ Denna Jacob Helsing bör av allt att döma vara den romanitalande informant som Samuel P Björckman nämner i sin avhandling *De Cingaribus* i Uppsala 1730.²² I Drabbrikan nr 32 illustrerade vi hans öde baserat på historiska källor. Helsing har många ättlingar bland dagens resande. Bland annat är han förfader till en av Allan Etzlers nio uppgiftslämnare av svensk romani i dennes avhandling från 1944.²³ Detta visar hur dåtida romanifolk kunde efterlämna ättlingar både på den svenska och finska sidan. Uppgifterna om Helsing och Christiansdotter visar också på en stor och långväga rörlighet mellan de nordiska länderna som de finska forskarna verkar ha bortsett från.

Framsidan på Björckmans avhandling där Jacob Helsing var central som uppgiftslämnare av romani.

För den som är van att forska på svenska samt norska resandesläkters genealogi är det inte ovanligt att uppgifter om födelse eller vistelseplats i Finland dyker upp. I boken *Anor* från landsvägen, som handlar om släktforskning på resandesläkter, visar Bo Lindvall några exempel. Han skriver om en Per Jönsson Hellbom som levde under 1700-talet och som fick en stor mängd ättlingar. Hellbom var soldat under många år men han var också föremål för deportation till bl.a. Pommern. I källorna kallas han omväxlande "tattare" och "zigenare", och i ett förhör uppgav han själv att han hade två svågrar i finska Pyhäjoki i Österbotten.²⁴ Hellbom förekommer både i Allan Etzlers och Adam Heymowskis avhandlingar. År 2022 gav forskaren Urban Lindqvist ut boken *Han kan ju icke med hustru och barn krypa under jorden: resandeliv i 1700-talets Sverige*, som särskilt tar upp Per Jönsson Hellbom.

I de finska källorna figurerar ibland efternamnet Roos²⁵ och bland resande finns det flera exempel på släkter med namnet Roos, som har koppling till Finland. En som har många ättlingar bland resandesläkter är

²¹ Pulma 2015 s 57. Skrivet av Tuula Rekola.

²² Pettersson, Jon. Den romanitalande soldaten vid Svea livgarde. Drabbrikan nr 27 Mars 2023

²³ Lindvall 2014 s 99.

²⁴ Ibid s 87-88.

²⁵ Pulma 2015 s 318. Skrivet av Risto Blomster.

trumslagaren Karl Ros, som enligt egen uppgift föddes i finska Lovisa men avled i Mariestad 1842.²⁶ Ytterligare en Ros med koppling till Finland var Beata Ros som har många ättlingar bland norrländska och norska resande. Hon gick ett tragiskt öde till mötes och avrättades år 1811 för ett dråp som hon dömdes för. Enligt egen uppgift var hon född i Lovisa, precis som Karl Ros.²⁷

Några exempel på förfäder till dagens finska romer som rört sig i den västra rikshalvan, dagens Sverige, ges dock ändå i boken om de finska romernas historia. Borgaren Carl Palm från Nådendahl och hans hustru Magdalena lämnade många spår efter sig i arkiven.²⁸ Familjen Palm reste längs den svenska östkusten runt år 1765 och då under en tid tillsammans med en man av afrikansk bakgrund som hette Abrain.²⁹ Denna källa visar att romanifolk från Finland både kunde resa på den svenska sidan och bekanta sig med personer från andra delar av världen. De var med andra ord inte definitivt låsta till det dåvarande svenska rikets östra halva.

Liknande yrken

Läser man om de finska romernas yrken längre tillbaka i tiden så framträder en bild av att de i mycket hög grad rekryterades som soldater, med eller utan tvång. Fram till en liten bit in på 1800-talet var de ofta artillerister och tidigare var de i vissa fall trumslagare, men sedan upphör rekryteringen av romer till de finska regementena.³⁰ Vad berättar då de svenska källorna om romanifolk i de västra delarna av riket, alltså de resande? Var de också soldater? Historikern Allan Etzler ägnade ett helt kapitel av sin avhandling år 1944 åt "zigenarna" i svensk krigstjänst. Man kan också undra vad den genealogiska forskningen av Heymowski säger? Hans forskning kom ju trots allt att bli avgörande när resande från mitten av 1900-talet kom att klassificeras som en social grupp i stället för en etnisk.

Heymowski skapade tabeller utifrån 23 släktlinjer som han hade utforskat och dessa kallade han R som i resande. Diagrammen över dessa släkter finns uppräddade i hans doktorsavhandling och i dem visar det sig att 21 personer av de upptagna var artillerister, i likhet med de finska romerna. Dessutom gäller detta samma period, 1700-talet. Det fanns flera andra yrken som var vanligt förekommande bland de utvalda släktlinjerna, t.ex. kopparslageri och glashandel.³¹ Just glashandel förekom även hos de finska romerna enligt vad som anges i boken om deras historia. En intressant aspekt var att glashandeln möjliggjorde att glasföraren kunde få pass som gav honom rätt att resa omkring utan att arresteras för lösdriveri.³²

²⁶ Lindvall 2014 s 94-95.

²⁷ Lindgren, Thomas. Djurläkaren som slutade resa. Historien om resande och omstreiferen Andreas Wilhelm Roos. Daus tryckeri 2023 s 28-29.

²⁸ Pulma 2015 s 66-74.

²⁹ Bergman, Arvid. *Född slav- Död fri? Richard Abrahamsson och tidigt anlända afrikaners öden i Sverige*. Stockholmia förlag 2018 s 86-87. Uppgift från Sebastian Casinge.

³⁰ Pulma 2015 s 51-54. Kapitlet skrivet av Tuula Rekola.

³¹ Adam Heymowski. *Swedish travellers and their ancestry*. 1969 s 127-160.

³² Pulma 2015 s 58. Tuula Rekola.

Generalmönsterrullan från Hamiltons regemente visar två för släktforskare välkända resande. Alla vuxna män bland resande var soldater under 1700-talet. Det samma gällde finska romer. Foto: Arkiv Digital. Även publicerad i Bo Lindwalls Anor från landsvägen. Hur jag finner mina förfäder bland resandefolket.

Kopparslageriet var också en syssla som uppmärksammades i boken om finska romernas historia. Kopparsmide är ett historiskt centralt och vanligt förekommande yrke som har existerat hos många romska grupper runtom i Europa. Det finns rentav en romsk grupp med rötter i Östeuropa som kännetecknas utifrån kopparslageriarbete. Det är gruppen kalderasha, vars namn kommer av rumänskans ord för kopparslagare. Historikern Miika Tervonen skriver i boken att de karelska romerna arbetade som bleckslagare och förtennare – och att hantverkarskunnandet förmodligen hade förmedlats från andra romer i Östeuropa.³³ Återigen tittar man bort från den nordiska kontexten. Romanifolk har varit sysselsatta med kopparslageri, förtinning och smidesarbete så långt tillbaka vi kan följa dem i källorna. Och om jag återigen tittar på Heymowskis genomgångna resandesläkter så konstaterar jag mycket stor samstämmighet med de finska romernas yrken.

Likheter i språken

I boken finns också ett avsnitt om finsk romani som är skrivet av språkvetaren och professorn Kimmo Granqvist. Här skulle jag önskat att se en djupare språklig genomgång med jämförelser mellan den svenska och finska romanins ordförråd, dvs. de resandes respektive finska romers talade romani. Men inga sådana jämförelser görs. I en bok som har skrivits av forskarna Stéphane Laederich och Lev Tcherenkov om romani i Baltikum, Ryssland och Polen finns däremot intressanta uppgifter. I deras publikation finns en

³³ Pulma 2015 s 104. Skrivet av Miika Tervonen.

illustration över ett språkträd med vilka varieteter av romani samt vilka romska grupper som står varandra närmst. Enligt dessa forskare står resande som då kallas Tatare, finska romer och estniska romer varandra närmst, men de anger också att den sistnämnda gruppen har upphört existera.³⁴

I Kimmo Granqvists text redovisas däremot enbart om finsk romanis likhet med estnisk och lettisk romani.³⁵ Även här finns en uppenbarlig tendens att undvika det som existerar västerut från Finland sett. Därför förvandlas den finskromska historiska länken med de resande i Sverige och Norge också till ett svart hål. Anledningen till detta undvikande är säkerligen flera, men går sannolikt att knyta till det paradigm som Heymowski och fler med honom bidrog till att befästa. Författarna till den finskromska historieboken har använt sig av svenska källor och forskare som kan ifrågasättas. Exempelvis menade Heymowski att svensk romani inte var ett normativt språk, genom att hänvisa till språkvetaren Olof Gjerdman – som i sin tur hävdade att svensk romani var svenska med en influens från romani.³⁶

Sammanfattning

Boken om de finska romernas historia, med Panu Pulma som redaktör, är ett måste för alla som vill fördjupa sina kunskaper om finska romer. Boken slår delvis hål på myten om att de finska romerna inte haft med Sveriges nuvarande territorier att göra mellan 1500-talet och 1954. Särskilt Tuula Rekola visar att 1600-talet var ett århundrade med utbyte mellan dagens Sverige och Finland, då särskilt i anknytning till Per Brahes d.y. projekt med grupper av romanifolk vid Gränna och i Kajana. Boken hade dock kunnat bli en ännu rikare porträttering av länken mellan Sverige och Finland om resultat från genealogisk forskning i Sverige och Norge hade använts. Att individer ur de grupper som efter 1809 klassificeras som finska romer bildade familjer i norra Sverige lyste helt med sin frånvaro i boken om de finska romerna. Dessa fakta används tillika aldrig i myndigheters presentationer men är välkända bland släktforskare. De samlade historiska källorna visar att romanifolk från Norden har kunnat röra sig fram och tillbaka över gränserna under varje århundrade. Att de finska romerna skulle ha drabbats av en 400-årig period av förvisning från Sverige är helt enkelt en myt, som dock har fått så stark genomslagskraft att den för många kan vara svår att ifrågasätta.

Ett bekymmer för att förstå och tolka historien är att de finska forskarna gärna använder sig av socialantropologen Adam Heymowskis forskning för att problematisera eller undvika att koppla samman förfäderna till dagens finska romer och resande. Däremot verkar de överhuvudtaget inte ha fäst någon vikt vid Heymowskis kapitel om de resandes yrken. Hade man gjort det så hade man noterat att resandes förfäder utförde samma slags arbeten som de finska romernas förfäder. De var alltifrån soldater inom artilleriet och glasförare till kopparslagare och mycket mer.

³⁴ Laederich, Stéphane. Tcherenkov, Lev. *Polsko, Litovsko, Lotfitko, and Xaladytko Romanes*. Grazer Romani Publikationen 2022 s 14-17.

³⁵ Pulma 2015 s 293. Skrivet av Kimmo Granqvist.

³⁶ Heymowski 1969 s 72.

Angående språkliga kopplingar så saknade jag en diskussion i boken om eventuella samband mellan svensk och finsk romani. Skälen till det kan antagligen knytas till den vedertagna uppfattningen om att finska romer är romer och att resande är en social grupp. Den logiska följderna är i så fall att språken och dess talare inte har någon koppling. Att flertalet forskare i Sverige många gånger har uttalat sig om att de anser att svensk romani är ett påhittat och hemligt språk, dvs. en svensk slang med ordförråd från romani, har sannolikt också påverkat.³⁷ Men vad dessa akademiker inte har känt till är att de äldsta svenska historiska källorna för romani härrör från förfäder till dagens resande.

När man följer individer av resandesläkt inom släktforskningen kommer man inte sällan i kontakt med finska vistelseorter. Otaliga individer har rest mellan Norge, Sverige och Finland. Vad man också verkar ha bortsett från är att de som regel har haft samma namnskick, oavsett om de ansetts vara från Norge, Sverige eller Finland. Mycket tyder på att de äldsta källorna kopplade till svensk romani i sin tur kan kopplas till individer som återkommande rört sig över hela den Nordiska halvön fram till åtminstone början av 1800-talet.

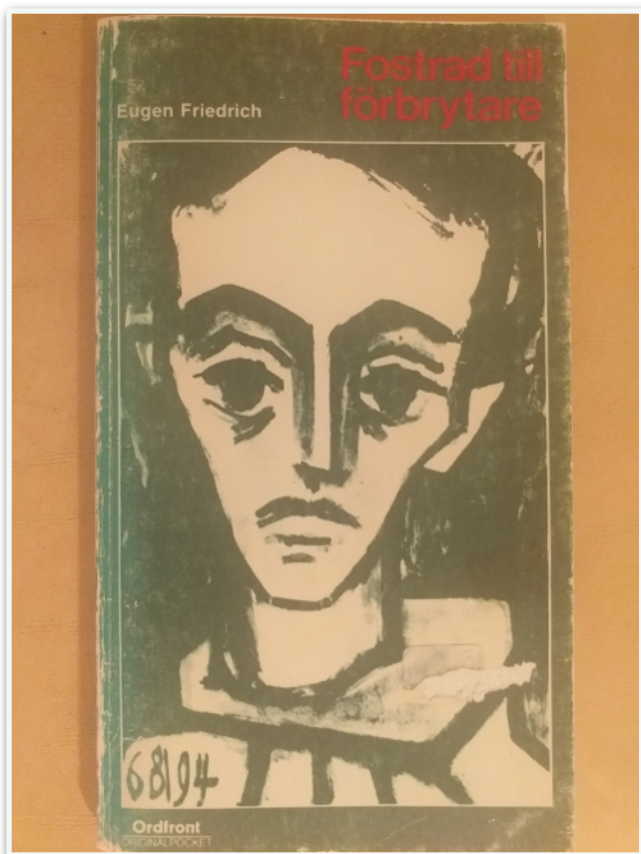
I denna korta artikel har jag lyft exempel för att påvisa att relationen mellan nordiska resande och finska romer tidvis varit tätt sammankopplad. Därutöver har jag visat exempel på att finska romer har rört sig i Sverige före 1954 och att resandes förfäder har gjort samma sak i Finland. Familjekonstellationer mellan individer som sedan 1800-talet har räknats som finska romer respektive svenska resande har också bevisligen uppstått. Bristen på finska och svenska forskares intresse att utforska, eller ens beröra, den historiska relationen mellan resande och finska romer kan kopplas till svensk 1900-talsforskning. Dvs. forskning som bl.a. har rötter i rasbiologin och som genom socialpolitiska paradigmer ifrågasätter resandes romskhet.

I framtida forskning skulle jag önska se en satsning på genealogisk forskning utifrån finska arkivkällor. Resultaten härifrån skulle säkerligen ge svar på många obesvarade frågor och hjälpa oss att förstå vår gemensamma historia bättre.

Arvid Bergman

³⁷ Se t.ex. Olof Gjerdmans *Tattarna och deras språk*. Svenska landsmål 1945. Återkommande citerad av flera.

Om en bok

Titel: Fostrad till förbrytare

Författare: Eugen Friedrich (1935-2023)

Förlag: Ordfront

Publiceringsår: 1978

Sidor: 87

Vägen till en bok

I oktober månad 2022 var jag en av talarna på en konferens om Förintelsen som hölls i Stockholm och arrangerades av det svenska ordförandeskapet i International Holocaust Remembrance Alliance (IHRA). Det är en internationell organisation vars namn översatt till svenska skulle bli "Internationella alliansen för Förintelsens hågkomst". En annan av talarna var den österrikiske historikern Gerhard Baumgartner. Han sade flera intressanta saker, bland annat rörande de vita bussarna som under greve Folke Bernadottes ledning år 1945 hämtade människor ur Förintelselägren och körde dem till Sverige. Det sägs ibland att endast två av dem som kom hit med de vita bussarna var personer av romsk härkomst. Gerhard Baumgartner sade dock att det var fler än dessa två som hade romsk härkomst bland dem som kom med dessa bussar, men alla hade inte blivit kända för allmänheten.

Sedan januari månad 2023 är jag ledamot i en romsk dialoggrupp till Sveriges museum om Förintelsen. Under arbetet i den gruppen fick jag under våren 2024 upp ögonen för Eugen Friedrich, en man som

överlevde Förintelsen och kom till Sverige år 1969. Han tillhörde den romska gruppen som kallas sinti.¹ Hans liv och upplevelser kom sedermera att bli belysta i Förintelsemuséets utställning "Oberättat" som handlar om just Förintelsens romska offer. Såvitt jag kunde minnas då hade jag aldrig tidigare hört talas om Eugen Friedrich. I början av 2025 upptäckte jag dock hemma i min bokhylla en liten bok. Det visade sig att jag hade antecknat i den att jag köpte den år 2013. Förmodligen köpte jag den eftersom den handlar om en romsk man som hade överlevt nazismens Tyskland och Förintelsen. Boken heter "Fostrad till förbrytare" och är skriven av ingen mindre än Eugen Friedrich. Ett annat exemplar av den finns tillsammans med bokens originalmanus att beskåda på Sveriges museum om Förintelsen i dess utställning "Oberättat", som handlar om Förintelsens romska offer. Självklart måste jag läsa den!

Bokens innehåll

Boken börjar med en kort skildring av hur Eugen Friedrichs föräldrar har klassificerats som "zigenare" av tyska myndigheter. Hans mor hamnar i Auschwitz-Birkenau år 1941 och året därpå kommer han till en fosterfamilj i Berlin som tyska myndigheter klassificerar som "arier". På grund av sitt ursprung slits han snart upp därifrån av Gestapo och skickas till koncentrationslägret Friedrichstal. Lägret beskrivs i boken som en filial till koncentrationslägret Sachsenhausen och därifrån skickas han snart vidare till ett annat koncentrationsläger, nämligen Theresienstadt i närheten av Prag. Tiden där nämner Eugen Friedrich inte mycket om utan väljer istället att dra läsarens uppmärksamhet till vad som hände efter Förintelsen. Av bokens 87 sidor är det alltså bara fem sidor (7 – 11) som handlar om tiden under Andra världskriget och Förintelsen. Resten av boken skildrar huvudsakligen vad som hände därefter.

Efter Förintelsen och krigets slut drar Eugen Friedrich omkring tillsammans med andra föräldralösa barn i Östeuropa, däribland i östra Tyskland och i Polen. En del barn kom närmast från koncentrationsläger, andra från sönderskjutna byar eller bombade barnhem. Organiserade som ett slags rövarband och beväpnade med bajonetter, slagvapen, pistoler och automatkarbiner drog de runt och satte skräck i sin omgivning i jakt på framförallt mat. Barnen slöt sig samman för att få skydd; ensamma barn råkade illa ut. Förutom tiggeri, stölder och överfall mot militära förråd kunde de skaffa inkomster genom att röva bort flickor och kvinnor och sälja dem till soldater. Barngrupperna mötte motstånd och jagades av såväl lokala uppbåd och miliser som amerikansk och sovjetisk militärpolis. Det kunde hända att sammandrabbningar mellan barnen och militärer lämnade döda och sårade på bägge sidor, men i den mån barnen tillfångatogs blev de antingen avrättade, deporterade till Sibirien eller skickade till ungdomsvårdsskolor. Det kunde även ske att barngrupperna upplöstes av sig själva. Eugen Friedrichs egen grupp upplöstes genom en serie händelser som innefattade ett förräderi. Om förrädarens öde skriver han: "Vi slog honom sönder och samman och skar upp halsen på honom. Sen kastade vi honom i Oder." Detta skedde år 1949 när Eugen Friedrich blott var 14 år gammal.

¹ <https://museumforintelsen.se/oberattat-digital-fordjupning/oberattat-eugen/> 2025-06-01.

Med tiden kommer Eugen Friedrich in på ett antal ungdomsvårdsskolor och andra institutioner på olika platser i Tyskland och Sovjetunionen. I dessa får han, liksom andra barn, utstå misshandel och tortyr. Vid något tillfälle ingriper sovjetisk militär till barnens beskydd. Efter ett tag hamnar han i ett flyktingläger i Västtyskland och där han träffar sin biologiske fars släktingar, som liksom han själv är sinti. Föreningen blir dock problematisk och inte ens med våld kan de förmå Eugen Friedrich att inordna sig inom deras kulturella normer och ramar. Det skall senare dessutom visa sig att hans far och mor genom sin kärlek överträdde regler som efterlevdes i just denna gemenskap. Detta blev också anledningen till att Eugen Friedrich överhuvudtaget hamnade hos fosterföräldrar. Så småningom får han veta att hans mor har överlevt Auschwitz, vilket gläder honom, men han får inte något större stöd av sin mor heller när han väl träffar henne. Faderns släktingar får resa till USA och Eugen Friedrich skall också det, men han stoppas av amerikanska myndigheter på grund av sitt förflutna i områden tillhörande östblocket. Därför återkommer han till Östtyskland, där myndigheterna dock helst inte vill ha barn från Väst.

Eugen Friedrich blir äldre och hamnar på gatan. Han saknar ID-handlingar. Efter att ha blivit utnyttjad av olika personer och farit runt i Västtyskland och Frankrike blir han till slut åtalad för mordförsök. Han blir dömd för grov misshandel, men nekar bestämt till gärningen. I fatet ligger honom återigen antiziganismen, det vill säga motviljan mot honom på grund av hans etnicitet. Åklagaren uttryckte: "Han är zigenare och visar sin asociala karaktär i handling". I bokens efterord, skrivet av Hans O Sjöström, konstateras att 1950-talets psykiatriker i Västtyskland hävdade att "[z]igenare är brottslingar".

Efter detta försökte Eugen Friedrich ta reda på om han på grund av sin "ras" var en förbrytare. Åren i fängelse går och under tiden får han en brevvän i en kvinna i Sverige. Tillsammans med andra personer lyckas hon hjälpa honom att komma hit efter frigivningen år 1969. Väl i Sverige väntar ett helt nytt liv, av ett slag han inte har upplevt förut. Han utbildar sig på folkhögskola och träffar där sin livskamrat Åsa som han enligt boken får barn med. Den första graviditeten tär dock på både dem och förhållandet eftersom Eugen Friedrich i sina personliga dokument har läst att han har blivit steriliserad år 1943. Efter utbildningen blir det inte alltid lätt att finna arbete. Paret försöker och försöker och till slut kommer Eugen Friedrich till en myndighet där han träffar en tjänsteperson med titeln "zigenarkonsulent". Denna person har till uppgift att befatta sig med de personer av romsk bakgrund som av staten klassificerades som "zigenare". Här är det värt att nämna att majoriteten av landets romska invånare var resande, som i regel klassificerades under begreppet "tattare", vilket vid denna tid inte användes av staten som synonym till begreppet "zigenare". Zigenarkonsulenten uttrycker dock oförståelse för hans vilja att få ett arbete med orden: "Du är den första zigenare som vill tvinga sig till ett arbete".²

När boken slutar är Eugen Friedrich runt 40 år gammal och bär på minnen från nazistiska koncentrationsläger och rövarband bestående av barn vars liv slagits sönder av raslagarna i Tyskland. Han bär på trauman från kriget och Förintelsen, tortyr i ungdomsvårdsskolor, förskjutande av hans släktingar,

² I vanliga fall skriver jag citationstecken kring begreppen "tattare" och "zigenare" eftersom jag inte tycker att man bör använda dem som benämningar på romer, men eftersom "zigenarkonsulent" var en yrkestitel avstår jag från att skriva just det ordet inom citationstecken.

utnyttjande av hans utsatthet samt tiden i fängelser. Under hans liv har hans etnicitet använts som ett argument emot honom. Där och då, som relativt ny i Sverige och runt 40 år gammal, hemsöks han av olika anfall som ett resultat av sina upplevelser, som ju dels är direkta erfarenheter av Förintelsen, dels konsekvenser av Förintelsen och saker som är kopplade till den. Samtidigt försöker han försörja sin familj och fördjupa sina kunskaper i vad brottslighet är och hur den uppkommer.

Reflektioner

För den som vill erbjuda böcker alltid en möjlighet att dyka djupare och finna det som står mellan raderna. Måhända gäller detta framförallt skönlitteratur och lyrik, men även till viss del facklitteratur. I skildringar som "Fostrad till förbrytare", i vilka en person delar med sig av smärtsamma livserfarenheter, är det svårare att läsa mellan raderna. Icke desto mindre väcker även denna bok tankar om fler saker än vad som nämns på dess sidor. Allt ryms inte inom ramen för denna artikel, men här följer några saker.

Likheterna med Skandinavien och med resande

Eftersom Eugen Friedrich var sintirom och hade geografiska rötter i olika tyska områden ligger det nära till hands att tänka på resande i Sverige. De historiska, språkliga och kulturella banden mellan västeuropeiska romska grupper såsom sinti och resande torde vid det här laget vara välkända. På samma sätt har Tyskland och Sverige gemensamma nämnare när det gäller historia och kultur. Förfäderna till de sinti och resande som lever i dagens Sverige respektive Tyskland kom till dessa länder under 1400- respektive 1500-talen. Grupperna har alltså en lång tradition och närvaro i dessa länder. Deras varieteter av romani, som har talats i flera sekler i respektive land, har både tagit intryck av de omgivande språken och påverkat dem. När förfäderna till dagens sinti och resande kom till det som idag är Sverige och Tyskland sade de sig vanligtvis komma från ett område som hette Lilla Egypten. Trots detta kallades de sällan "egyptier". Ett tyskt begrepp som istället användes om dem var "Tartaren", som i svenskan då blev "thaatra" men sedermera skulle utvecklas till "tattare". Parallellt med detta användes under historiens gång även orden "Zigeuner" på tyska och "zigenare" på svenska.

Under 1900-talets första hälft kom både sinti i Tyskland och resande i Sverige att i ljuset av rasbiologin stämplades som "asociala" av naturen. Det vill säga att de utpekades som födda till att vara förbrytare. Därtill ansågs de vara av så kallad "blandras". En konsekvens av detta för tyska sinti, såsom Eugen Friedrich, var Förintelsen med dess koncentrationsläger. För svenska resande innebar det bl.a. registreringar och steriliseringar. På sidorna 15 – 27 i Drabbrikan nr 22 från december månad 2021 har Jon Pettersson och Arvid Bergman i artikeln "Kriminalpolisen i Malmö – registrering av 'tattare' år 1935" skrivit om en av dessa registreringar. Kriminalpolisen i Malmö år 1935 registrerade 1 590 "tattare", det vill säga resande, i Skåne. Detta skedde i kölvattnet av Internationella kriminalpoliskommitténs (IKPK) konferens i Köpenhamn år 1935, samma år som Eugen Friedrich föddes. Av artikeln kan man utläsa att det

fanns samarbete och utbyte mellan Sverige och det då nazistiska Tyskland, bl.a. inom ramen för IKPK, och att registreringen i Skåne med största sannolikhet var ett utslag av detta.

Hur författaren talar om sin etniska bakgrund

Eugen Friedrich använder genomgående benämningen "zigenare" när hans och hans biologiska släktingars etniska ursprung kommer på tal. Han använder inte någon enskild romsk grupps självbenämning, till exempel "sinti". Genom att inte heller avvisa någon benämning som används om romska individer eller grupper eller ens resonera i begreppsfrågan, kan han inte anses aktivt ta ställning i denna fråga. I "Fostrad till förbrytare" kallas alltså alla romska individer och grupper just bara "zigenare". Boken avslöjar inte om han använde denna terminologi bara för att anpassa sig till det förhärskande språkbruket i 1970-talets Sverige. Inte heller framkommer om han i sitt privatliv använde andra benämningar.³ Samtidigt skall man hålla i minnet att han på sidan 48 i boken skriver att vid kontakten med sina anhängare på 1950-talet inte visste någonting om de sinas seder och bruk. Givetvis kan man spekulera i om detta har påverkat hans begreppshantering och hans förhållningssätt till andra romska grupper än sin egen; skulle han ha gjort annorlunda om han hade vuxit upp tillsammans med sin biologiska släkt? Som läsare kan man också välja att ta saken med ro och finna sig i att han använder terminologin på det sätt som han gör; det är ju hans ord, hans berättelse och hans identitet.

Personliga öden

Det händer inte så sällan att redogörelser för Förintelsen utelämnar de romska offren. När de väl nämns sker det ofta utan att offren namnges. Personliga porträtt och berättelser ger dock mycket för förståelsen av en större redogörelse för historiska händelser. I Sverige nämns emellanåt två romska kvinnor som kom till Sverige med de vita bussarna. På IHRA:s ovan nämnda konferens i Stockholm 2022 nämndes att det var fler än två romska individer som kom till Sverige med de vita bussarna, men att vissa av dem hade undgått uppmärksamhet från omvärlden. År 1954 upphävdes förbudet för så kallade "utländska zigenare" att invandra till Sverige och med tiden kom fler personer med romsk bakgrund och som hade överlevt

³ Jfr Taikon, Katarina, *Zigenare*, Bröderna Lagerström AB 1970 s. 11. Katarina Taikon, vars författarskap delvis var samtida med Eugen Friedrichs, förfäktar att benämningen "zigenare" är felaktig och väljer att kalla de hon definierar som romska individer och grupper för "romer". Denna artikel är för kort för att utreda om Eugen Friedrich, som var sinti, och Katarina Taikon, som var kelderash, definierade ordet "zigenare" på samma sätt och använde det om samma individer och grupper. Klart är dock att Katarina Taikon i den nu nämnda boken mer eller mindre helt exkluderade den största gruppen romer i Skandinavien, nämligen resande, oavsett om hon använde begreppet "romer" eller begreppet "zigenare". Detta framkommer bl.a. på fyra sätt. Dels utgår hon på sidan 11 endast från sin egen romani när hon förespråkar "romer" framför "zigenare". Dels beskriver hon romani som ett språk med lånnord endast från rumänska, vilket stämmer endast för romani-varieteter som har talats och utvecklats i rumänskspråkiga områden. Dels visar hennes beskrivning av kultur och samtida situation att hon inte inkluderar resande utan utgår från sin egen grupp och deras tillvaro i Sverige under 1900-talet. Dels beskriver hon på sidan 75 situationen i Norge som att där "finns det inga zigenare så när som på en kvinna som flyttat dit och gift sig". Oaktat vilken terminologi man använder i Sverige, Norge eller någon annanstans, vittnar Katarina Taikons terminologi om att hon betraktar resande som icke-romer. Vilka orsaker som föranledde denna exkludering är denna artikel för kort för att utforska.

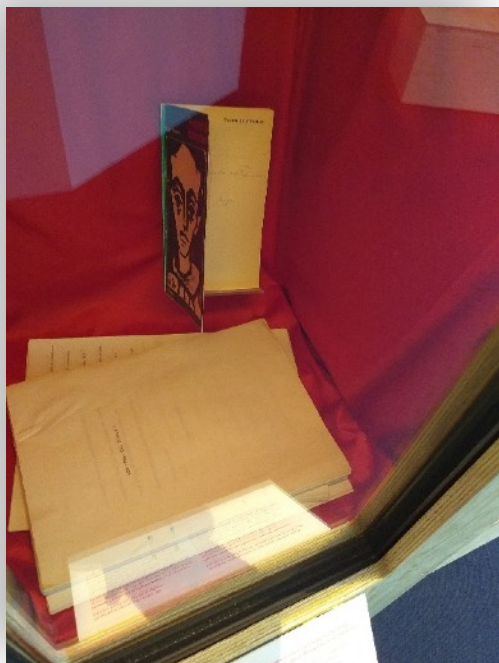
Förintelsen att bosätta sig i Sverige. En av dessa var Eugen Friedrich. Skildringar av alla dessa personers liv och öden samt redogörelser för deras berättelser är viktiga bitar i det större pussel som berättelsen om Förintelsen utgör. Förståelsen för Förintelsen, i synnerhet i den del den drabbade den romska delen av Europas befolkning, gynnas av att studier eller redogörelser inte nöjer sig med att blott nämna ett folkslag eller grupper inom det. De personliga berättelserna, med alla sina nyanser och egenheter, bidrar på ett betydande sätt till att man som läsare, student, museibesökare eller forskare tar till sig den information som man har framför sig.

Genom att dela med sig av sina erfarenheter i "Fostrad till förbrytare" visar Eugen Friedrich hur livet kunde te sig i Tyskland före och under kriget och Förintelsen, men framförallt hur det gick därefter. Det vill säga hur det kunde gå med offren efteråt och hur de kunde må. Han kastar också ljus på en sak som inte är så smickrande för det Europa han växte upp och levde i, nämligen utpekandet av honom som brottsling på grund av sin etniska härkomst. Här ser man hur rasbiologins idéer om att "zigenare"/"tattare" av naturen skulle vara asociala levde kvar även efter Förintelsen och efter Nazitysklands kollaps. Man ser också att upprättelsen för Förintelsens romska offer fick vänta på sig. Att antiziganismen fortsatte vara livskraftig efter Förintelsen och krigsslutet och är så ända in i våra dagar är ett välkänt faktum. I Eugen Friedrichs berättelse får läsaren ta del av konkreta exempel på hur detta kunde ta sig uttryck, inte minst i det faktum att antiziganismen för hans del ledde till bl.a. ett flerårigt fängelsestraff på lösa grunder. Samtidigt förringar han inte allvaret i de gärningar som han själv säger sig ha begått eller medverkat till och inte heller sin egen skuld till dessa.

Barnperspektivet

En annan infallsvinkel är barnperspektivet. Eugen Friedrich skriver på sidan 12 att "Många av oss och framförallt här i Skandinavien kan knappast fatta att barn överhuvudtaget kan terrorisera byar och småstäder bara för att få mat". Visst kan det vara svårt att ta in att barn kan begå de handlingar som Eugen Friedrich beskriver. Dessutom fylls man som läsare av ett slags kval när man ställs inför det faktum att dessa barn å ena sidan var offer för ofattbara grymheter och svårigheter. Då antingen i egenskap av offer för Förintelsen eller som offer för krigets olyckor och mänsklighetens ondska i allmänhet. Å andra sidan var de även förövare som själva gjorde sig skyldiga till grymheter. Deras offer var lika mycket människor och offer som Eugen Friedrich och de andra barnen i boken. Paralleller kan kanske dras till våra dagars Sverige, där barn i kriminella miljöer utrustas med skjutvapen och tar död på sina medmänniskor, eller till det otal konflikter i världen där barnsoldater utnyttjas. Eugen Friedrichs berättelse skildrar också den förhållande inför barns svaghet och utsatthet som visas av de vuxna i de miljöer där han hamnar och plågas. Det finns visserligen några enstaka ljusglimtar, som när sovjetisk militär vid ett tillfälle ingriper till barnens beskydd. Har krigets och Förintelsens fasor och grymheter förhärdat folk? Eller var de vuxna i Eugen Friedrichs omgivning sådana även kriget och Förintelsen förutan?

Eugen Friedrich verkar dock mena att den kriminalitet som ägde rum efter kriget skall ha varit nödvändig, men att nödvändigheten med tiden avtog. I efterordet menar Hans O Sjöström att nazisternas brott gjorde barnen till brottslingar. De förvägrades återinträde i samhället och kriminalitet blev deras enda försörjningsmöjlighet i den fattigdom som de upplevde.

*Boken och dess originalmanuskript utställda i en monter på utställningen "Oberättat" på Sveriges museum om Förintelsen.
Foto: Robert Brisenstam.*

Eugen Friedrichs fråga och mitt svar

Med anledning av fängelsestraffet och sina livserfarenheter beskriver Eugen Friedrich på sidan 51 i boken hur han söker svar på frågan om han är förbrytare på grund av sin "ras", dvs. sitt DNA. Är han född förbrytare? Ligger brottsligheten i hans gener?

Frågan får inget direkt svar av Eugen Friedrich själv. Enligt efterordet har han slukat litteratur om kriminaliteten och dess upphov. Därtill har han i originalmanuset skrivit två långa avsnitt på ämnet kriminalpsykologi, men de har inte tagits med i den tryckta versionen. Detta eftersom Hans O Sjöström ansåg att det inte passade in.

När jag läser och begrundar Eugen Friedrichs fråga tänker jag emellertid att människan är en varelse som består av både kropp och själ, eller fysik och psyke om man så vill. Människor kan ibland verka vara väldigt annorlunda varandra. Icke desto mindre har alla människor samma inneboende förmåga att göra både gott och ont. Mot detta faktum kan inga vetenskapliga bevis presenteras, helt enkelt eftersom denna regel saknar undantag. Varje människa som är något sånär bildad förstår detta. Därmed faller idén om genetiskt ärftlig kriminalitet. Därmed faller också idén om att romska individer på grund av sina gener skulle vara mer asociala eller benägna än andra att begå brott. För att inte nämna den mänskliga lagstiftningens ombytthet; det som är tillåtet idag kanske förbjuds imorgon och vice versa.

Kultur är en av många faktorer som kan bidra till att forma människors vägval och handlingar. Sociala och ekonomiska faktorer är andra. Familjetillhörighet och utbildningsnivå är ytterligare andra. Ja, allt som utgör en människas liv kan bidra till att han eller hon i ett givet ögonblick gör ett visst val eller begår en viss gärning. Men eftersom varje människa är unik är även varje människas val unikt och varje kombination av bidragande orsaker är unik. Det är synnerligen vanskligt att dra alla människor tillhörande en viss grupp över en kam. På samma sätt är det än mer vanskligt att hävda att en människas val, eller anledningar till detta val, vore inprogrammerade i hans eller hennes gener. En förbrytare kan fostra välartade barn och en välartad människas barn kan utvecklas till förbrytare. Därmed finns det inom en och samma grupp såväl skötsamma personer som vanartiga sådana, trots att de kan ha samma DNA och leva i samma kulturella sammanhang.

Ett resanderomskt inifrånperspektiv

Bland vissa resande fanns det under min uppväxt, och finns fortfarande, en idé om att bara personer vars bägge föräldrar och förfäder är resande kan anses vara "riktiga resande". Det fanns också en idé bland vissa, att om en person kunde romani, så var det på grund av att han eller hon hade resandeblood i ådrorna. Var man resande kunde man romani, ansågs det. Förstod man inte romani så kunde det uppfattas som ett tecken på att man inte var resande. Just romanikunskaper fungerar som identitetsmarkör i flera romska grupper än hos just resande. Om det även hos andra grupper än resande är så att romanikunskaper tros kunna kopplas till en människas DNA är jag dock osäker på.

Det kan även finnas föreställningar kring att ens gener påverkar ens agerande. Ett exempel på detta är den resanderomska visan "Burobengen", vars titel ordagrant översatt från svensk romani betyder "bonnjäveln". En mer förklarande översättning vore kanske "den satans icke-romske svensken/norrmannen". Ordet "buro" betyder nämligen både "bonde" och "person av icke-romsk härkomst". I sången skildras hur en bondson förälskar sig i en resanderomsk flicka. Han väljer att förena sig med henne och leva som henne och hennes släktingar, med följderna att han blir arvlös och bortstött av sina föräldrar. Bland de resande som finns omkring honom blir han dock aldrig fullt ut accepterad. Istället blir han ständigt hånad och förolämpad. Det ena leder till det andra och till slut knivhugger han en resanderomsk man och hamnar i fängelse. Knivhugget föranleds enligt sången av att hans "bondblood" kokar och att han inte är som de andra i resandemiljön.

Uppfattningar av detta slag är i och för sig intressanta studera att ur ett idéhistoriskt perspektiv. De skall naturligtvis ses i sitt större sammanhang av kulturella värderingar, språk, identitet och hur man förhåller sig till sin omvärld. Man bör också studera hur tidsandan och omvärldens värderingar har påverkat romska identiteter och idéer. Det är dock djupt problematiskt att leva i tron att språk är något som man föds med och att ens gener bestämmer hur man handlar. Vad blev det då av förnuftet? Den mänskliga identiteten är mycket mer komplicerad än så. Därför kan man inte kategoriskt säga att en viss person är något eller inte är något bara för att han eller hon är barn i ett interkulturellt äktenskap eller har en eller annan förfader

eller förmoder som inte var av romsk härkomst. Ser man till romsk historia finns exempel på hur människor av olika bakgrund har gift in sig i såväl romska som icke-romska familjer och släkter, såväl i Sverige som i andra länder. Därtill ska man inte glömma hur förföljelser och dylikt har lett till att barn har kommit till världen och hur barn har kommit bort från sina familjer. Ordförrådet i olika varieteter av romani vittnar även om omfattande kontakter med den icke-romska omvärlden.

Tacksamhet

Slutligen vill jag nämna att jag är mycket tacksam för att Eugen Friedrich skrev "Fostrad till förbrytare". Han sallar sig därmed till skaran av romska författare. Jag uppskattar att han valde att lägga bokens betoning på vad som skedde efter Förintelsen. Konsekvenserna av brotten, som de överlevande offren måste leva med resten av livet, är saker som ur vissa synvinklar är lika viktiga att minnas och uppmärksamma som brotten i sig. Inte sällan ger brotten ringar på vattnet i form av att även offrens anhörigas liv påverkas på ett eller annat sätt, lång tid därefter. Kanske kan man säga att det finns både ett före och ett efter själva brottet; just detta framstår som tydligt i Eugen Friedrichs bok.

För svenskt vidkommande är det också relevant att begrunda konsekvenserna av antiziganismen i Sverige. De resanderomska individer som under 1900-talet upplevde steriliseringar, omhändertaganden av barn, attacker mot det egna hemmet, trakaserier i skolan och dylikt växte sedermera upp och blev vuxna. Precis som deras äldre anhöriga som i många fall också hade upplevt mycket obehag kopplat till sin identitet. Det fanns de som med tiden blev kriminella och de kom kanske in på denna bana redan som barn eller unga genom ett eller annat mer eller mindre våldsamt och blodigt brott. Oavsett om de blev kriminella eller ej kom deras upplevelser att påverka hur de fostrade sina barn och hur de inte sällan såg på sin omvärld med rädsla och misstänksamhet. I sammanhang som detta skulle man kunna tala om kollektiva trauman som går i arv från en generation till en annan. Detta är inte samma sak som att benägenhet att företa vissa handlingar skulle gå i arv genom ens gener. Nej, det handlar snarare om ett traderande av ett tankegods i form av en världsbild.⁴

Framförallt är jag dock tacksam gentemot Eugen Friedrich för att hans engagemang och hopp genomsyrar texten. Mitt i allt mörker fortsätter han att sträva efter att bygga ett liv trots många lidanden och motgångar.

Robert Brisenstam

⁴ Jfr Palosuo, Laura, En inventering av forskningen om romer i Sverige, Centrum för multietnisk forskning, Uppsala universitet, nr 4, 2009 s. 30 och 53 där frågan om kollektiva trauman berörs.

Novell: Längs Sävsjöns myr

- en berättelse om glashandlaren Petter Lindström

Det var i andra halvan av juni när Petter styrde sin gigg längs den smala vägen som slingrade sig mellan tall och gran. Hjulen knarrade över den grustäckta vägen, och hästen – den gamle *bakkaskiron* – frustade när han lunkade på i sin makliga takt. De var som om han mindes varje sväng. Luften var frisk, fylld med en av doft från tallarnas kåda. Groparna i vägkanten hade inte hunnit svälja undan gårdagens regn, som nu förångades av den varma morgonsolen. Myllan gav en härlig känsla och ett stänk av hopp för framtiden.

Han var sjuttisju år fyllda. Åren kändes i ländryggen, i axlarna, men mest av allt i sinnet. Från sittplatsen bredvid honom dånade tystnaden. Platsen där hans *romnija* Greta borde suttit ekade nu tom. Fem år sedan var det nu sedan hon *mulade*. Fem år av ensamhet i vagnen, med bara vinden och skogens ljud till sällskap. Han var i sjuttonårsåldern när hans blick för första gången träffade Klarinflickan. Sedan dess hade hon varit vid hans sida, hon var hans liv. Hon med sina mjuka mörka ögon, som på ett ögonblick kunde blixtra till.

Han rättade till hatten och drog till den tunna *menjakkedikklo* – halsduken som karlarna av hans folk bar. På flaket där bak låg lådorna med glasvaror – dryckesglas, karaffer, flaskor – noga fastsurrade. Hans mässingsbeslagna *bokko*, det alnslånga piskhandtaget, glänste till när solen bröt genom lövverket. Piskan låg stadigt i handen, och han kunde hantera den både på folk och fä, det hade han gjort så många gånger. Men han var inte densamme som han en gång var. När han var i sin krafts dagar och hade sin Greta och barnen intill sig. Nu satt han på vagnen ensam med sina tankar och minnen.

Dottern Rika hade hunnit komma upp i 35 årsåldern. Sist han mötte henne reste hon i Jönköpingstrakten med sin Isak Sandelin, som hon var *rommedint to*. Hon var en flitig *juvvli*, men hade fötts med samma kvicka och eldiga humör som sin mor. Det kunde ställa till det för henne. Enda sonen Johannes var fem år yngre. Den hade han inte sett sen året Greta gick bort. Han hade bara försvunnit, som röken i blåst. En *mosch* utav Holmströmarna han träffade på värdshuset i Hamneda ifjol sade sig ha hört om en Lindstömare som reste i Norge. Själv reste mellan karlen mellan Skåne och Värmland. Kanske var det Johannes han talade om? Han passade i vart fall in på beskrivningen. Om han skulle få träffa sin *tchavo* innan han *mulade*, ja det visste blott *marro Devel*. Yngsta flickan Anna Caisa hade hunnit få ett par barn med den där Lars Fredrik Rosengren. Han var en fjorton-femton år äldre än henne, men med honom hade hon det gott. Rosengren var listig som en hel rävkull och duktig på att göra affärer. Han sörjde för en trygghet som många av deras fränder nog aldrig skulle få. Rentav gav han några av deras fränder laga försvar, så att de slapp ut från *tavringskeren* i Norrköping.

Vagnen krängde till. Petter vaknade till ur sina tankar. Han var nära Komstad nu. Han kände igen doften av vitmossan som växte vid betesmarkerna intill Sävsjön. Här hade han och Greta slagit läger många gånger på väg till *schinnepan* – som Greta hade retat honom med att säga med hans sj-ljud. Själv uttalade hon det med ett k - *kinnepa*. Fast att de var av samma *manusch* och talade samma språk så fanns det skillnader i deras tal. Och det påmindes han ständigt om, av hustruns hjärtliga skratt när han ibland talade.

Nu skymtade den spegelblanka vattenytan fram mellan tallarna. Där nere vid strandkanten hade barnen förr jagat trollsändor och lekt. Petter kom att tänka på när han fick svalka Johannes brända fingrar i vattenbrynet. Pojken som då var i sexårsåldern brände sig på kitteln med maten som Greta nyss tagit ur elden. Han drog in doften i näsborrarna och tog ett djupt andetag, som för att andas in dåtiden.

Han styrde av vägen och in i en glänta. Hästen stannade som av sig själv, och Petter klev ner. Han fattade tag i grimman och strök hästen över manen, tog tag i tömmarna och surrade ihop ena frambenet och bakbenet med dem. Så gjorde man bland hans folk för att hästarna inte skulle kunna ge sig av på eget bevåg. Petter satte sig med ryggen mot en tall och spände loss *kaschtrinjan* från vagnen. Ur kistan tog han fram en flaska med brännvin och en torr bit rågbröd och skar en bit *londo ballvass* med sin *tchuring*.

– För dig, Greta, viskade han. För allt vi var. Så hällde han en skvätt brännvin på marken, tog en slurk och slöt ögonen.

Inifrån skogen hördes tonerna från en trast, tre snabba toner följt av två långa. Han log. Det påminde om melodin hans *romnija* hade nynn timer, som ett varnande omen. När det var tid att ge sig iväg, från torp och gårdar där de var ovälkomna eller när en hotfull situation var under uppsegling.

Han visslade tillbaka. Trasten svarade inte. Han kände vinden smeka hans kind likt en hand. Och i just den stunden var hans Gretas *gero* där och vakade över honom, bland fur och mossor, där minnena aldrig dör.

Höskullen vid Stenshult

Senare den dagen fortsatte Petter sin färd längs slingriga vägar och skuggiga stigar. I kvällningen närmade han sig en gård i trakten av Stenshult. Det hade börjat blåsa kalla vindar från norr och tunga blåsvarta moln hängde lågt över det skogstäckta landskapet. Det såg ut att bli regn och det var bättre att ligga på en torr *schurna* än under vagnen. Härifrån var det inte långt till Vrigstad, där *schinnepan* öppnade upp imorgon. Han styrde sin *grej* in mot en gård och hoppades på att få *loddepa* där för natten. Från boningshuset steg en trind man med röd näsa och breda axlar ut på gårdsplanen. Han nickade stumt och sade god kväll.

Godkväll käre husbonn, sade Petter. Jag är en resande handlare på väg till marken i Vrigstad för att sälja glas och det ser ut att torna upp sig till regn. I mina år tillbringar jag hellre natten i torra höet på logen än på blöta marken. Om det går för sig?

Nåväl, vi hyser inga andra resande följn idag, så det går för sig, svarade bonden. Hästen kan du ställa där, sade han och pekade mot den stenomgärdade hagen bakom ladan. Imorgon far jag och mor till marken efter mjölkningen, så vi lär ses åter där.

Petter tackade för sig och styrde vagnen mot läsidan intill ladans gavel. Hans gamle trotjänare selades av och leddes in mot hagen.

Snart stod han uppe på golvet till den torra och varma *schurnan*. Hödoften blandades med lukten av gammal kåda. Han bredde ut sitt *sargan* i ena hörnet av höskullen, öppnade sin *kaschtrinja* och tog fram stycket med saltat fläsk. Han skar en bit med sin *tchuring* och stoppade in i munnen. Han lutade sig tillbaka mot väggen och *tchamlade* sakta. Utanför hörde han hur regnet började slå mot marken. Det var med nöd och näppe jag slapp det idag, tänkte han. Sedan han fått sig lite till livs, nersköljt med ett par supar, så föll han in i en djup drömlös sömn.

Men natten var inte slut...

Det var tassande fotsteg och viskande röster som väckte honom. Dämpade, snabba ord – *mo'tchill odojj aschar je mosch passchano* – det var ett språk som var honom omisskännligt. Han låg stilla i höet och kisade genom sina till synes sovande ögon. Kvinnornas lykta lyste svagt därborta i andra änden av höskullen. Det prasslade bara svagt när de bäddade för barnen. Det lät som om de var två, nej tre kvinnor, och kanske fyra-fem barn. De smög som katter och viskade något som inte var hörbart. Utanför anade han ljudet av två eller tre vagnar och lika många hästar. De hade alltså rullat in, långsamma och tysta. Att jag inte hörde dem, förbannade han sig. Det berodde väl på regnet, det hade förmodligen dövat ljudet från ekipagen som nu ställdes i ordning därute i regnet.

Efter en stunds bestyr med att sela av hästarna ute i regnet klättrade ytterligare två personer upp på höskullen. Han lyssnade noga. Stegen från deras stövlar var lätta, men hördes ändå tunga. Genom tunna strimor i hans kisande ögon såg han två karlar i det dunkla ljuset. De var stora, grova och uppenbart starka, och på huvudena bar de båda breda slitna slokande hattar. De tog av sina våta *rekklor*. I bältena hängde *tchuringar* av det slag som han själv bar i bältet. Sådana som bara *romanimanusch* hade. Gud give att de inte är illasinnade eller är utav nån stam de mina är i fejd med, tänkte han. De samtalade viskande med kvinnorna – tre stycken var de såg han nu. De samtalade tyst och sneglade emellanåt mot Petter, där han låg med *vaschten* nedstoppad i höet. I ett fast grepp höll han *bokkon*. Han var beredd. Om de ville honom illa så skulle de få se.

Sakta började han röra på sig, som för att visa att rösterna störde hans sömn. Att han var på väg att vakna till. De blev helt tyst. Männen och kvinnorna stod stilla och iakttog honom, som om de var oroliga för att väcka honom. En av männen – den med kolsvart skägg och skarpa svarta *jakkar* – tog ett steg mot honom.

– Förlåt att vi väcker farbror i hans nattsömn! sa han med djup men ändå mjuk röst.

Petter tittade sömndrucket upp på mannen.

– Det är ingen fara, svarade han. Jag hörde er inte. När kom ni och vilka är ni?

– Vi är resande handlare som är på väg till marken imorgon, men så bröt himlen upp i regn av guds nåde. Vi brukar få övernatt här på gården, när vi har vägarna förbi. Men i denna sena timme sover husfolket och inte ville vi väcka dem. Så vi tänkte att det går för sig att vi tar skydd för regnet. Vem är du själv, farbror?

Petter satte sig upp, fortfarande med handen dold i höet.

– *Me hum'ka ninna blott je romanisell langs drom to schinnepa, kai domenn!* sade Petter på romani, artigt men tydligt. Ja, han var bara en *romanisell* på väg till marken, precis som de.

Mannen granskade honom noga och misstänksamt.

– *So aschar diro nav ta fonn save manusch aschar du?* Frågade mannen.

Att fråga vilka folk man var utav var det första man gjorde, det hade Petter fått lära sig innan han själv knappt kunde tala.

– *Miro nav aschar Petter, fonn Lindströms-manusch,* svarade han.

Mannen granskade honom noga och sken upp i ett stort leende. Lindströmsfolket och hans egna hade goda relationer visste han.

– *Me karrar Fredrik ta me hum'ka fonn Schenbergs-narrta. Kollo aschar miro mal Sven Lindberg fonn Skarprättarna.*

Sven var den andre – ljushåriga karlen. Han steg nu fram med ett varmt leende.

– Petter Lindström alltså? Din Greta, frid över henne, hon var släkt till min *romni*, sade Sven Lindberg. Hon brukade *gija* den där visan du minns, Rebecka?

En späd kvinna med korpsvart hår stod i bakgrunden. Hon bar en röd *dikklo* över axlarna och i famnen, insvept i sjalen, höll hon en lite sovande *nykko*. Trots det svaga ljuset kände Petter igen henne. Du är Petter Lagreins flicka, inte sant?

– Jo, det stämmer, sa hon. Känner du min *dad*?

– Självklart, sade Petter. Din farmor var nära till min Greta. Hon var också utav Klarinarna.

– Då var det avklarat. Han en av de våra, sa en av de andra kvinnorna och steg fram för att hjälpa Petter upp på fötter. Jag heter Stava och är *romni* till Fredrik, sa hon när hon räckte honom *vaschtarna*.

I hennes tal kunde Petter förnimma ett lite säreget uttal.

– *Pakkrepa*, eller ska jag kanske hellre säga *parrikiba*? Du är från östra sidan hör jag, sa han samtidigt som hon hjälpte honom upp på fötter.

– *Avvali, me ava bijandi dojj,* sa hon med förvånad blick.

Det var inte många som kunde höra spåren efter hennes barndomsår på östra sidan i hennes tal. Det som till inte för alltför längesedan var en del av det svenska kungariket.

– Utav vilka folket är du? frågade Petter.

– Friström var min far utav, svarade hon snabbt.

– Då får vi språkas mer om de dina. Vi är nog från samma folk på nåt sätt. De mina reste länge både över Norge och östra sidan. Ja, faktiskt så reste de också in till *kellodikko-temmen* och Kurland, sa Petter.

Stava slog upp ett än större leende än tidigare. Hon kände historierna om deras släktingars och förfäders långväga handelsresor väl. Spänningen lättade och den tredje kvinnan, Rebeckas syster Anna-Maja, bar fram en flaska brännvin. Mat dukades upp – hårt bröd, rökt kött, ägg, en bit ost och en lergryta inlindad i tjocka fällar. I den fanns en stuvning från tidigare på dagen. Fällarna höll värmen en god stund. Barnen åt glupskt av den ännu ljumna stuvningen och rågbrödet. Petter erbjöds en skål han med, men tackade nej. Låt *tchavarna ka* sade han, de behöver äta sig stora och starka, sa han.

De satt i en ring däruppe på logen. Språket växlade mellan svenska och romani, snabbt och melodiskt. Det skrattades, skämtades, och berättades historier om lyckosamma affärer och tokigheter man råkat ut för. Barnen lyssnade med stora öron. För dem var det alltid lika spännande att höra om de vuxnas bravader. Petter mindes hur han själv som barn fick lära sig att hantera livets prövningar på detta sätt. Att ta lärdom av andras erfarenheter var det bästa man kunde göra. Det visste han och började pröva de yngre med gamla uttryck, lekfulla frågor och om klurigheter. Hur skulle du göra om antingen ditten eller datten hände? De svarade för det mesta kvickt – ibland med viss tvekan, men aldrig riktigt tokigt. Att de i sin unga ålder var så skarpsinta blev han glad över och berömde dem. Plötsligt tog Fredrik ton, han började sjunga en gammal välkänd kämpavisa. Visan handlade om en riddare som ville ta sig en kungadotter till hustru. Emellan honom och hans mö stod horder av *krajjons* bardamän. Men med sin *scharo* fällde han dem alla såsom bondens lie skär genom gräs och råg.

Därefter sjöng Petter en visa om en *romanisell* som fångatagits i krig, men som lurat sina fångvakter att bytt hästar mitt i natten, för själv att kunna rymma. De lågmälda visornas ord dansade mellan takbjälkarna och i lyktans sken såg Petter barnens förtjusande anleten. Han var glad över att ha träffat dem, och tänkte över hur han saknade sin Greta, barnen och barnbarnen.

– Nej, nu får vi nog ta och *suta*, sa Sven Lindberg efter en stund. Imorgon har vi marken att tänka på, och vi får inte komma för sent dit. För min del kommer det att finnas hingstar att skära och ingen av oss får gå bet om våra förtjänster.

De nickade instämmande och gjorde sig i ordning, och lade sig till ro i höet. Barnen låg tätt tillsammans, de minsta intill sina mödrar. Värmen från deras kroppar i hön fyllde logen. Det dröjde inte länge tid innan alla hade somnat till det sövande lätet av regnet som föll där utanför.

Kinnepan

Petter vaknade tidigt till fåglarnas sång. De andra sov ännu, liksom folket på gården nog också gjorde. Än var det inte tid att mjölka. Han steg försiktigt upp och med en försiktig stöt med foten under de andra karlarnas stövlar väcktes de försiktigt. Karlarna väckte sina kvinnor och sades åt dem att göra sig i ordning, och städa undan. Att återställa allt som det var när man kom var livsviktigt, i annat fall skulle varken en själv

eller någon annan välkomnas framöver. Hästarna selades i tysthet av männens vana och kvicka händer, och spändes för vagnarna. Han hade inte hört fel, de hade kommit i tre vagnar. Kvinnorna och barnen kom strax ned och lastades under förmaningar om att vara tysta upp på vagnarna. Petter satte sig upp på vagnen och grep tag om tömmarna. På led styrdes den lilla kolonnen av vagnar ut mot vägen, den som gick vidare västerut, mot marknadsplatsen i Vrigstad.

Solen var redan på väg att stiga över horisonten när följet började röra på sig. I morgonsolen spred sig tunna flor av förångat regn över marken, och den tidiga morgonluften doftade friskt av nattens regn. Några av barnen gnuggade sina morgontrötta ögon och frågade sina mödrar efter något att äta. Ni får vänta lite, om en liten stund är vi framme vid marken och då ska ni få *ka*, blev svaret.

Vrigstads marknadsplats låg knappa halvmilen bort. Den ännu tomma vägen skulle snart vara full av marknadsbesökare. Sven körde först och plötsligt small han med *tchuknija* och han ökade på takten. Snart är vi där ska ni se, vi får se till att få bra platser, så *siggra pre!* ropade han. Fredrik, Petter och Anna-Maja, som körde en egen vagn, manade på sina hästar. Barnen tjoade glatt när de kände de ökande farten.

De var inte först på marknadsplatsen, men bland de första. De hade tur, denna gången. Fredrik, som skulle sälja smidesvaror, och Petter som skulle sälja glasvaror, fick båda bra platser för sina stånd, direkt bredvid varann. Så bra! Då kunde de hålla ett vakande öga på varandras *tchakk*. På marken fanns ofta en och annan långfingrig person, och de ville inte bli bestulna på sina varor. Redan under natten hade de kommit överens om att hålla ihop. Man skulle vaka över varandras familjer och ägodelar. Sådan var sedvänjan. Oavsett vilka släkter man var utav. Såvida man inte låg i fejd så höll man ihop – till varje pris.

När alla varor hade dukats upp kördes vagnar och hästar undan. Sven Lindberg hade hittat en bra plats där hästar och vagnar ställdes tillsammans i något som påminde om en ring. Där skulle de slå upp en gemensam eld. När de inte *summade* så skulle kvinnorna skulle sörja för maten och hålla efter det tillfälliga lägret.

Snart började folk strömma dit i långa rader. Det var ett lämmeltåg av kreatur, hästar, med och utan vagnar, människor i alla åldrar och ur alla samhällsstånd. Det tycktes aldrig vilja sina. Marknaden som hölls där ett par gånger om året var höjdpunkten i bygdebefolkningens liv. Här kunde många saker köpas, de viktigaste var sådana som man inte själva kunde tillverka. Glasbodarna hade sina klara jungfruglas och buteljer i sina vackra färger. Järnvaruhandlarna sålde nålar, knappar, skedar, trådar av stål och så mycket annat. Lergodshandlarnas bord sviktade av sina tunga krus, fat och flaskor. Porslinshandlarnas bord var belamrade med vackert målade tallrikar, skålar och fat och på textilhandlarnas bord låg stora högar med rullar av tyger. Vissa tjocka och varma, andra så tunna och skira att de nästan var genomskinliga. Och karamellkokarna som sålde sitt bröstsocker och kokta karameller, som var så ljuvligt söta att man dånade.

Utbudet tycktes vara oändligt och vid varje marknad fanns det nymodigheter man inte sett maken av tidigare. Och för att inte tala om alla de spännande händelser som utspelade sig. Kreatur och hästar bytte ägare i rask takt genom handlag och byten av penningar. Från stora vida världen, den som lågt bortom sockengränsen, rapporterades om historier som var otroliga, vackra, skrämmande och fantastiska – allt på en och samma gång. Historier berättades inlevelsefullt och bevingades med hjälp av spelmännens toner. O ack, dessa vackra melodier. De som trollband sinnet på alla de drängar och pigor som valfärdat dit, när

all påminnelse om livets vedermödor skingrades, om blott än för en stund. Marknaden var så uppfyllande att man nästan sprack.

Denna gången blev det en bra marknad – hästbytena hade gått i deras favör. Både *grejar* och *lovijar* hade bytt händer, oftast *predder* till *romanisellerna* som bytt hästar. Förutom de fränder Petter hade mött natten före marknaden hade en del andra av hans folk kommit till *schinnepan*. Det var några Lindgrenare, Bergare och en Dahlbergare vars *romni* var utav *Sommar-Pittrarna*. Hennes far Peter Sommar kände han till. Han hade kommit hit för ett trettiotal år sen, från Pommern. Stammen var stor där, och välkänd, men förutom *skójonarna*, deras folk i Skåne – därifrån båtarna ständigt gick till Pommern, kände knappt någon här till dem.

Nu hade man nått den sista marknadsdagen och sedan allt packats ned var det dags att skiljas. Lagarna tillät inte att större följen färdades tillsammans. Det gick förstås bra på väg till marken, dit så många reste samtidigt, men inte annars. Det kunde väcka misstankar om man for därifrån i lag. *Moskron* hade redan blängt efter dem på ett sådär obehagligt och misstänksamt sätt. *Je sapp'jakkado beng dollo*, tänkte Petter om mannen med de smala ormliknande ögonen.

Om en stund måste de alla fara. Fredrik samlade samman alla *romanisellerna* bland de uppställa *vorrdiarna*, mitt på platsen där fiolen hade spelat de två föregående marknadskvällarna. Jorden under dem var hård av fotspår och gråsvart av aska från eldarna. Petter tog en buss *nakkepa* och stoppade under läppen. Så sade han sakta:

– *Mire mala*, det är dags att bryta upp och som seden bjuder *motte menn kera pre marre temmar*.

Att göra upp inom vilka områden var och en skulle hålla sig inom, under den kommande tiden, det var seden bland deras folk.

Uppbrott

Sven Lindberg tog till orda. Jag ämnar hålla mig inom Västra härad, *te schingra grejar*. Kastrering av hästar var hans gebit, och hans Rebecka skulle få *summa* i gårdarna där han stannade. Han hade också tagit hennes syster Anna-Maja under sitt beskydd, och han levde nu som deras förfäder gjorde, med *dy romnija*. Valackaregillena som bönderna ställde till med skulle sörja gott för dem. Vi lägger *pattrijar* längs *drommen* så att fler kan hitta fram till gillena och ta del av frukterna från mitt värv.

– Men låt det spridas att jag *tchi* godtar att det kommer fler än två vagnar på gillena, för då blir bönderna ondsinta. Var och en som följer oss får *kera pattrijar*, sa Sven.

De övriga nickade uppskattande till hans gest. Fredrik Schenberg hade stakat ut sin väg. Han skulle norrut mot Lekeryd, till familjetorpet. Men först skulle Husqvarna besökas. Han behövde köpa upp *tchakk* som skulle avyttras i gränslandet mellan Tveta, Vista och Vedbos härad.

– *Odojj ascha burena lache to mennde*, påpekade Fredrik.

Hans förfäder fick för många generationer sedan lov av greven att slå sig ned som borgare i Gränna. Sedan dess hade folket i bygden varit bra mot deras *narrta*.

Lindgrenarna skulle bege sig österut. De räknade Vimmerby som sin *foro* och höll sig därkring, men egentligen låg hela Kalmar län öppet för dem, som det alltid gjort, det var deras *temmar*. Kalle Dahlberg och hans Ulrika, skulle bege sig söderut, mot Växjötrakten och sedan längre söderut. Förmodligen ner i gränstrakterna till Skåne och sedan bortåt Blekinge. Där fanns det gott om torp och små gårdar. Det fanns många som behövde få kittlar lappade och förtennade. Sedan så hade Bergaren berättat för honom just igår, att han för ett par veckor sedan hade varit i nordvästra Blekinge. Där hade han mött ett följe *romaniseller* från Pommern som kommit över havet till Karlskrona. Nu reste de uppemot Växjö och sålde i gårdarna. De hade kallat sig *nijallengre* – som ju betydde 'sommrarna'. Så kanske var de utav hans hustrus stam. De hoppades kunna finna dem och få svar.

Dahlberg var en karl som *tchi* hymlade. Med stadig blick *jurade* han, bestämt men på intet sätt ovänligt, rakt i *jakkarna* på de andra.

– *Mé kerar sass so motte keras forr mi narrta te jiddra!*, sa han.

Budskapet var glasklart, han skulle göra vad än han kunde och behövde göra för att sörja för de sina.

De övriga karlarna nickade instämmande. De uppskattade hans rättframhet. På senare tid hade det blivit en massa svårigheter att hålla sig till sina gamla sysslor, och då hade en och annan falskhund visat sig. Karlar som svor falskt, som saknade heder. De svor att de inte skulle inkräkta på andras *temmar* och försörjningar, men sen ändå gjorde så. Fejder och blodviten var det enda detta kunde leda till. Detta hade Petter sett bli vanligare på senare tid. Det verkade framförallt som att ungdomarna inte tog lika hårt vara på deras seder, tänkte han.

– Jag har för avsikt att fortsätta *bikkna* på landsbygden, sa Petter. Det har blivit svårare, med de nya reglerna. Utan att få pass *te bikkna vali* har jag fått *schaffra lill te menngra*. Eftersom jag reser allena går det bra att resa under förespeglning att samla lump. Det är det enda man kan få respass för just nu, och i min ålder söker de sällan igenom min vagn. Och väl är väl det, för i ett lönnfack *kammar mander mirch ta tujali*, sa han och slog upp ett brett leende.

Att det inte längre var möjligt att få pass för att sälja glas visste de alla. Inte heller för porslin och järnvaror. Varor som de allihop sedan urminnes tider hade byggt hela sin försörjning kring. Att resa med ett lumpsamlarpass var en finurlig lösning, men frågan var vad man skulle göra med familjen? Lumpsamlarna fick ju bara tillstånd att resa ensamma, vilket ju gick an för Petter Lindström. Förtjänsterna kunde drygas ut med peppar, tobak och andra eftertraktade varor. En del varor gav goda förtjänster, det visste de allihop. Frågan är var man införskaffade dem till bäst villkor? Petter berättade att han handlat direkt med en redare i Karlskronas hamn, som fick in oförtullade partier. Den som ville handla med redaren skulle hälsa från honom. Men han påtalade också risken det medförde, ett par gånger hade magistratens *beddosar* rotat igenom hans vagn, och hittat varorna. Då hade han som väl var redan hunnit sälja det mesta av sitt lager.

Så han kunde hävda att det var hans egna förråd, för eget bruk. Så därför lyckades han både undslippa bötesbelopp och att *ava stilldo*.

Oavsett riskerna så bidrog handelstillskottet till att magar kunde mättas och hjul hållas rullande. Det fick man ta med i beräkningen.

När alla hade talat klart om sina planer och redogjort för sina *temmar*, tog de varandra i hand. En efter en, i en tyst ceremoni. De såg varandra i ögonen och svor till varann med orden:

– *Me sovvlar*, på min liv och min kniv.

Det var inte bara en fras. Det var en ed som band, lika stark som stålet i den kniv de svor på. Densamme som skulle brukas mot den som bröt mot sitt ord. Oavsett vad så fick man inte inkräkta på någon annans trakter och driva med samma slags handel. Att ta kunder från någon – det vore detsamma som att stjäla brödet ur hans barns mun. Sitt ord var det enda som hade något egentlig värde bland dem och den som bröt mot sitt ord skulle oundvikligen få svara för sig.

De visste alla hur man *kera pattrijar* – göra tecken, kvistar, kransar och blommor – lagda enligt förbestämda mönster, som tecken i vägkanten eller hängda på gården, grindar och staket. För en främling var det bara skräp. För dem var de ett språk som berättade om resrutter, platser och vilka man var.

Petter stod tyst efter att ha uttalat eden. Han såg på de andra och nickade, vände sig om och gick för att förbereda sin avfärd. Barnen skrattade när de klättrade upp på vagnarna, på en och samma gång glatt och otåligt. Han kände det i bröstet – sorgen över avskedet, men också stoltheten i att vara en del av deras folk.

Som seden bjöd tog man inte farväl av varandra, utan hälsade kort och gott med frasen – *latcho dromm domenne, menn dikkas pali*. Att bara önska varann en god väg, och uttrycka hopp om att åter få mötas, det var orden man yppade.

Petter bestämde sig för att åka sist av alla, han hade ingen anledning att jäkta. Han satt kvar på sin vagn och såg de fullastade vagnarna försvinna åt skilda håll. Där *drommen* delades sig utanför byn skulle han vika av norrut.

Petter ryckte med tömmarna och smackade med tungan. Hästen började gå sakta framåt. Sommarbrisen var mild. Vägen låg öppen framför honom och med sig bar han inte bara varor och penningar – i hjärtat bar han med sig sin ed, sitt folk, sitt liv.

Frantzwagner Sällskapet

Om oss

Vi stiftades 2013 i Helsingborg av ättlingar till Peter Frantzwagner/Frenswegener, som invandrade till Sverige via Danmark och Skåne under slutet på 1600-talet. Många av dagens resande, eller romanifolk, är på något sätt ättling till Frantzwagner och hans närmsta familj.

Vi verkar för att vi resande, såsom egen grupp inom den nationella minoriteten romer, ska ges möjlighet att åtnjuta våra språkliga och kulturella rättigheter. Rättigheter som vi har genom Europarådets ramkonvention om skydd för minoriteter, den Europeiska stadgan om landsdels- och minoritetsspråk samt den nationella minoritetslagstiftningen.

Vi verkar för att bevara och revitalisera det språkliga och kulturella arvet från våra förfäder.

Vi verkar för att bevara och sprida en nyanserad och rättvisande bild av vår historia.

Vi verkar för allas lika värde och mot diskriminering.

www.frantzwagner.org

Följ oss på Facebook! - [Facebook.com/frantzwagnerkettanepa](https://www.facebook.com/frantzwagnerkettanepa)

Frantzwagner Sällskapet är en ideell organisation som är öppen för alla som vill delta i verksamheten och som följer organisationens mål, syfte och stadgar. Vår målsättning är att alla delar av verksamheten och resultaten av dem ska vara kostnadsfria och tillgängliga för alla som önskar ta del av dem. Inget krav på medlemskap föreligger för att ta del av och delta i verksamheten. Ansökan om medlemskap skickas via kontaktformuläret på vår hemsida www.frantzwagner.org tillsammans med en redogörelse om på vilket sätt man kan verka inom organisationens verksamhet.